

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (24), 2015

Київ 2015

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 26.01.2011 № 1-05/1

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 05 листопада 2015 року № 47)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 25 листопада 2015 року № 22)*

Редакційна рада:

О.А. Федотов (голова) — нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **В.В. Черней** — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **С.С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф. (головний редактор); **В.П. Бахін** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України); **О.М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Європейський ун-т); **С.Ф. Константинов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В.П. Черних** — академік НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **В.Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **І.П. Красюк** — канд. юрид. наук, доцент, засл. юрист України; **Б.Б. Теплицький** — перший заст. нач. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.М. Зайцев** — нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.П. Яковенко** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.С. Печніков** — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

К82 Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [Голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2015. — № 2 (24). — 203 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2015
© Національна академія
внутрішніх справ, 2015

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Цільмак О.М.

Класифікація методів побудови та перевірки криміналістичних версій 6

Бичкова С.С., Чурпіта Г.В.

Зловживання цивільними процесуальними правами. 12

Шевцов С.О.

Формування професійно-психологічної компетентності у працівників правоохоронних органів України як складової професійної підготовки 19

Смерницький Д.В.

Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності 26

Бабич Н.В.

Теоретико-методологічні засади дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. 43

Цимбалюк Ю.А.

Економіко-правові аспекти захисту інтелектуальної власності 50

Кашперська Т.Ц.

Докази і доказування у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів 56

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чорноус Ю.М.

Особливості тактики слідчих (розшукових) дій за участю іноземців 62

Пиріг І.В.

Технічне забезпечення експертної діяльності 70

Костюк В.Л., Литвин В.В.

Профілактика правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків дільничними інспекторами міліції 78

Сидоренко Л.О.

Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань 83

Дручек О.М.

Криміналістичні та психологічні аспекти участі дитини у слідчій дії — пред'явленні особи для впізнання 92

Мазурок О.Я.

Виявлення, фіксація та вилучення слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення особи 99

Деревняк Д.В.

Криміналістична тактика обшуку та особистий обшук:
необхідність удосконалення. 104

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Кравчук В.В., Кравчук О.В., Туровець Ю.М.

Застосування судово-ветеринарної експертизи під час розкриття
та розслідування кримінальних правопорушень. 109

Скрипко Г.О.

Оцінка вартості текстильних матеріалів і виробів із них
як завдання їх комплексного дослідження. 115

Хох А.Н., Кузменков Д.Е.

О возможных подходах к повышению контрастности годичных колец. 123

Щербак В.В., Толмачов О.О., Кундиус О.В., Абдурасулов А.А.

Методология проведения баллистического эксперимента
на биологических имитаторах тела человека 131

Новак-Кривчук Р.В., Кеосак І.П.

Питання встановлення часу проведення змін ідентифікаційних
номерів транспортних засобів. 137

Дивнич А.В., Статівка Д.І.

Вплив дестабілізаційних чинників під час здійснення
експертної грошової оцінки вартості земель сільськогосподарського
призначення 145

Манько Є.С.

Ідентифікація за фотокартками осіб, сфотографованих
зі значним розривом у часі. 151

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Пугаченко О.Ю., Мордецький О.В.

Можливості експресного виявлення літію з метою дослідження
саморобних вибухових пристроїв після приведення їх у дію 158

Стойчев М.В.

Особенности встановлення знищених ідентифікаційних номерів
транспортних засобів методом електрохімічного травлення. 166

Лисак Г.С., Фесенко О.Т.

Визначення видової належності слідів крові після замивання
речовинами різного походження. 171

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

Профессор Р.А. Рейсс — выдающийся криминалист начала XX века
(к 140-летию со дня рождения) 179

Юсупов В.В.

Сліди пальців рук: історія виявлення, фіксації, дослідження 190

До уваги авторів! 202

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.985

О.М. Цільмак, доктор юридичних наук, професор

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Запропоновано класифікацію методів побудови та перевірки криміналістичних версій відповідно до їх груп: загальнологічні (аналіз — синтез, наукова абстракція, узагальнення — абстрагування, аналогія — моделювання, індукція — дедукція, класифікація); загальнонаукові (діалектичний та метафізичний); приватнонаукові: теоретичні (формалізація, аксіоматизація, гіпотетично-дедуктивний) та емпіричні (спостереження, порівняння, опис, експеримент); спеціально-прикладні: практичний (алгоритмічний), специфічні (криміналістична рефлексія, криміналістичне прогнозування, інтуїтивний) та евристичні (мозковий штурм, синектика, колективний пошук оригінальної ідеї, евристичні питання, багатовимірні матриці, інверсія, організовані стратегії).

Ключові слова: метод, класифікація, криміналістична версія, криміналістичне пізнання, досудове розслідування.

Предложена классификация методов построения и проверки криминалистических версий в соответствии с их группами: общелогические (анализ — синтез, научная абстракция, обобщение — абстрагирование, аналогия — моделирование, индукция — дедукция, классификация); общенаучные (диалектический и метафизический); частнонаучные: теоретические (формализация, аксиоматизация, гипотетически-дедуктивный) и эмпирические (наблюдение, сравнение, описание, эксперимент); специально-прикладные: практический (алгоритмический), специфические (криминалистическая рефлексия, криминалистическое прогнозирование, интуитивный) и эвристические (мозговой штурм, синектика, коллективный поиск оригинальных идей, эвристические вопросы, многомерные матрицы, инверсия, организованные стратегии).

It is proposed to classify the methods of construction and testing of forensic versions according to these groups: general logical (analysis — synthesis, scientific abstraction, generalization — abstraction, analogy — modeling, induction — deduction, classification); general scientific (dialectical and metaphysical); individual scientific: theoretical (formalization, axiomatization, hypothetical-deductive) and empiric (observation, comparison, description,

experiment); special-application: practical (algorithmic), specific (forensic reflection, forensic forecasting, intuitive) and heuristic (brainstorming, synectics, collective search for original ideas, heuristic questions, multidimensional matrix, inversion, organized strategy).

На сучасному етапі розвитку методології наукових досліджень у галузі криміналістики виникає низка проблем, що стосуються насамперед логіки класифікації методів дослідження або пізнання. Загалом класифікація методів у теоретичному плані свідчить про сформованість «інструментарію» дослідження об'єкта, а у практичному плані дозволяє швидше орієнтуватися у засобах пізнання й обирати найефективніші та найекономічніші способи вирішення завдань.

Побудова та перевірка криміналістичних версій є науково-пізнавальним процесом, що дозволяє відобразити об'єктивну дійсність та встановити істину у кримінальному провадженні. Цей процес забезпечується низкою різноманітних методів.

У сучасних наукових працях вчених наведено багато класифікацій методів за різними параметрами та критеріями. Так, Г.І. Рузавін виокремлює три групи методів:

- методи перевірки, підтвердження та спростування наукових гіпотез і теорій;
- методи пояснення, розуміння і передбачення;
- методи соціально-економічних і гуманітарних досліджень [1].

М.І. Байтін поділяє методи на загальні, що «поширюються на безліч наук і всі розділи та аспекти певної науки», та приватні, які «використовуються для вивчення окремих наук або деяких розділів, аспектів науки, що нас цікавлять» [2].

М.М. Марченко класифікує методи залежно від сфери (чи широти) їх застосування:

- загальні діалектико-матеріалістичні;
- загальні спеціальні;
- приватні [3].

А.Ф. Черданцев вважає, що приватноправові методи притаманні певній групі наук, а спеціальні методи — певній науці [4].

С.С. Сливка пропонує розглядати структуру методології у дворівневому вигляді: на горизонтальному та на вертикальному рівнях [5]. При цьому горизонтальну структуру становлять методи певного рівня (наприклад, до загальнонаукових належать структурний, функціональний, системний, історичний, логічний тощо, а до конкретно-наукових — конкретно-соціологічні, психологічні, математичні та інші методи цього рівня). На його думку, внутрішню структуру кожного методу становлять його принципи, правила, прийоми, способи, засоби, а вертикальну структуру методів утворюють загальні методи, які використовують усі науки (теоретичні та емпіричні, конкретно-наукові та специфічні).

У криміналістичній літературі належну увагу приділено технології побудови та перевірки криміналістичних версій. Однак у наукових працях наявна фрагментарність стосовно класифікації методів побудови та перевірки криміналістичних версій. Тому метою та завданнями цієї статті є структуризація рівнів пізнання і класифікація методів побудови та перевірки криміналістичних версій.

Як свідчить практика досудового розслідування та судового провадження, набуття криміналістичного знання під час побудови та перевірки криміналістичних версій відбувається на таких рівнях пізнання: емпіричному, теоретичному, науковому, практичному, евристичному та специфічному.

Емпіричному (з грецької *ἐμπειρικός* — досвідчений) рівню криміналістичного пізнання здебільшого притаманні збір фактів, первинне узагальнення, опис дослідних даних, систематизація та класифікація. При цьому дослідний об'єкт відображається здебільшого з позицій зовнішніх зв'язків і відносин. Цей рівень дозволяє сформувати фактологічну базу дослідження, сформулювати емпіричні узагальнення про досліджувані факти, явища, процеси, феномени, провести первинне групування зібраного матеріалу. Отже, побудова криміналістичних версій ґрунтується на певних даних або інформації щодо певних фактичних даних, зібрати та перевірити які можна лише за умови їх емпіричного узагальнення, опису, систематизації та класифікації.

Емпіричний рівень є основою, фундаментом для теоретичного рівня, тобто емпіричний і теоретичний рівні криміналістичного пізнання взаємопов'язані між собою. Теоретичному (з грецької *θεορία* — розгляд, дослідження) рівню криміналістичного пізнання притаманне відображення фактів, явищ, процесів, феноменів, здобутих методами обробки даних, отриманих від емпіричних знань, шляхом виділення внутрішніх зв'язків і закономірностей.

Процес побудови та перевірки криміналістичних версій неможливий без досягнень науки і техніки. Науковому (зі слів. *na- + *učiti — вчити, звикати) рівню криміналістичного пізнання притаманне з'ясування істини у кримінальному провадженні. Цей рівень є передумовою теоретичної діяльності, вищим щаблем криміналістичного пізнання, що стоїть над теоретичним знанням та емпіричним дослідженням.

Практичному рівню криміналістичного пізнання притаманне використання типових криміналістичних версій, які сформовані завдяки системному узагальненню практичного досвіду досудового розслідування та судового провадження.

Великого значення під час процесу побудови та перевірки криміналістичних версій набуває колективний пошук ідей, припущень, колективне висунення гіпотез стосовно злочину. Колективне виявлення, обробка та впорядкування системи закономірностей, механізмів і методологічних засобів антиципації, формулювання нового завдання та визначення цілеспрямованих способів діяльності на основі узагальнення попереднього досвіду та випереджального відображення моделей майбутнього для найефективнішого здійснення досудового розслідування та судового провадження становлять зміст евристичного (з грецької *εὐρίσκω* — знаходити) рівня пізнання.

Важливе значення під час побудови версій мають специфічні можливості суб'єкта правозастосовної діяльності, які проявляються у його здатності до рефлексивності, прогностичності, передбачення, інтуїтивного відчуття. Специфічному (з лат. *specificus* — видовий, специфічний) рівню криміналістичного пізнання притаманне відображення специфіки способів дослідження або пізнання певних фактів, явищ, процесів, феноменів.

Усі зазначені рівні мають головну мету, завдання для її реалізації, певний об'єкт пізнання, логічну форму та сферу застосування. Головною метою криміналістичного пізнання є:

- на теоретичному рівні — з'ясування суті явища, процесу, факту, феномена;
- на емпіричному рівні — протокольна фіксація різних вимірів явища, процесу, факту, феномена шляхом збирання фактів, первинного узагальнення, опису дослідних даних, систематизації та класифікації;

- на науковому рівні — з'ясування об'єктивної істини;
- на практичному рівні — з'ясування схожості суті явища, процесу, факту, феномена;
- на евристичному рівні — колективне генерування ідей щодо суті злочинного явища;
- на специфічному рівні — ретроспективний аналіз злочинного явища та передбачення імовірного майбутнього, прогнозування наслідків.

Основними завданнями криміналістичного пізнання є:

- на емпіричному рівні — одержання вихідної емпіричної інформації про досліджуваний об'єкт досудового розслідування або судового провадження;
- на теоретичному рівні — встановлення законів і принципів, які дозволять систематизувати, пояснити і передбачити факти, що встановлені під час емпіричного дослідження об'єктів досудового розслідування або судового провадження;
- на науковому рівні — наукове обґрунтування теоретичних умовиводів на основі емпіричних досліджень;
- на практичному рівні — використання практичного досвіду правоохоронної діяльності, тобто типових версій та алгоритмів їх перевірки;
- на евристичному рівні — створення колективних креативних ідей, припущень або умовиводів стосовно суті злочину або окремих обставин події, яка має ознаки злочину, шляхом виявлення, обробки та впорядкування системи закономірностей, механізмів, елементів, ознак, властивостей, характеристик об'єктів дослідження;
- на специфічному рівні:
  - ретроспективний аналіз злочинного явища для знаходження фактичних даних, що мають доказове значення, та визначення напрямів досудового розслідування;
  - проникнення у «внутрішній світ» об'єкта досудового розслідування для ретроспективного або перспективного прогнозування його дій і вчинків, передбачення наслідків цих вчинків (криміналістична рефлексія);
  - передбачення наслідків динаміки або статичності об'єкта прогнозування, його імовірного майбутнього, розпізнання закономірностей, механізмів, тенденцій, логіки, мотивів, чинників розвитку цього об'єкта та його наслідків для планування та організації тактики слідчих (розшукових) дій (криміналістичне прогнозування);
  - інтуїтивне відчуття подій майбутнього, які ще не відбулися, тощо (інтуїтивний метод).

Зазначені вище рівні криміналістичного пізнання під час побудови та перевірки криміналістичних версій мають певні характерні риси, наведені у таблиці. Вони розширюють евристичні можливості правоохоронної діяльності, зумовлюють її ефективність, якість і результативність, а також скорочують енерговитрати та кількість потрібних ресурсів.

Таблиця

Характерні риси рівнів криміналістичного пізнання під час побудови та перевірки криміналістичних версій

Рівні	Об'єкт пізнання	Логічна форма	Сфера застосування
емпіричний	вивчення зовнішніх зв'язків	просте судження	вузька, обмежена кількістю вивчених явищ
теоретичний	вивчення внутрішніх зв'язків	умовивід	широка, обмежена лише законами цієї теорії

Рівні	Об'єкт пізнання	Логічна форма	Сфера застосування
науковий	вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків	емпіричний факт, проблема, ідея, гіпотеза, теорія	широка, обмежена різногалузевими об'єктами дослідження
практичний	вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків	припущення	вузька, обмежена індивідуальним досвідом суб'єкта
евристичний	вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків	ідеї, припущення, умовиводи, гіпотези	широка, обмежена рівнем компетентності та практичного досвіду суб'єктів
специфічний	вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків	здогадка, внутрішнє переконання	вузька, обмежена рівнем розвитку інтуїції, прогностичності, рефлексивності

Пізнання певного процесу, явища, предмета, об'єкта, феномена під час побудови та перевірки криміналістичних версій здійснюється за допомогою певних методів. Для забезпечення формалізованого поділу методів, які використовують суб'єкти правозастосовної діяльності, їх слід класифікувати.

Базуючись на рівнях криміналістичного пізнання під час побудови версій, доцільно виокремити такі групи методів побудови та перевірки криміналістичних версій: загальнологічні, загальнонаукові, приватнонаукові та спеціально-прикладні (рис.).

Рис. 1. Фрагменти нормальної ЕКГ в одному відведенні

Наведена класифікація методів відображає складність процесу побудови та перевірки криміналістичних версій і вказує на множинну варіативність можливості їх застосування під час досудового розслідування та судового провадження. З огляду на специфіку застосування зазначених методів, пов'язану з тим, що вони є основою криміналістичного пізнання негативного соціального явища — злочину, для вирішення питання про винність (або невинність) особи, вони мають відповідати суворим критеріям правомірності, надійності та моральної допустимості.

Зрозуміло, що сам по собі будь-який метод не гарантує успіху. Важливе значення має вміння суб'єкта правозастосовної діяльності ефективно, своєчасно та доцільно застосовувати той чи інший метод. На думку академіка П.Л. Капиці, метод «є ніби скрипкою Страдиварі, найдосконалішою зі скрипок, однак, щоб на ній грати, потрібно бути музикантом і знати музику. Без цього вона буде фальшивити, як і звичайна скрипка» [6].

Отже, суть методології побудови та перевірки криміналістичних версій передбачає систематизовану структурування методів. Володіння сукупністю знань про систему методів побудови та перевірки криміналістичних версій дозволяє закономірно сили та час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Метод озброює суб'єкта досудового розслідування або судового провадження системою правил, вимог, принципів, керуючись якими він може пізнати суть злочину та знайти об'єктивну істину у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури

1. Рузавин Г.И. Методология научного познания / Г.И. Рузавин. — М. : Юнити-Дана, 2012. — 287 с.
2. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. — Саратов : СГАП, 2001. — 416 с.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2004. — 640 с.
4. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора : учеб. пособ. / А.Ф. Черданцев. — М. : Юнити-Дана, 2003. — 381 с.
5. Сливка С.С. Філософія права : навч. посіб. / С.С. Сливка. — К. : Атіка, 2012. — 256 с.
6. Капица П.Л. Эксперимент, теория, практика / П.Л. Капица. — М. : Наука, 1974. — 288 с.

УДК 347.921

С.С. Бичкова, доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

Г.В. Чурпіта, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Досліджено юридичну природу зловживання цивільними процесуальними правами, сформульовано відповідну дефініцію. Визначено форми цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами.

Ключові слова: цивільні процесуальні права, зловживання цивільними процесуальними правами, зтягування цивільного процесу, цивільна процесуальна відповідальність, форми цивільної процесуальної відповідальності.

Исследована юридическая природа злоупотребления гражданскими процессуальными правами, сформулирована соответствующая дефиниция. Определены формы гражданской процессуальной ответственности за злоупотребление гражданскими процессуальными правами.

It is researched the legal nature of the abuse of civil procedural rights and formulated an appropriate definition. The forms of civil procedural responsibility for the abuse of civil procedural rights are defined.

Процесуальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, закріплено ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), і відповідно до частини третьої цієї статті такі особи зобов'язані їх добросовісно виконувати.

Як слушно свого часу зауважила Н.О. Чечина, «добросовісна поведінка кожної сторони у процесі забезпечує нормальну діяльність суду та всіх осіб, які беруть участь у процесі, з'ясування матеріальної (об'єктивної) істини у кожній справі та одночасно з цим гарантує можливість здійснення процесуальних прав іншою стороною, забезпечує її інтерес щодо швидкого та правильного розгляду справи» [11, с. 10].

Загалом добросовісність — це властивість, що передбачає чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків [6, с. 230] за належного і сумлінного здійснення наданих прав [9, с. 148]. У контексті характеристики зазначеного вище цивільного процесуального обов'язку таку властивість належить розуміти як використання наданих особі прав виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети. Тому невиконання особою, яка бере участь у справі, обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними.

Зловживання суб'єктивними правами було предметом наукових розвідок як теоретиків права (Д.С. Бакаєв, О.Я. Рогач, Т.Т. Полянський), так і вчених-процесуалістів (М.І. Балюк, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, А.С. Олійник, О.С. Фонова, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, А.В. Юдін).

Водночас вчені здебільшого досліджували особливості певних способів зловживання суб'єктивними правами, у тому числі й процесуальними. Відтак проблемні аспекти, пов'язані з визначенням юридичної природи зловживання цивільними процесуальними правами, проведення їх диференціації та визначення форм цивільної процесуальної відповідальності за певне правопорушення залишаються малодослідженими і потребують подальшої наукової розробки, що і є метою написання цієї статті.

Проблема недобросовісності учасників цивільного процесу відома ще з часів римського права, яке передбачало заходи протидії поведінці осіб, що безпідставно пред'являли позови або безпідставно заперечували проти них. Норми, які так чи інакше спрямовувалися на протидію різним зловживанням і правопорушенням у судовому процесі, містили багато пам'яток іноземного права в галузі судочинства (Салічна Правда, Світські закони датського короля Кнута, Саксонське зерцало, Ордонанс Короля Людовика XII, Записи Магдебурзького права тощо) [12, с. 17].

Слід зазначити, що термін «зловживання правом» вперше було введено у цивільному процесуальному законодавстві Швейцарії, а конституційну заборону зловживання правом вперше закріплено у видатній пам'ятці конституційного права Франції — Декларації прав людини і громадянина 1789 року [10, с. 12]. Право Київської Русі оперувало не терміном «зловживання правом», а поняттям «недобросовісність», яке концептуально збігалось із сучасним розумінням поняття «зловживання процесуальними правами».

На доктринальному рівні одним із перших розкрити зміст поняття «зловживання правом» і довести, що цей термін має право на існування як такий, спробував М.Й. Бару, зазначивши, що зловживання правом матиме місце тоді, коли особа наділена відповідним суб'єктивним правом, «зовні опирається на таке», однак її поведінка насправді не відповідає змісту належного їй права. Із цього випливає, що зловживання правом наявне у тих випадках, коли діяння особи перебуває у межах первинного суб'єктивного права (відповідає правовій нормі), проте водночас виходить за межі його здійснення (тобто за межі вимог загальних правових принципів) [7, с. 346].

У подальшому погляди вчених щодо змісту категорії «зловживання правом» поділилися на три наукові течії. При цьому перші відкидали теорію зловживання правом, вважаючи за неможливе саму ідею протиправного здійснення права (М.М. Агарков, М.В. Самойлова, М.С. Малєїн, С.М. Братусь), другі допускали можливість використання терміна «зловживання правом», але не визначали його змісту (М.І. Цукерман), треті визнавали обґрунтованою наявність теорії «зловживання правом» та робили спроби визначити його зміст (В.П. Грібанов, В.О. Рясенцев).

Цивільне процесуальне законодавство України не містить дефініції «зловживання цивільними процесуальними правами».

У сучасній науковій доктрині зловживання процесуальними правами розглядають як: таке здійснення права, внаслідок якого створюються перешкоди для вирішення завдань цивільного судочинства [5, с. 15]; особливу форму цивільного

процесуального правопорушення, тобто як умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу (а в окремих випадках і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і виконуються лише з видимістю реалізації таких прав, пов'язані з обманом щодо відомих обставин справи з метою обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, які беруть участь у справі, а також перешкоджання діяльності суду щодо правильного і своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи, що тягнуть застосування заходів цивільного процесуального примусу [8, с. 414]; вчинення учасником процесу дій у межах дозволеної поведінки, однак з використанням свого права з метою, яка суперечить завданням правосуддя [2, с. 119]; порушення функціонального призначення суб'єктивного цивільного процесуального права, що утворює поведінку, спрямовану на досягнення протиправної мети [12, с. 10], тощо.

Ознаками зловживання процесуальними правами в юридичній літературі зазвичай є такі:

- належне особі суб'єктивне процесуальне право здійснюється всупереч його призначенню;
- відсутня реальна основа здійснюваних дій, яким властива певна штучність;
- відтворювані особою обставини (процесуальні юридичні факти) ведуть до невинуватого і штучного ускладнення цивільного процесу і перешкоджають провадженню у справі, а тому зловживання процесуальними правами є неекономічною процесуальною поведінкою;
- неприродність, яка виявляється, наприклад, у займанні непослідовної та суперечливої позиції у справі, що з урахуванням інших обставин може зумовити висновок суду про допущене особою зловживання [12, с. 11].

Як зазначено в Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 15 березня 2010 року № 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві», у судовій практиці як зловживання процесуальними правами розглядають такі дії:

- заявлення численних необґрунтованих відводів суддям;
- нез'явлення представників учасників судового процесу на судові засідання без поважних причин і без повідомлення причин;
- подання необґрунтованих клопотань про вчинення судом процесуальних дій;
- подання зустрічних позовів без дотримання вимог закону тощо.

Пленум Верховного Суду України в п. 14 своєї Постанови від 12 червня 2009 року № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» як зловживання процесуальними правами кваліфікує неподання чи несвоєчасне подання доказів без поважних причин, що спрямовано на затягування процесу.

Отже, на підставі проведеного аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального законодавства України та судової практики зловживання цивільними процесуальними правами можна визначити як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства.

Вбачається, що суд має встановлювати у кожному конкретному випадку, чи добросовісно учасники цивільного процесу здійснюють свої цивільні процесуальні права. Хоча, звичайно, межа між добросовісним використанням своїх цивільних

процесуальних прав і зловживанням ними є доволі умовною. Проте для виявлення факту зловживання правом однієї лише внутрішньої впевненості судді недостатньо, потрібні конкретні докази, що підтвердять відповідний факт [3, с. 89].

За сферою суспільних відносин, яким завдається шкода при здійсненні суб'єктивних прав, зловживання такими правами поділяють на:

– правомірне зловживання правом, що має такі ознаки:

поведінка суб'єктів відповідає нормі права, включаючи випадки, коли вона абстрактно дозволена або прямо не заборонена;

поведінка суб'єкта не відповідає загальноприйнятим у суспільстві у певно-історичний період уявленням про добро та зло, суперечить нормам моралі, ідеалам справедливості (за здійснення таких діянь суб'єкта не притягують до юридичної відповідальності, оскільки він діє правомірно);

результат поведінки суб'єкта відображається у завданні соціальної шкоди, яка не регламентується в законі як небажаний наслідок;

наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою та настанням соціально-шкідливих наслідків;

– протиправне зловживання правом, характерними ознаками якого є такі:

суб'єкт при здійсненні наданого йому суб'єктивного права порушує приписи чинного законодавства;

здійснення суб'єктивного права всупереч його призначенню супроводжується завданням шкоди охоронюваним законом відносинам;

наявний причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і соціально-шкідливими наслідками;

можливість застосування заходів правового впливу до суб'єкта, який здійснив протиправне зловживання правом [1, с. 13].

Таким чином, існує велика кількість різних видів зловживань суб'єктивними цивільними процесуальними правами, адже будь-яка процесуальна норма, що уповомочує суб'єкта на вчинення тих чи інших дій, може породжувати різні зловживання тією свободою, яку вона надає. Отже, будь-яке суб'єктивне процесуальне право може бути використано всупереч його призначенню [8, с. 415].

У зв'язку із цим зловживання цивільними процесуальними правами може бути класифіковано за різними критеріями, у тому числі за:

– видами цивільного судочинства:

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду та вирішення справ позовного провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду справ окремого провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду справ наказного провадження;

– стадіями цивільного судочинства:

зловживання цивільними процесуальними правами під час провадження у справі в суді першої інстанції;

зловживання цивільними процесуальними правами під час перегляду судових рішень;

зловживання цивільними процесуальними правами при відновленні втраченого судового провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб);

– цивільним процесуальним статусом особи, яка зловживає процесуальними правами:

зловживання цивільними процесуальними особами, які беруть участь у справі; зловживання цивільними процесуальними правами іншими учасниками цивільного процесу;

– сферою, у межах якої зловживання має місце:

зловживання цивільними процесуальними правами у процесі доказування;

зловживання цивільними процесуальними правами при визначенні підвідомчості та підсудності цивільних справ;

зловживання цивільними процесуальними правами шляхом затягування вчинення процесуальних дій у межах встановлених процесуальних строків тощо.

Цивільне процесуальне законодавство України прямо не закріплює підстав притягнення до відповідальності за зловживання учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами (хоча у ст. 77 ЦПК України 1963 року передбачалася можливість покладення на сторону, яка недобросовісно пред'явила безпідставний позов, або розпочала безпідставний спір проти позову, або систематично протидіяла правильному і швидкому розглядові та вирішенню справи, оплати на користь другої сторони винагороди за фактичну втрату робочого часу).

На сьогодні у відповідному контексті норма, регламентована частиною третьою ст. 89 ЦПК України, лише надає відповідачеві право у випадках залишення заяви без розгляду або закриття провадження у справі заявляти вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача. Проте зі змісту цієї норми не можна визначити, які саме дії позивача потрібно вважати необґрунтованими, зокрема чи можна такі дії кваліфікувати як недобросовісне зловживання позивачем своїми процесуальними правами, чому законодавець позбавляє права заявляти вимоги про компенсацію витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи, внаслідок необґрунтованих дій інших осіб, які беруть участь у справі, а також що робити з відповідною компенсацією у разі пред'явлення безпідставного позову, у задоволенні якого було відмовлено. Ці та інші питання законодавець залишає без відповіді.

З огляду на зазначене доцільно закріпити у цивільному процесуальному законодавстві України механізм притягнення до юридичної відповідальності учасників цивільного процесу за порушення обов'язку добросовісно здійснювати свої цивільні процесуальні права, тобто доповнити ЦПК України правовою нормою, яка б чітко регламентувала:

– дії, які слід кваліфікувати як зловживання цивільними процесуальними правами;

– заходи, які мають застосовуватися до осіб, винних у порушенні приписів цивільного процесуального законодавства;

– витрати, які слід компенсувати у зв'язку з виявленням відповідних порушень.

Слід зазначити, що у процесуальній літературі вже надавалися пропозиції із цієї проблематики у відповідному контексті. Так, О.В. Бобровник вважає, що у випадку, коли відповідач штучно затягує остаточне вирішення справи, до нього слід

застосовувати такі процесуальні заходи, як відхилення апеляційної та касаційної скарги [4, с. 27]. Позиція видається нам занадто радикальною і такою, що порушує одну з основних засад цивільного судочинства — забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду (п. 8 частини третьої ст. 129 Конституції України, ст. 13 ЦПК України).

Крім того, «штучне затягування відповідачем остаточного вирішення справи» — доволі умовне поняття — відповідний факт ще треба довести. Потрібно також визначити у законі ознаки, що його кваліфікують.

Як опосередковану форму цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами можна назвати передбачене у ЦПК України застосування до порушника заходів процесуального примусу: попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід.

Крім цивільної процесуальної відповідальності, до засобів протидії зловживання процесуальним правом також належать:

- попереджувальні цивільні процесуальні заходи, що спрямовані на недопущення наслідків такої поведінки, яка створює загрозу порушення норм цивільного процесуального права (роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх обов'язку добросовісно здійснювати усі належні їм процесуальні права і про наслідки зловживання ними);

- заходи цивільного процесуального захисту, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків дій учасників цивільного процесу:

  - відмова особі у санкціонуванні процесуальної дії (наприклад, у задоволенні клопотання, спрямованого на затягування цивільного процесу);

  - вчинення судом процесуальної дії, що має на меті запобігання зловживанню процесуальним правом (наприклад, ініціювання судом перевірки достовірності доказів, наданих особою на обґрунтування поважності причин своєї неявки);

  - настання несприятливих наслідків, які не є заходами цивільної процесуальної відповідальності. Примусовий характер передбачає позбавлення особи можливості претендувати на певний результат через обрану нею лінію процесуальної поведінки (наприклад, ухвалення рішення на підставі наявних у справі доказів у разі ненадання доказів однією зі сторін);

  - застосування цивільних процесуальних фікцій [12, с. 38] (зокрема, визнання факту, для з'ясування якого призначено експертизу, або відмова його визнавати на підставі частини першої 1 ст. 146 ЦПК України).

Отже, дослідження юридичної природи зловживання цивільними процесуальними правами дозволило дійти таких висновків:

- зловживання цивільними процесуальними правами слід розглядати як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства;

- у цивільному процесуальному законодавстві України доцільно закріпити механізм юридичної відповідальності за порушення учасниками цивільного процесу обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права, для чого ЦПК України доповнити правовими нормами, які б не лише чітко регламентували дії, що слід кваліфікувати як зловживання цивільними процесуальними правами, а й передбачали заходи, які необхідно застосовувати до осіб, винних у порушенні приписів ци-

вільного процесуального законодавства, та витрати, які мають бути компенсовані у зв'язку з виявленням відповідних порушень.

Дослідження інших аспектів зловживання цивільними процесуальними правами, зокрема конкретних способів такого зловживання, виходить за межі цієї статті і є перспективним напрямом подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Бакаев Д.С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д.С. Бакаев. — Запоріжжя, 2013. — 18 с.

2. Балюк М.І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д. Лупеник. — Харків : Харків юридичний, 2008. — 708 с.

3. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : моногр. / С.С. Бичкова. — К. : Атіка, 2011. — 420 с.

4. Бобровник О.В. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі / О.В. Бобровник // Право України. — 2008. — № 7. — С. 27—29.

5. Васильєва Н.М. Зловживання процесуальними правами особами, які беруть участь у справі / Н.М. Васильєва // Молодь у юридичній науці : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців «П'яті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 27—28 жовтня 2006 р.) : у 5 ч. — Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2006. — Ч. 4: Цивільне процесуальне право. Трудове право. Право соціального забезпечення. Земельне право. Аграрне право. Екологічне право. — С. 12—16.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.

7. Іванюк І.Д. Юридична природа та ознаки поняття зловживання правом у кримінальному процесі: загальнотеоретичний аспект / І.Д. Іванюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / [гол. ред. Б.В. Щур]. — 2010. — Вип. 3. — С. 340—349.

8. Курс цивільного процесу : підруч. / [Комаров В.В., Бігун В.А., Баранкова В.В. та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. — Харків : Право, 2011. — 1352 с.

9. Панченко М. Добросовісність, розумність і справедливість — правові засади цивільного права України / М. Панченко // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 12. — С. 147—150.

10. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.Я. Рогач. — К., 2011. — 34 с.

11. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения / Н.А. Чечина. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. — 48 с.

12. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание учен. степ. доктора юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А.В. Юдин. — СПб., 2009. — 47 с.

УДК 378.147.016:159.9]:34(477)

С.О. Шевцов, кандидат педагогічних наук,
заступник начальника Науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру при ГУМВС України
в Харківській області

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Проаналізовано підґрунтя та складові поняття професійної компетентності. Розглянуто сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, потрібних для забезпечення якісної правоохоронної діяльності. Визначено ключові компетентності, наявність яких свідчить про рівень сформованості професійної компетентності у правоохоронців. Визначено критерії, за якими можна оцінювати професіоналізм працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, працівники, компетенція, компетентність, професійно-психологічна компетентність.

Проанализированы обоснование и основные элементы понятия профессиональной компетентности. Рассмотрена совокупность взаимосвязанных качеств личности, необходимых для обеспечения качественной правоохранительной деятельности. Определены ключевые компетентности, наличие которых свидетельствует об уровне сформированности профессиональной компетентности у правоохранителей. Определены критерии, по которым можно оценивать профессионализм работников правоохранительных органов.

The article analyzes the background and basic elements of the concept of professional competence. The set of the interconnected personal qualities necessary to ensure the qualified law enforcement is considered. The basic elements such as key competences are set, their presence allows to determine the level of formation of law enforcement officials' professional competence. The criteria are defined, according to them it is possible to estimate the employees' professionalism of law enforcement agencies.

Правоохоронна діяльність — це державна діяльність, яку провадять спеціально уповноважені органи з метою охорони права шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку. Така діяльність має базуватися не лише на неухильному дотриманні законності у процесі правової діяльності, а й потребує удосконалення професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронної сфери під час виконання ними службових обов'язків, адже зрозуміло, що підвищення рівня професійної компетентності правоохоронця сприяє підвищенню ефективності його діяльності в цілому.

Сучасний правоохоронець будь-якого напрямку діяльності має досконало володіти системою професійно-психологічних знань про правоохоронну діяльність, знати закономірності психології поведінки особистості, груп і професійних колективів у сфері правопорядку, набути певних професійно значущих якостей. Ці питання нині потребують ґрунтовного дослідження, адже в умовах докорінної перебудови системи державотворення змінюється стиль службової діяльності фахівців-правоохоронців.

Як відомо, до правоохоронних органів України належать органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Загалом професійну діяльність визначають як професію, тобто вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, отриманих у результаті спеціальної підготовки та досвіду роботи.

Основною одиницею аналізу діяльності є дія, яка визначається як процес, спрямований на реалізацію мети. Мета є образом бажаного результату, що визначає характер і способи дії людини. Мету формує людина, вона реалізує її у професійній діяльності.

Мета — найвищий регулятор діяльності, яка з кожним кроком трансформується у певні завдання. Бажання вдосконалювати свою професійну діяльність, тренування дій призводять до формування автоматичних дій — навичок, що не потребують свідомого контролю спеціальних вольових зусиль для їх виконання.

На відміну від навичок, вміння — це дія, основу якої становить практичне застосування отриманих знань. Вміння формується шляхом вправ (тренінгів). Особливістю вміння є те, що певні операції ще можуть бути недостатньо досконалими (наприклад, тривалими у виконанні або із певними помилками), тобто вміння характеризується меншим ступенем оволодіння робочими операціями, ніж навички.

Рівень розвитку знань, вмінь і навичок визначає загальну культуру праці людини та її професійну майстерність.

З огляду на те, що професіоналізм і майстерність спеціаліста у будь-якій галузі (у тому числі й у правоохоронній) ґрунтуються на професійно-психологічній компетентності, доцільно розглянути ці поняття детальніше.

Розуміння поняття професійної компетентності працівника правоохоронних органів потребує насамперед з'ясування його підґрунтя та складових.

Компетентність (*лат. competent — здібний*) — це, по-перше, володіння компетенцією, а по-друге — володіння знаннями, які дозволяють говорити про будь-що [4, с. 286].

У свою чергу, компетенція (*лат. competentia — належність за правом*) — це:

- добра обізнаність із будь-чим;
- коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [1, с. 445];
- коло питань, з яких певна людина має знання і досвід або добре обізнана.

Ці визначення хоча і є загальними, проте містять певну неточність: з одного боку враховується досвід і знання, а з іншого — наявне абстрактне поняття «коло питань» [4, с. 287].

У будь-якому випадку компетенція містить сукупність взаємопов'язаних якостей, притаманних особистості (знань, умінь, навичок), а також способів стосовно

певного кола предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності [6, с. 301].

У науковій літературі тлумачення поняття «компетентність» викладається як у широкому, так і у вузькому розумінні.

У широкому розумінні компетентність переважно визначають як ступінь зрілості людини, що припускає певний рівень психічного розвитку особистості (навченість і вихованість) та дозволяє індивіду успішно функціонувати у суспільстві.

У вузькому сенсі компетентність розглядають як характеристику діяльності, тобто ступінь «включеності» людини в діяльність, що передбачає ціннісне ставлення до останньої.

Компетентна у певній галузі людина володіє певними знаннями та здібностями, які дозволяють їй обґрунтовано говорити про цю галузь та ефективно діяти в ній (не слід протиставляти компетентність знанням чи умінням; це поняття є ширшим за поняття «знання» чи «уміння», які є його складовими). Вона має не лише розуміти сутність проблеми, але й уміти практично її вирішувати. Компетентний спеціаліст залежно від конкретних умов може застосувати певний метод розв'язання проблеми. А отже, «формула компетентності» має такий вигляд: компетентність = мобільність знань + гнучкість методу + критичність мислення [8, с. 6].

Таким чином, компетентність можна визначити як адекватну орієнтацію людини у різних галузях її діяльності: роботі, навчанні, культурі, політиці, здоров'ї, середовищі, освіті. Така широка оцінка дозволяє визначити професійну компетентність, адже адекватна реакція безпосередньо спрямована на діяльність, оскільки без неї не може бути орієнтації.

Зокрема, під професійно важливими особистісними якостями працівників правоохоронних органів слід розуміти такі індивідуальні якості особистості, як особистісно-мотиваційна, загальнокультурна та соціальна компетентність, що сприяють ефективному освоєнню професії у процесі безпосередньої діяльності, успішному виконанню професійних функцій і формуванню професійної компетентності.

До підвидів професійної компетентності правоохоронців належать певні знання, уміння, навички та якості, а саме:

– методологічна компетентність, що передбачає:

знання принципів, методів, форм, процедур пізнання;

знання загальнонаукової методології, сформованість світогляду;

розвиненість умінь з організації та проведення професійних досліджень;

знання методологічних норм та уміння їх застосовувати у процесі вирішення проблемних ситуацій;

здатність до інноваційної діяльності, наукового обґрунтування, критичного осмислення та творчого застосування деяких концептуальних положень;

уміння прогнозувати, проектувати та управляти процесом професійної діяльності;

– практично-діяльнісна компетентність, що передбачає сформованість знань і умінь, потрібних для здійснення розвивальної, діагностичної, організаційної, комунікативної, самоосвітньої діяльності, уміння мотивувати і планувати діяльність, визначити її зміст, здійснювати її аналіз, оцінку та контроль. Така компетентність передбачає вміння реалізувати свою світоглядну позицію через адекватні їй технології, проводити дослідну діяльність тощо;

– дидактико-методична компетентність, яку характеризує сформованість знання щодо закономірностей, принципів, методів і засобів навчання, сутності процесу навчання, форм організації навчання, диференціації та індивідуалізації навчання, технології навчання тощо (сформованість цієї компетентності потрібна насамперед тим працівникам, які виконують функції наставників молодих спеціалістів);

– економіко-правова компетентність, що передбачає сформованість умінь і знань основ ринкової економіки, трудових відносин, менеджменту, а також знання законів і підзаконних актів, потрібних для якісного провадження правоохоронної діяльності;

– інформаційна компетентність, що передбачає володіння новими інформаційними технологіями, принципами і способами їх використання;

– управлінська компетентність, яка передбачає:

сформованість знань основ теорії управління;

розвиненість інформаційних, аналітичних, організаційних, контрольних-діагностичних умінь, а також умінь планування, координації, регулювання, визначення цілей;

розвиненість умінь організовувати професійну діяльність підлеглих (особливо важливо для керівників підрозділів), впливати на вчинки та поведінку своїх колег;

– комунікативна компетентність, яка передбачає сформованість знань, умінь та якостей особистості, що сприяють ефективній взаємодії з іншими суб'єктами їх професійної діяльності та ефективному перебігу цієї діяльності.

Ще одним необхідним елементом професійної компетентності працівника правоохоронної структури є сформованість у нього професійного самоаналізу, що залежить від уміння займати певну позицію, а також оцінки самосвідомості (адекватна оцінка різних аспектів власної діяльності, власної особистості (якостей), власної поведінки, що сприяє продуктивній взаємодії та вирішенню професійних завдань).

Вважається, що самосвідомість особистості є усвідомленням, оцінкою людиною свого знання, поведінки, морального складу та інтересів, ідеалів, мотивів поведінки, оцінкою самого себе як суттєвої істоти, здатної мислити.

Отже, зазначене дає підстави стверджувати, що професійно-психологічна самосвідомість — це усвідомлення особистістю себе у професійній діяльності, а саме:

– усвідомлення своїх потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтирів, соціальних ролей і мотивів професійної діяльності;

– оцінка своїх професійних можливостей (знань, умінь, навичок і якостей);

– співвіднесення професійних можливостей з нормативами — суспільно-значущими вимогами професії;

– формування своєї лінії поведінки, власного індивідуального стилю діяльності на основі самооцінки себе як професіонала.

Тобто професійно-психологічну самосвідомість можна розглядати як механізм, який забезпечує саморегулювання особистістю своєї професійної діяльності на основі усвідомлення своїх прагнень і можливостей у цій діяльності. Крім того, професійно-психологічна самосвідомість є показником ступеня оволодіння працівником своєю професією, дає змогу визначити причини своїх успіхів і невдач, вносити потрібні корективи у свою діяльність, визначити перспективи професійного самовдосконалення.

Важливим компонентом самосвідомості особистості є самооцінка, сутність якої полягає в усвідомленні себе і певного ставлення до себе, тому об'єктивна са-

мооцінка, що безпосередньо впливає на самовиховання, є основним показником сформованості самосвідомості.

У філософському словнику зазначено, що самосвідомість — це «виділення людиною себе з об'єктивного світу, усвідомлення й оцінка свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок і почуттів, бажань та інтересів» [7, с. 321].

Самооцінка є показником власної активності з усвідомлення своїх дій та особистісних якостей, рівня психічного розвитку, рівня самовизначення. На думку С.Л. Рубінштейна, справжнім джерелом і рушійною силою самосвідомості та її компонентів, у тому числі і самооцінки, є самостійність індивіда [3, с. 416].

Самосвідомість і самооцінка не бувають стихійними, їх виникнення ґрунтується на попередньому розвитку особистості, спрямованому на пізнання і перетворення себе, так і суспільства.

Самооцінку розглядають не лише як компонент самосвідомості, його «ядро», але і як фундаментальну властивість особистості, що відіграє провідну роль у структурі її мотиваційної сфери, регуляції людиною своєї поведінки і діяльності, формуванні властивостей і якостей особистості: стійкості, критичності та самокритичності, впевненості в собі тощо [2, с. 253].

Самооцінка особистості формується поступово. У своєму розвитку вона проходить кілька етапів, які пов'язані з усвідомленням віку і діяльності суб'єкта — носія самосвідомості. Кожний етап передбачає пізнання себе та оцінку своїх сил і можливостей, критичне ставлення до себе і результатів своєї діяльності.

Що стосується працівників правоохоронних органів, то сформованість сфери саморегуляції їх професійної компетентності сприяє розвитку такого її підвиду або ключової компетентності, як психологічна компетентність, що передбачає:

- знання загальних характеристик особистості (спрямованість, характер, темперамент, здібності тощо);
- знання особливостей психологічних процесів (мислення, пам'ять, уява тощо);
- знання методів психологічного дослідження для вивчення особистості співрозмовника і діагностики його розвитку;
- уміння переносити психологічні знання у реальну професійну діяльність;
- володіння способами і прийомами психічної саморегуляції.

Важливе значення має й така ключова компетентність, як аутокомпетентність, тобто володіння уміннями і навичками управління вольовою та емоційною сферами, технологіями подолання професійної деструкції, сформованість рефлексії.

Отже, якщо у працівника правоохоронної справи (у тому числі й судового експерта) сформовано зазначені ключові компетентності, то можна говорити про сформованість його професійної компетентності, результатом якої є розвиток індивідуального стилю його діяльності, творчого потенціалу та культури.

Важливим чинником соціального розвитку особистості і невід'ємною складовою її психічної зрілості, крім професійної компетентності, є професіоналізм. Професіоналізм, який визначають як «оволодіння основами та глибинами якої-небудь професії», складається з таких компонентів:

- професіоналізм знань;
- професіоналізм спілкування;
- професіоналізм самовдосконалення [1, с. 995].

Професіоналізм знань є підґрунтям формування професіоналізму в цілому, основою цілісної системи під назвою «професіоналізм правоохоронної діяльності». Особливістю його є те, що, наприклад, знання працівником лише в галузі юриспруденції не є його основною перевагою.

Професіоналізм знань характеризується високим рівнем компетентності в галузі теоретичних, методологічних, методичних і технологічних знань.

У структурі професіоналізму правоохоронної діяльності особливу роль відіграє професіоналізм спілкування, що передбачає взаємодію суб'єктів професійної (у тому числі експертної) діяльності з метою пізнання та обміну інформацією за допомогою різних засобів комунікацій у процесі сумісної роботи.

З огляду на зазначені складові професіоналізму професіоналом можна вважати працівника правоохоронного органу, який відповідає таким критеріям:

- особисто тяжіє до професії, мотивований до праці в ній, задоволений нею;
- освоює норми, еталони професії, досягає в ній майстерності;
- використовує способи й технології, необхідні для ефективної професійної діяльності;
- досягає бажаних сьогодні суспільством результатів у своїй професійній діяльності;
- прагне індивідуалізувати свою працю, а також усвідомлено розвиває свою індивідуальність засобами професії;
- досягає (вже сьогодні) потрібного рівня професійних якостей, знань і умінь;
- має й усвідомлює перспективу, зону свого найближчого професійного розвитку, робить все можливе для її реалізації;
- відкритий для постійного професійного навчання, накопичення досвіду, збагачує досвід професії за рахунок особистого творчого внеску;
- соціально активний, порушує питання про потреби професії в процесі обговорень, шукає резерви вирішення проблем усередині професії;
- відданий професії, прагне підтримувати її престиж навіть у складних умовах [9].

Під час психологічного вивчення професійної діяльності правоохоронців слід брати до уваги комплекс чинників, що не є ані сталим, ані статичним, модифікуючись під впливом адаптації, мотивації та індивідуального стилю діяльності, проте може бути об'єднаний у дві основні групи:

- кваліфікація — відповідність кваліфікаційній характеристиці професії;
- психограма — сукупність індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик, необхідних для якісного виконання професійних обов'язків.

Кваліфікаційні та психографічні параметри становлять модель спеціаліста, яка містить сукупність рис, що забезпечують ефективне вирішення професійних завдань, і створює можливості для подальшого підвищення кваліфікації та особистісного самовдосконалення.

Загалом, характеризуючи модель спеціаліста, мають на увазі лише ті ознаки, які стосуються його особистості як фахівця певного напрямку, тобто професійно значущі ознаки (властивості та якості). Що стосується працівника правоохоронних органів, то це насамперед ті ознаки, які сприяють успішному вирішенню практичних завдань і створюють можливості для його саморозвитку з урахуванням потреб практики та перспектив розвитку правоохоронної діяльності.

Особливої уваги потребують вимоги, які висувають до працівників правоохоронних органів.

ронних органів для забезпечення ефективного провадження службової діяльності: здібності, вміння та особистісні якості.

Здібності:

- високий рівень розвитку образного, логічного та аналітичного мислення;
- розвинене просторове мислення;
- стійкість уваги, концентрації і переключення уваги (здатність упродовж тривалого часу займатися певним видом діяльності і швидко переключатися на інший);
- розвиток пам'яті (короткострокової, довгострокової);
- математичні здібності;
- гарний окомір.

Вміння:

- здатність чітко, ясно, лаконічно висловлювати свої думки як в письмовій, так і в усній формі;
- здатність швидко аналізувати й обробляти інформацію, що надходить.

Особистісні якості: вміння прогнозувати події, схильність до дослідницької діяльності, спостережливість, відповідальність, старанність, систематичність у праці, терплячість, критичність, уважність, обов'язковість, акуратність, чесність, принциповість, зосередженість, емоційно-вольова стійкість, незалежність, наполегливість, вимогливість до себе та інших [5, с. 186].

Не менш важливими є якості, що заважають ефективній роботі правоохоронця: розсіювання уваги, неспостережливість, неухважність, безвідповідальність, відсутність аналітичних здібностей, користливість, егоїстичність, швидка втомлюваність.

З огляду на розпочатий етап реформування правоохоронних органів результати проведеного аналізу стануть у пригоді під час розробки концепції професійної підготовки працівників з метою забезпечення цілеспрямованого формування у них професійної-психологічної компетентності.

Список використаної літератури

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
2. *Зеер Э.Ф.* Психология профессионального образования : учеб. пособ. / Э.Ф. Зеер. — Екатеринбург, 2000. — 368 с.
3. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн ; отв. ред. Е.В. Шорохова. — [2-е изд.]. — М. : Педагогика, 1976. — 416 с.
4. *Современный* словарь иностранных слов / [сост. Н.М. Ланда]. — М. : Рус. яз., 1993. — 740 с.
5. *Таймасов Ю.С.* Науково-методична модель розвитку професійної компетентності фахівців пожежно-рятувальної служби у системі підвищення кваліфікації // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / Ю.С. Таймасов, Ю.Д. Бойчук ; за заг. ред. В.І. Євдокимова, О.М. Микитюка. — Вип. 43. — 2014. — С. 183—192.
6. *Тимченко А.В.* Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах и таблицах) : учеб. пособ. / А.В. Тимченко, В.Е. Христенко. — Харьков : ООО «Одиссей», 2004. — 448 с.
7. *Философский* словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. — М. : Политиздат, 1981. — 445 с.
8. *Чошанов М.А.* Гибкая технология проблемно-модульного обучения : метод. пособ. / М.А. Чошанов. — М. : Народ. образов., 1996. — 160 с.
9. *Шевцов С.О.* Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посіб. / С.О. Шевцов, С.М. Лозова. — К. : Самміт-книга, 2011. — 332 с.

УДК 34.051:343.148

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

Розглянуто питання адміністративно-правового регулювання інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, у тому числі державної реєстрації та обліку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.

Ключові слова: інформація, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, науково-дослідна робота, дослідно-конструкторська робота, інтелектуальна власність.

Рассмотрены вопросы административно-правового регулирования информационного обеспечения научной и научно-технической деятельности, в том числе государственной регистрации и учета научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ.

In the article considered the question of the administrative and regulatory information support of scientific and technological activities, including state registration and record of research and development work.

Як продовження визначення класифікації інформації та науково-технічної інформації, наведеної у першій частині статті, далі наведено класифікацію інформації, що впливає на систему управління якістю у науково-технічній сфері, а саме:

– інформація загального характеру, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю у центральному органі виконавчої влади у сфері науково-технічної (наукової) діяльності:

щодо наявності нормативно-правових документів за цим напрямом;

доручення керівних державних органів;

щодо ефективності роботи таких систем в інших центральних органах виконавчої влади, у тому числі за кордоном;

про визначення загальної мети (входів) — задоволення потреб споживачів;

щодо прогнозування отримання результату від запровадження зазначеної системи (виходів) — результативність задоволення потреб споживачів;

стосовно наявності потрібних ресурсів (економічних, кадрових, матеріальних тощо) та ін.;

– науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю у центральному органі виконавчої влади у сфері науково-технічної діяльності, щодо:

* Продовження. Початок статті «Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності» див.: Криміналістичний вісник. — 2015. — Вип. 1 (23). — С. 24—38.

- наявності відповідної нормативно-правової бази у сфері проведення науково-технічних розробок і досліджень;
- наявності результатів фундаментальних і прикладних досліджень за відповідним напрямом (входів);
- наявності відповідних профільних наукових установ;
- наявності об'єктів інтелектуальної (промислової) власності за певним напрямом;
- прогнозування отримання потрібних результатів (виходів) — науково-технічної продукції та її впровадження у господарський обіг тощо;
- інформація загального характеру, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю науково-технічної установи:
  - щодо наявності нормативно-правових документів за цим напрямом;
  - доручення (договори) центральних органів виконавчої влади;
  - щодо ефективності роботи систем в інших науково-технічних установах, у тому числі за кордоном;
- про визначення загальної мети (входів) — задоволення потреб споживачів (замовників);
- щодо прогнозування отримання результату від запровадження зазначеної системи (виходів) — результативність задоволення потреб споживачів (замовників);
- щодо наявності потрібних ресурсів (економічних, кадрових, матеріальних тощо);
- науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю науково-технічної установи, щодо:
  - наявності відповідної нормативно-правової бази у сфері проведення науково-технічних розробок і досліджень;
  - наявності результатів фундаментальних і прикладних досліджень за відповідним напрямом (входів);
  - наявності об'єктів інтелектуальної (промислової) власності за певним напрямом;
  - наявності відповідних науково-технічних підрозділів чи фахівців;
- прогнозування отримання потрібних результатів (виходів) — науково-технічної продукції та її впровадження у господарський обіг тощо.
- Класифікаційну структуру інформації у сфері науково-технічних досліджень можна визначити так:
  - інформація загального характеру, яка впливає на проведення науково-технічних розробок і досліджень, щодо:
    - ефективності роботи системи управління якістю, створеної у центральному органі виконавчої влади (споживач чи замовник) та науково-технічній установі;
    - визначення загальної мети (входів) — задоволення потреб споживачів (замовників);
  - прогнозування отримання результату (виходів) — створення науково-технічної продукції та задоволення потреб споживачів (замовників);
  - наявності потрібних ресурсів (економічних, кадрових, матеріальних тощо);
  - науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на проведення науково-технічних розробок і досліджень, щодо:

наявності результатів фундаментальних і прикладних досліджень за відповідним напрямом (входів);

наявності результатів дисертаційних досліджень за певним напрямом;

наявності об'єктів інтелектуальної (промислової) власності за певним напрямом;

наявності статей, монографій, підручників, посібників тощо за певним напрямом;

результатів конференцій, семінарів, круглих столів з обговорення певного науково-технічного (наукового) напрямку тощо;

– інформація загального характеру, яка впливає на проведення дисертаційних досліджень у науково-технічній сфері та підготовку відповідних наукових публікацій (наукових статей, монографій, підручників, посібників тощо), щодо:

наявності відповідної нормативно-правової бази у сфері проведення дисертаційних досліджень і відповідної інфраструктури (наукових закладів, до яких прикріплений здобувач, ад'юнктур, докторантур, вчених і спеціалізованих вчених рад тощо);

визначення загальної мети (входів) — визначення напрямку плану дослідження;

прогнозування отримання результату (виходів) — підготовка науково-технічних матеріалів дисертації, статей, монографій, підручників, посібників тощо;

наявності потрібних ресурсів (потрібного обладнання та матеріалів для проведення досліджень тощо);

– науково-технічна інформація, яка впливає на проведення дисертаційних досліджень у науково-технічній сфері та підготовку відповідних наукових публікацій (наукових статей, монографій, підручників, посібників тощо), щодо:

наявності результатів фундаментальних і прикладних досліджень за відповідним напрямом;

наявності результатів дисертаційних досліджень за певним напрямом;

проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у науково-дослідній установі, де працює здобувач, чи в інших науково-дослідних установах або щодо результатів проведення цих робіт за певним напрямом;

наявності об'єктів інтелектуальної (промислової) власності за певним напрямом;

наявності статей, монографій, підручників, посібників тощо за певним напрямом;

результатів конференцій, семінарів, круглих столів з обговорення певного науково-технічного (наукового) напрямку тощо.

Таким чином, класифікація інформації у сфері науково-технічної діяльності має такий вигляд:

– наукова інформація у сфері наукової діяльності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-технічної діяльності;

– наукова інформація у сфері науково-педагогічної діяльності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-педагогічної діяльності;

– наукова інформація у сфері науково-організаційної діяльності;

– науково-технічна інформація у сфері науково-організаційної діяльності.

Класифікація інформації, яка впливає на систему управління якістю у науково-технічній сфері, має такий вигляд:

– інформація загального характеру, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю у центральному органі виконавчої влади у сфері науково-технічної (наукової) діяльності;

– науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю у центральному органі виконавчої влади у сфері науково-технічної діяльності;

– інформація загального характеру, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю в науково-технічній установі;

– науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на створення, впровадження та функціонування системи управління якістю в науково-технічній установі.

Класифікація інформації у сфері проведення науково-технічних досліджень має такий вигляд:

– інформація загального характеру, яка впливає на проведення науково-технічних розробок і досліджень;

– науково-технічна (наукова) інформація, яка впливає на проведення науково-технічних розробок і досліджень;

– інформація загального характеру, яка впливає на проведення дисертаційних досліджень у науково-технічній сфері та підготовку відповідних наукових публікацій (наукових статей, монографій, підручників, посібників тощо);

– науково-технічна інформація, яка впливає на проведення дисертаційних досліджень у науково-технічній сфері та підготовку відповідних наукових публікацій (наукових статей, монографій, підручників, посібників тощо).

Звісно, зазначений поділ має умовний характер з огляду на широкий спектр інформації у цій сфері і є лише спробою узагальнити та класифікувати види інформації у сфері науково-технічної діяльності. Крім того, система управління якістю, що потребує постійного всебічного інформаційного забезпечення, також не може обмежуватися жодною класифікаційною структурою інформації, яка впливає як на роботу самої системи, так і на об'єкт (суспільні відносини у науково-технічній діяльності, у тому числі суспільні відносини щодо правового регулювання цієї діяльності як елемент зазначених відносин), що регулює ця система.

Адміністративними правовідносинами в інформаційній сфері є врегульовані нормами адміністративного права специфічні суспільні відносини, що виникають між відповідними суб'єктами адміністративного права у зв'язку з одержанням, використанням, поширенням і зберіганням інформації та мають наслідком виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. До особливостей адміністративних правовідносин в інформаційній сфері належать такі:

– вони виникають, змінюються, припиняються лише за наявності відповідної адміністративної норми;

– одним із суб'єктів таких правовідносин є носій юридично-владних повноважень;

– наявність взаємних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою;

– чіткий, персоніфікований характер таких відносин;

– наявність волі хоча б одного суб'єкта адміністративного права;

– обмежена сфера існування відносин (сфера публічно-правових відносин);

– їх виникнення, зміна та припинення пов'язані з одержанням, використанням, поширенням і зберіганням інформації;

– інформаційна складова адміністративних правовідносин може відігравати як вирішальну, так і допоміжну роль;

– пріоритет інформаційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина у сфері діяльності публічної адміністрації тощо [1, с. 20].

Основними суб'єктами адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері є громадяни України, органи державної влади загальної та спеціальної компетенції, органи місцевого самоврядування, а також громадські організації та політичні партії. Специфічним суб'єктом інформаційної політики є інформаційні агентства, що створюються з метою надання інформаційних послуг [2, с. 16].

З огляду на сферу діяльності, про яку йдеться, до зазначеного переліку доцільно додати також науково-технічні (наукові) установи, вищі навчальні заклади, наукових та науково-педагогічних працівників, вчених, ад'юнктів, докторантів.

Отже, основними суб'єктами адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері, що стосується науково-технічної діяльності, є:

- органи державної влади загальної та спеціальної компетенції;
- органи місцевого самоврядування;
- науково-технічні (наукові) установи;
- вищі навчальні заклади;
- наукові та науково-педагогічні працівники;
- вчені;
- ад'юнкти, докторанти, здобувачі;
- інформаційні агентства, що створюються з метою надання інформаційних послуг у сфері науково-технічних розробок і досліджень.

До центральних органів виконавчої влади, невід'ємною складовою діяльності яких є їх інформаційне забезпечення, О.В. Логінов відносить міністерства, державні комітети (державні служби), центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом (центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів) [3, с. 10]. При цьому спеціальні повноваження у сфері інформаційного забезпечення системи органів виконавчої влади мають:

- міністерства:
  - Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України;
  - Міністерство закордонних справ України;
  - Міністерство внутрішніх справ України;
  - Міністерство оборони України;
  - Міністерство юстиції України;
  - Міністерство транспорту та зв'язку України;
- центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:
  - Служба безпеки України;
  - Головне управління державної служби України;
  - Державний комітет статистики України;
  - Державна служба з надзвичайних ситуацій України;
  - Національна комісія з питань регулювання зв'язку України [3, с. 17].

Слід зазначити, що в інформаційному забезпеченні науково-технічних досліджень і розробок беруть участь не лише суб'єкти адміністративно-правового забезпечення, а й суб'єкти інформаційного права.

Інформаційне право як галузь суспільних відносин може розглядатися у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. В об'єктивному аспекті інформаційне право — це врегульований нормативними актами комплекс суспільних відносин, об'єктом яких є інформація. У суб'єктивному аспекті інформаційне право — це комплекс прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин щодо інформації. В юридичній науці інформаційне право — це відносно автономна інституція правової науки щодо дослідження проблем суспільних відносин, об'єктом яких є інформація [4, с. 29].

До суб'єктів (суб'єктів інформаційного права), які можуть бути учасниками (сторонами) суспільних відносин, що регулюються нормами інформаційного права, В.А. Копилов відносить органи державної влади чи місцевого самоврядування, юридичну чи фізичну особу [5], що є цілком слушним, адже не суперечить наведеній вище класифікації суб'єктів інформаційного права і у сфері науково-технічної діяльності.

До державних органів виконавчої влади як суб'єктів інформаційного права в сфері науково-технічних досліджень і розробок належать органи загальної і спеціальної компетенції, що здійснюють правове забезпечення науково-технічної діяльності.

У складі державних органів виконавчої влади як суб'єктів інформаційного права у сфері науково-технічної діяльності функціонують також органи, які беруть безпосередню участь у проведенні наукових досліджень як замовники чи споживачі, а отже, мають певні права на науково-технічну продукцію та об'єкти інтелектуальної власності і володіють відповідною інформацією загального характеру та науково-технічною інформацією.

Органи місцевого самоврядування (друга група) так само можуть бути і суб'єктами інформаційного права загальної компетенції, і замовниками чи споживачами науково-технічної продукції з відповідними правами щодо науково-технічної інформації щодо неї.

Повноправними суб'єктами інформаційного права у сфері науково-технічної діяльності є й науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, наукові та науково-педагогічні працівники, вчені, ад'юнкти, докторанти.

Важливим питанням стосовно суб'єктів інформаційного права у сфері науково-технічної діяльності є їх інформаційна правосуб'єктність, до якої належать інформаційна правоздатність та інформаційна дієздатність. Так, виникнення інформаційних прав і обов'язків у особи зумовлено наявністю у неї інформаційної правоздатності (невід'ємної ознаки), тобто юридичною здатністю бути носієм відповідних прав і обов'язків, передбачених законом. Особа не може бути ані обмежена, ані позбавлена правоздатності [6, с. 111—112].

Самостійно вступати в інформаційні правовідносини особа може лише за умови її дієздатності. Інформаційна дієздатність — це визначена інформаційним законодавством юридична можливість суб'єкта інформаційних правовідносин здійснювати свої інформаційні права та обов'язки, реалізуючи які він здатний бути їх активним учасником. Тобто суб'єкт інформаційних правовідносин самостійно визначає, які права йому реалізовувати і в які інформаційні правовідносини вступати [6, с. 111—112].

Отже, суб'єкти адміністративно-правових відносин, що є одночасно суб'єктами інформаційного права у сфері інформаційного забезпечення науково-технічної

діяльності (тобто суб'єктами науково-технічної діяльності), мають як інформаційну правоздатність, так і інформаційну дієздатність, а інформація, яка впливає на їх діяльність, має як загальний, так і науково-технічний характер.

Важливою передумовою інтеграції України у Європейське співтовариство є удосконалення форм і методів державного управління у розвитку інформаційної сфери [7, с. 9].

Формування інформаційного простору України, як зазначає О.В. Логінов, передбачає вирішення таких завдань:

- створення системи єдиного інформаційного простору України як суверенної держави;

- взаємодія цієї системи зі світовими відкритими мережами, тобто інтеграція України в міждержавний інформаційний простір.

Отже, державна інформаційна політика має бути соціально-технологічною [3, с. 10].

Розвиток інформаційного простору, на думку Т.В. Гаман, неможливий без створення інформаційно-аналітичної служби на рівні місцевої державної адміністрації. Передумовами створення такої служби є інформатизація регіону, належне кадрове, матеріально-технічне забезпечення та реорганізація відділів і управлінь, що здійснюють інформаційну діяльність [8, с. 9]. Погоджуючись з такою думкою щодо розвитку інформаційного простору, слід зазначити, що він безпосередньо має стосуватися і науково-технічної діяльності, адже створення інформаційних ресурсів прискорює обмін інформацією та проведення науково-технічних досліджень і розробок. При цьому розвиток інформаційних ресурсів у науково-технічній сфері потрібно проводити на базі відповідних інформаційних центрів, які володіють науково-технічною інформацією. Як такі центри найдоцільніше використовувати бібліотеки.

Згідно із Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (далі — Закон) [9] громадянам гарантовано право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках.

Бібліотека, як зазначено в Законі, — це інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації, та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки. Бібліотечну справу визначено як галузь інформаційної, культурної та освітньої діяльності суспільства, спрямовану на створення і розвиток мережі бібліотек, формування, опрацювання, упорядкування та зберігання бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотеки, підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечної справи, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотечної діяльності [9].

З огляду на такі визначення розвитку інформаційних ресурсів у сфері науково-технічної діяльності доцільно здійснювати саме на базі бібліотек, де сконцентровано бібліотечні ресурси (елемент інформаційних ресурсів) у відповідних сферах суспільного життя, які згідно із Законом [9] визначені як упорядковані бібліотечні фонди документів на різних носіях інформації, бази даних, мережні інформаційні

ресурси, довідково-пошуковий апарат, матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання та передачі інформації. На користь цієї думки свідчить і розгалужена система бібліотек, яку поділено відповідно до ст. 6 Закону [9] на всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні), обласні, міські, районні, селищні, сільські. Водночас за призначенням бібліотеки поділяють на публічні (загальнодоступні) та спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій), що можуть об'єднуватися у централізовані бібліотечні системи.

Проте інформаційні ресурси не обмежуються лише бібліотечними ресурсами — слід враховувати й відповідні інформаційні ресурси у науково-технічній сфері державних органів влади, науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, інших організацій, а також глобальної мережі Інтернет. Тобто є потреба у створенні у науково-технічній сфері єдиної інформаційної системи на базі бібліотек всіх видів та інших інформаційних ресурсів з доступом до них через мережу Інтернет. Зазначену тезу підкріплено ст. 11 Закону [9], згідно з якою бібліотеки України є складовою частиною інформаційної системи держави, і з метою забезпечення раціонального використання бібліотечних ресурсів як складової частини інформаційних ресурсів держави вони взаємодіють з підприємствами, установами та організаціями, які мають бази даних і діяльність яких пов'язана зі створенням, збиранням, обробкою, накопиченням і збереженням інформації.

Побудову зазначеної системи в Україні мав би очолити Український інститут науково-технічної і економічної інформації (далі — УкрІНТЕІ), що підпорядковується Державному агентству з питань науки, інновацій та інформатизації України. Основною метою діяльності УкрІНТЕІ є створення системи формування національних інформаційних ресурсів з науково-технічної та інноваційної діяльності і засобів доступу до них та побудова системи інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів усіх рівнів — від державного до студентського. Нині УкрІНТЕІ є головною організацією державної системи науково-технічної інформації і проводить:

- підготовку та узгодження проектів положень, інструкцій, рекомендацій, статутів, контрактів, планів, програм фінансування та інших організаційно-методичних, науково-методичних і розпорядчих документів, що стосуються загальносистемних питань;

- аналіз науково-інформаційної та фінансово-господарської діяльності системи науково-технічної інформації;

- підготовку пропозицій щодо розвитку та бюджетного фінансування системи науково-технічної інформації;

- організацію роботи ради директорів системи науково-технічної інформації;

- представлення державної системи науково-технічної інформації в органах державної влади і управління.

Крім того, УкрІНТЕІ згідно з нормативно-правовими документами є:

- головною науковою установою щодо науково-методичного, експертного та інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації положень Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [10] (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.10.2006 р. № 699 [11]);

- головною науковою організацією щодо узагальнення, опрацювання та підготовки проекту аналітичної довідки про стан розвитку науки і техніки та результати

наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та у сфері трансферу технологій за рахунок коштів державного бюджету (постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1084 [12]);

– центром державної реєстрації науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій, що виконуються в Україні (постанови Кабінету Міністрів України від 31.03.92 р. № 162 [13] та від 10.03.94 р. № 155 [14]).

У нинішніх умовах активного розвитку інтеграційних процесів доволі важливим є питання взаємодії національної інформаційної системи у науково-технічній сфері з міжнародними системами та організаціями.

Сьогодні відповідно до чинного законодавства України УкрІНТЕІ виконує функції з організації міжнародного співробітництва у сфері науково-технічної інформації, а саме:

– представника України в Міжнародному центрі наукової і технічної інформації — МЦНТІ (постанови Кабінету Міністрів України від 18.06.93 р. № 460 [15] та від 07.10.99 р. № 1852 [16]);

– Національного виділеного центру ІНФОТЕРРА в Україні — Програма ЮНЕП (постанова Ради Міністрів УРСР від 23.03.84 р. № 140 [17]);

– Національного інформаційного центру з міждержавного обміну науково-технічною інформацією (постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.93 р. № 138 [18]);

– Національного виділеного центру в міжнародній інформаційній системі з Аграрної інформації AGRIS/CARIS FAO (доручення Кабінету Міністрів України від 04.04.95 р. № 6686/87 [19]).

В УкрІНТЕІ функціонує власний інтернет-вузол на базі потужного веб-сервера, що дозволяє максимально швидко отримувати нову інформацію в галузі науки, техніки та економіки і одночасно оперативно надавати на вітчизняний і зарубіжний ринки відомості щодо новітніх технологій, бізнес-проектів тощо, а також створено Технічний комітет стандартизації «Інформація і документація», який відповідає міжнародному комітету ISO TC 46 Information and documentation (наказ Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України від 10.12.2001 р. № 608 [20]) [21].

Водночас попри всі заходи, яких вживають у державі, єдиної інформаційної системи науково-технічної діяльності, яка б об'єднувала всіх суб'єктів, що володіють відповідною інформацією (бібліотеки, інформаційні ресурси тощо), та користувачів (науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, підприємства, науковці тощо), в Україні немає. Брак такої системи особливо відчутний, коли йдеться про інформаційні ресурси щодо об'єктів інтелектуальної власності (тобто тісну співпрацю з Державною службою інтелектуальної власності України) та їх обіг у цій системі. Насамперед це стосується:

– відомостей про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених);

– офіційних публікацій (офіційний бюлетень «Промислова власність», офіційний бюлетень «Авторське право і суміжні права», описи до патентів на винаходи і корисні моделі, методичні та довідкові видання);

– електронних інформаційних ресурсів (бази даних, інформаційно-довідкові системи, патентно-інформаційні продукти на оптичних носіях інформації, перелік зарубіжних баз даних, до яких надається доступ, промислова власність у цифрах тощо);

– відомостей щодо зареєстрованих в Україні кваліфікованих зазначень походження товарів (КЗПТ) тощо [22].

Важливе значення у системі інформаційного забезпечення науково-технічної діяльності має реалізація можливості громадян та організацій отримувати за запитом потрібну їм інформацію у цій сфері, звертатися до державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з пропозиціями щодо поліпшення її організації або з відповідними скаргами на порушення їхніх прав.

Сьогодні згідно зі ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» [23] громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, та інформації, що становить суспільний інтерес, визначено Законом України «Про доступ до публічної інформації» [24], згідно з яким публічна інформація — це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законодавчим актом.

Інформація щодо науково-технічної діяльності є публічною інформацією (крім окремих випадків на кшталт інформації, що належить до державної чи комерційної таємниці), адже наукові досягнення мають бути доступними широкому загалу та науковцям і впроваджуватися у суспільне життя та господарську діяльність. Однак бувають певні винятки. Так, розробки у сфері оборони чи забезпечення безпеки держави можуть належати до державної таємниці, а інформація з наукових розробок, яку використовують у господарській (підприємницькій) діяльності, може стати комерційною таємницею.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [25] державна таємниця — це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Віднесення інформації до державної таємниці здійснюється шляхом прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня їх секретності. Інформацію, яку віднесено до державної таємниці, поміщають до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, який публікують у встановленому порядку.

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до законодавства не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Згідно зі

ст. 420 Цивільного кодексу України [26] комерційна таємниця є одним із об'єктів інтелектуальної власності, а отже, майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визнала інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором [27, с. 3].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [28] встановлено перелік відомостей, які не можуть бути ніким зараховані до комерційної таємниці:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працівників, їхню заробітну плату в цілому та за професіями і посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Як об'єкт адміністративних правопорушень законодавства про комерційну таємницю П.Є. Матвієнко виокремлює економічні відносини, побудовані на принципах здійснення економічної діяльності, під якими розуміють основні ідеї та положення, що напрацьовані практикою суспільно-економічного життя і є основою будь-якої економічної діяльності. Під безпосереднім об'єктом досліджуваної категорії правопорушень він пропонує розуміти суспільні відносини у сфері захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції. Предметом адміністративних правопорушень законодавства про комерційну таємницю, на його думку, є інформація, що становить комерційну таємницю, у будь-якому вигляді, незалежно від форми зберігання, обробки та передачі, а також виду носіїв, на яких її зафіксовано [29, с. 10—11].

Умовно виокремлюють два види охорони інформації, яку використовують у підприємницькій діяльності, тобто два види інформаційної безпеки: пасивну та активну [30, с. 134].

Пасивна охорона інформації характеризується тим, що її власник надає їй режиму відкритості та доступності для всіх зацікавлених осіб за умови, що ці особи не можуть використовувати її в комерційних цілях. Тобто саме власникові належить виключне право дозволяти будь-кому використовувати цю інформацію. Таку охорону інформації встановлюють патентне та авторське право. Захист інтересів власника інформації у випадку її несанкціонованого використання реалізується в судовому порядку на підставі законодавства України. Прикладів інформаційних об'єктів, на які їхні власники поширюють пасивну охорону, доволі багато: винаходи,

корисні моделі, промислові зразки (дизайн), товарні знаки, фірмові найменування, музичні, драматичні, аудіовізуальні, літературні, письмові здобутки різного характеру, комп'ютерні програми, лекції тощо [30, с. 134].

До інформаційних об'єктів пасивної охорони належить і будь-яка науково-технічна інформація, що стосується науково-технічної діяльності та науково-технічної продукції, якщо власник вжив відповідних заходів згідно із чинним законодавством щодо її правового забезпечення (охорони та захисту).

Активна охорона інформації (що більше підходить для охорони комерційної таємниці від несанкціонованого власником використання) пов'язана зі встановленням власником певного режиму доступу до неї (обмеження доступу до інформації вузьким колом фахівців із числа персоналу, організація режимних зон на підприємстві, використання носіїв інформації, що унеможливають несанкціоноване копіювання, тощо). Прикладом інформації, що може підпадати під активну охорону та становити комерційну таємницю, можуть бути відомості на кшталт «ноу-хау», тобто відомості технічного характеру: режими, методики, технологічні карти тощо, результати різних досліджень, методи управління, а також інформаційні об'єкти, що мають настільки велику комерційну цінність, що власник з міркувань доцільності або безпеки надає їм режиму обмеження доступу [30, с. 134]. Це та інформація з науково-технічної діяльності, яка зазвичай не охороняється згідно із чинним законодавством як об'єкт інтелектуальної власності, проте є більш вразливою до правопорушень і у разі її розповсюдження власник матиме певні збитки, як правило, економічні.

На думку Т.В. Васильченко, комерційну таємницю та секрет виробництва («ноу-хау») розрізняють за підставами виникнення права на них, а також за характером інформації та її змістом (обсягом). Право на комерційну таємницю забезпечує власникові інформації юридичну можливість засекречувати її, користуватися нею у власних комерційних цілях і вимагати, щоб треті особи втримувалися від використання незаконних методів одержання цієї інформації, а також захищати своє право на комерційну таємницю у випадку його порушення [31, с. 8].

Секрет виробництва («ноу-хау») повністю не поглинається комерційною таємницею, бо його потенційна цінність не пов'язана з певним бізнесом, хоча є одним із важливих компонентів у структурі поняття комерційної таємниці [31, с. 7]. Підтримуючи цю думку, слід додати, що секрет виробництва у своїй структурі може містити як об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються згідно із чинним законодавством, так і інформацію щодо організації та методів виробництва, технологічних процесів тощо.

Усі види інформації, які можуть вважатися комерційною таємницею, умовно можна поділити на дві групи: технічну інформацію та комерційну інформацію.

До технічної інформації, як правило, належать:

– щодо відомостей наукового характеру:

результати наукових досліджень (незапатентовані товарні знаки, відкриття, винаходи, науково-технічні розробки, ідеї, окремі формули);

нові технічні проекти або нові методи організації праці та виробництва;

програмне забезпечення, бази даних та інші комп'ютерні програми, створені підприємством;

– щодо відомостей технологічного характеру:

конструкторська документація, креслення, схеми, записи;
описи технологічних іспитів;
«ноу-хау», промислові зразки;

точні знання конструкційних характеристик виробів та оптимальних параметрів розроблених технологічних процесів (розміри, обсяги, конфігурація, процентний зміст компонентів, температура, тиск, час тощо);

відомості про матеріали, з яких виготовлені окремі деталі, умови експериментів, обладнання та устаткування, на якому їх проводили, тощо;

окремі нові або унікальні вимірювальні комплекси, прилади, верстати та устаткування, що використовують на підприємстві [32].

При цьому об'єкти інтелектуальної власності, щодо яких отримано патенти або авторські свідоцтва, як слушно зазначає О.В. Рогач, до складу комерційної таємниці зараховувати немає сенсу, оскільки такі об'єкти охороняються відповідним законодавством (зокрема Законами України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [33], «Про авторське право і суміжні права» [34], «Про охорону прав на промислові зразки» [35], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [36]) [32]. Варто лише зауважити, що захищені об'єкти інтелектуальної власності можуть або належати до способів виробництва, які є комерційною таємницею, або самі бути (інформація про них) комерційною таємницею у випадку неотримання охоронних документів.

До комерційної інформації належать:

- відомості про укладені або заплановані контракти;
- дані про постачальників і клієнтів;
- огляди ринку, маркетингові дослідження;
- інформація про конфіденційні переговори;
- калькуляція витрат виробництва підприємства, структури цін, рівень прибутку;
- плани розвитку підприємства тощо [32].

Основні положення щодо захисту комерційної таємниці закріплено у ст. 231, 232, 361—363 Кримінального кодексу України [37], ст. 164³ Кодексу України про адміністративні правопорушення [38], ст. 420, 505—508, 107⁶ Цивільного кодексу України [3], ст. 154—162 Господарського кодексу України [39], ст. 147 Кодексу законів про працю України [40], Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [41]), Законі України «Про банки і банківську діяльність» [42], Законі України «Про інформацію» [43] та у спеціальних законодавчих актах [44].

Крім того, до нормативних документів, що регламентують сферу комерційної таємниці, слід віднести також ст. 251 і 252 Господарського кодексу України [39], Закон України «Про науково-технічну інформацію» [45], Закон України «Про захист економічної конкуренції» [46], постанову Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [28].

На відміну від правових засобів захисту комерційної таємниці, вибір засобів технічного захисту належить до компетенції компаній. Станом на 2013 рік в Україні не затверджено жодного державного стандарту щодо захисту інформації. Проект одного із таких національних стандартів — ISO/IEC 27001:2005 «Інформаційні технології. Методи захисту. Системи управління інформаційною безпекою. Вимоги» [47] свого часу впроваджувався Державною службою із захисту персональних даних і регулював питання захисту даних під час їх передачі господарюючими суб'єк-

тами. Проте у зв'язку з ліквідацією цього органу доля стандарту залишилася невикористаною [48, с. 8]. Водночас введення державних стандартів у сфері інформації (її використання, охорони, захисту тощо) створить систему адміністративно-правового регулювання цієї сфери, а також саморегулювання, що сприятиме нормуванню суспільних відносин в інформаційній сфері.

Суб'єктами адміністративних правопорушень стосовно комерційної таємниці (неправомірного збирання, розголошення та використання такої інформації), за визначенням П.Є. Матвієнко, є посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також громадяни, зареєстровані як підприємці, та громадяни, які не є підприємцями і які вчинили винні діяння в інтересах третіх осіб [29, с. 12—13].

Як видно, класифікація суб'єктів адміністративних правопорушень щодо комерційної таємниці повністю збігається з класифікацією суб'єктів інформаційного забезпечення науково-технічної діяльності, наведеною вище, з тією лише різницею, що суб'єктами адміністративних правопорушень є фізичні особи органів виконавчої влади, установ та підприємств, а також громадяни.

Підсумовуючи зазначене, слід ще раз наголосити на тому, що інформація є основними елементом як науково-технічної діяльності, так і системи управління якістю.

Зрозуміло, що жодна із функцій управління не забезпечить підтримки заданих параметрів системи без налагоджених і постійних потоків інформації. Розуміння управлінцями природи інформації, її вмиле застосування в практичній діяльності на сьогодні є проблемою як теоретичного, так і практичного характеру [30, с. 6].

Інформація в адміністративно-правових відносинах — це результат аналітично-системної, координаційної обробки даних, яка виступає у вигляді документа або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі й використовуються в управлінській діяльності (управлінському процесі, управлінських відносинах) [2, с. 16]. Тобто інформацію в адміністративно-правових відносинах не лише використовують у таких управлінських системах, як система управління якістю — вона є її елементом. Мало того, інформація впливає на запровадження, побудову та функціонування системи управління якістю, що функціонує виключно на основі впливу інформації на всі процеси, які забезпечують підтримання цієї системи, та процеси, які забезпечують створення науково-технічної продукції. Будь-які доповнення та зміни в документацію системи управління якістю вносяться лише на основі аналізу відповідної інформації, яка підтверджує потребу у проведенні таких змін.

Зокрема, С.І. Лопатін у своєму дослідженні встановлює функції інформації, що визначають зміст адміністративно-правових відносин, реалізація яких дозволяє нормалізувати інформаційне забезпечення адміністративно-правових відносин, приймати зважені та об'єктивні управлінські рішення, що гарантують законність і правопорядок у нашій державі [2, с. 9]. Як свідчить аналіз, ці функції цілком відповідають функціонуванню системи управління якістю у науково-технічній діяльності та державним стандартам ДСТУ ISO 9000-2001 [49], ДСТУ ISO 9001-2001 [50] та ДСТУ ISO 9004-2001 [51], на базі яких побудовано зазначену систему, а саме:

- належне забезпечення працівників своєчасною та достовірною інформацією;
- створення сприятливих умов для прийняття адекватних і розумних рішень, які спираються на всебічний, повний, об'єктивний аналіз інформації у поєднанні з

набутим досвідом та інтуїцією працівників;

– перетворення інформації з кількості на якість, що сприяє її швидкому осмисленню.

Реалізація цих функцій забезпечує повноцінне функціонування системи управління якістю, її постійне удосконалення та пристосування до умов, які постійно змінюються.

Загалом адміністративно-правові відносини у сфері інформаційного забезпечення науково-технічної діяльності (в тому числі щодо функціонування системи управління якістю у науково-технічній сфері) — це суспільні відносини, які виникають в інформаційній сфері та сфері науково-технічної інформації з приводу реалізації прав на інформацію та забезпечення інформаційних процесів у межах здійснення державних владних повноважень і регулюються нормами адміністративного права.

Основним об'єктом адміністративних правовідносин у сфері інформаційного забезпечення науково-технічної діяльності є право суб'єктів цієї діяльності на інформацію та науково-технічну інформацію, яка перебуває у суспільному обігу і з приводу якої у суб'єктів науково-технічної діяльності виникають суспільні відносини, що потребують адміністративно-правового забезпечення.

На закінчення слід додати, що розгляд питання інформаційного забезпечення науково-технічних досліджень і розробок як одного із основних елементів системи управління якістю, що є складовою адміністративно-правового механізму забезпечення науково-технічної діяльності, не є завершеним і потребує подальшого цільового дослідження.

Список використаної літератури

1. *Линник Г.М.* Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Г.М. Линник. — К., 2010. — 26 с.

2. *Лопатін С.І.* Адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення права громадян на інформацію : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.І. Лопатін. — К., 2010. — 22 с.

3. *Логінов О.В.* Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Логінов. — К., 2005. — 22 с.

4. *Основи інформаційного права України* : навч. посіб. / [Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Гриценко В.В. та ін.] ; за ред. Швеця М.Я., Калюжного Р.А., Мельника П.В. — К. : Знання, 2004. — 274 с.

5. *Копылов В.А.* Информационное право : учеб. [Электронный ресурс] / В.А. Копылов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2002. — 512 с. — Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/71283>.

6. *Марущак А.І.* Інформаційне право. Доступ до інформації : навч. посіб. / А.І. Марущак. — К. : КНТ, 2007. — 532 с.

7. *Бухтатий О.Є.* Взаємовідносини органів державної влади та засобів масової інформації в умовах демократичного державотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. з держ. управ. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О.Є. Бухтатий. — Харків, 2010. — 16 с.

8. *Гаман Т.В.* Вдосконалення організаційно-правового механізму інформаційної діяльності місцевих державних адміністрацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

з держ. управ. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Т.В. Гаман. — Львів, 2006. — 23 с.

9. Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР «Про бібліотеки і бібліотечну справу» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1995. — № 7. — Ст. 45.

10. Закон України від 14.09.2006 № 143-V «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2006. — № 45. — Ст. 434.

11. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.10.2006 № 699 «Щодо науково-методичного, експертного та інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації положень Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»».

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1084 «Про затвердження Порядку формування і виконання замовлення на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних експериментальних) розробок за рахунок коштів державного бюджету».

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.1992 № 162 «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій».

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.1994 № 155 «Про державний облік засекречених науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і дисертацій».

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.1993 № 460 «Про вступ України в члени Міжнародного центру наукової та технічної інформації».

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.1999 № 1852 «Про постійного представника Уряду України у Міжнародному центрі наукової та технічної інформації».

17. Постанова Ради Міністрів УРСР від 23.03.1984 № 140 «Про участь Української РСР в Міжнародній довідковій системі джерел інформації з питань навколишнього середовища».

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 № 138 «Про заходи щодо виконання Угоди про міждержавний обмін науково-технічною інформацією».

19. Доручення Кабінету Міністрів України від 04.04.1995 № 6686/87.

20. Наказ Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України від 10.12.2001 № 608 «Про створення Технічного комітету стандартизації «Інформація і документація»».

21. Сайт Українського інституту науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uinpei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=7.

22. Сайт Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sips.gov.ua/ua/info_resurses.html.

23. Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР «Про звернення громадян» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. - № 47. — Ст. 256.

24. Закон України від 13.09.2011 № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2011. — № 32. — Ст. 314.

25. Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII «Про державну таємницю» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1994. — № 16. — Ст. 93.

26. Цивільний кодекс України : станом на 14 трав. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

27. Захист комерційної таємниці за цивільним законодавством України : матер. заоч. семінар-тренінгу [Електронний ресурс]. — Дніпропетровськ, 2013. — 12 с. — Режим доступу : www.obljust.dp.ua/11zst2013.doc.

28. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці».

29. Матвієнко П.Є. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / П.Є. Матвієнко. — К., 2010. — 24 с.

30. Трагнюк О.Я. Порівняльне патентне право і захист комерційної таємниці : навч.-метод. посіб. / О.Я. Трагнюк. — К. : Міленіум, 2010. — 214 с.

31. *Васильченко Т.В.* Господарсько-правове регулювання охорони комерційної таємниці в умовах інноваційної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Т.В. Васильченко. — К., 2011. — 18 с.
32. *Рогач О.В.* Захист комерційної таємниці як важлива частина взаємодії з підрозділом безпеки [Електронний ресурс] / О.В. Рогач // Сайт Харківської обласної громадської організації «Спілка аналітиків і професіоналів конкурентної розвідки». — 2014. — Режим доступу : <http://scip.org.ua>.
33. Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 32.
34. Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII «Про авторське право і суміжні права» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
35. Закон України від 15.12.1993 «Про охорону прав на промислові зразки» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 34.
36. Закон України від 15.12.1993 «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.
37. *Кримінальний кодекс України* : станом на 09 квіт. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
38. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* : станом на 12 лют. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0005.html.
39. *Господарський кодекс України* : станом на 12 лют. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
40. *Кодекс законів про працю України* : станом на 12 лют. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
41. Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 36. — Ст. 164.
42. Закон України від 07.12.2000 № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2001. — № 5 - 6. — Ст. 30.
43. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 48. — Ст. 650.
44. *Берлач А.І.* Правові засади захисту комерційної таємниці в Україні / А.І. Бердач // Юридичний вісник. — 2009. — № 3 (12). — С. 37—41.
45. Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII «Про науково-технічну інформацію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1993. — № 33. — Ст. 345.
46. Закон України від 11.01.2001 № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2001. — № 12. — Ст. 64.
47. *Інформаційні технології. Методи захисту. Системи управління інформаційною безпекою. Вимоги* : ДСТУ СУІБ 1.0/ISO/IEC 27001:2010 (проект). — К., 2010. — 41 с.
48. *Юридичні аспекти захисту комерційної таємниці* : метод. реком. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : — http://www.tomakovka-just.at.ua/.../juridichni_aspekti_zak.
49. *Системи управління якістю. Основні положення та словник* : ДСТУ ISO 9000-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 33.
50. *Системи управління якістю. Вимоги* : ДСТУ ISO 9001-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 25.
51. *Системи управління якістю. Наставови щодо поліпшення діяльності* : ДСТУ ISO 9004-2001. — [Чинний від 2001-10-01]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 61.

УДК 343.983:343.41

Н.В. Бабич, начальник сектору Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Чернігівській області

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Запропоновано узагальнити та проаналізувати наявні наукові розробки щодо проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, визначено подальші напрями наукових досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: спеціальні знання, розслідування, злочини проти безпеки виробництва, техніка безпеки, охорона праці.

Предложено обобщить и проанализировать существующие научные разработки проблем использования специальных знаний при расследовании преступлений против безопасности производства, определены дальнейшие направления научных исследований этой проблематики.

The paper presents tentative results of the analysis of the present scientific works dedicated to the application of expertise for investigation of the industrial safety violations. It sets the priorities for the future studies in this field.

Проблемам використання спеціальних знань під час розслідування злочинів справедливо приділяють велику увагу в наукових дослідженнях, публікаціях, юридичній літературі, адже часто-густо від правильного і своєчасного використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень і насамперед тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідової картини, потребою у використанні знань технічного характеру тощо. До таких злочинів належать і злочини проти безпеки виробництва, розслідування яких на практиці пов'язане з певними труднощами, оскільки, крім криміналістичних, кримінально-процесуальних та кримінально-правових знань, зазвичай виникає потреба у використанні широкого кола технічних знань, а також знань з різних галузей права, які слідчі практично не використовують під час розслідування інших видів злочинів.

Попри наявність низки дискусійних питань щодо визначення поняття «спеціальні знання», їх класифікації та мети використання до спеціальних знань відносять наукові, технічні, професійні знання та знання, отримані під час навчання, навички, набуті в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які використовують разом із науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину для одержання доказової та орієнтуючої інформації.

Метою використання спеціальних знань є отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для розслідування злочинів, допомога у збиранні (виявленні, фіксації, вилученні, забезпеченні збереження), дослідженні слідової інформації. Із застосуванням спеціальних знань будують версії, планують розслідування, перевіряють докази, обирають тактику проведення слідчих (розшукових) дій [1, с. 140; 2].

Використання спеціальних знань доволі повно досліджено стосовно злочинів, учинених із застосуванням комп'ютерних технологій, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, фальшивомонетництвом, розкраданням вантажів на залізничному транспорті, у сфері інтелектуальної власності, вчинених у чорнобильській зоні відчуження, а також навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок, або самогубств, хуліганства, економічних злочинів тощо. Увагу вчених привертають дослідження, традиційно витребувані практикою. Не є винятком і дослідження проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, хоча, як свідчать результати вивчення наукової літератури, ця проблематика залишається малодослідженою. У сучасних працях вітчизняних і зарубіжних науковців розглянуто лише окремі питання цього напрямку. При цьому ґрунтовних наукових розробок, присвячених комплексному дослідженню та розв'язанню проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, до цього часу не проводили.

Будь-яка наукова проблематика, яку досліджують, потребує вивчення її генезису, оскільки важливою складовою проблематики завжди є оцінка її сучасного стану та перспектив розвитку.

У зв'язку з відсутністю ґрунтовних комплексних наукових досліджень із зазначеної проблематики було проведено пошук і систематизацію наявних наукових розробок за критерієм згадування та дослідження окремих питань використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва (або відповідно до їх назви у кримінальному законодавстві різних країн) у працях за суміжною тематикою переважно з проблем розслідування (методики) таких злочинів.

Становлення та розвиток наукового знання про особливості розслідування злочинів, які посягають на право людини на безпечні умови праці, закономірно пов'язані з виникненням такого права.

Як зазначають дослідники історії розвитку охорони праці в Україні, підхід до вирішення проблем охорони праці у різних країнах і у різні часи був неоднаковим і змінювався залежно від багатьох обставин. Те, що нині практично в усіх промислово розвинених країнах сприймається майже як аксіома, наприклад, відповідальність роботодавця за безпеку та здоров'я працівника під час роботи, ще 100—150 років тому таким не вважалося, а більш поширеною була думка про те, що працівник, розпочинаючи роботу, неминуче бере на себе ризик травми або захворювання.

Про охорону праці у сучасному розумінні можна говорити лише починаючи з часів проголошення рівності людей в епоху буржуазних революцій і розвитку капіталістичних відносин у виробництві, хоча деякі її елементи трапляються вже в античні часи, коли Аристотель вивчав умови праці, а Гіппократ звернув увагу на шкідливий вплив пилу, який утворюється при видобуванні руди, на організм рудокопів. Капіталістична система виробництва призвела до появи машинної індустрії, яка стала джерелом травматизму. У період 1850—1900 років більшість європейських

країн та США швидко прямували до повної індустріалізації. Саме цей період, коли працівник працював у важких, а часто-густо небезпечних умовах, заклав підґрунтя для охорони праці [3]. З цього часу спостерігається поступове запровадження та становлення відповідальності роботодавців за забезпечення безпечних умов праці.

Вперше про використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва згадується у праці Г. Гросса «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1893 р.). У главі XX йдеться про нещасні випадки на залізницях, заводах тощо і зазначається, що у разі настання нещасного випадку судовий слідчий негайно прибуває на місце події, хоча при цьому не завжди присутні обізнані особи, оскільки судовий слідчий не має часу на їх виклик, що, зрозуміло, знижує ефективність проведення слідчих дій. Водночас наголошується на важливості збирання доказів та подальшому їх дослідженні обізнаними особами [4].

Слушною є думка С.Ю. Косарева про те, що перші роки радянської влади не найкращим чином вплинули на розвиток юридичної науки: відомі вчені криміналісти (В.І. Лебедев, Б.Л. Бразоль) виїхали з країни і становлення радянської криміналістики було пов'язано зі становленням післяреволюційної судової системи та правоохоронних органів, які фактично створювалися заново [5, с. 111].

Наукові праці того часу здебільшого стосувалися загальних питань розслідування злочинів і публікувалися переважно у періодичних виданнях. Окремих праць, присвячених досліджуваній тематиці, не виявлено. У 1930—1940 роках збільшилася кількість праць, присвячених розслідуванню окремих видів злочинів, найбільш поширених і складних для розслідування. На державному рівні оголошено боротьбу зі «шкідниками народного господарства», а у 1937 році видано посібник «Розслідування справ про шкідницькі і диверсійні акти, що вчиняються за допомогою та під виглядом порушень техніки безпеки, а також про інші злочини, пов'язані з порушенням техніки безпеки», в якому наголошено на доцільності залучення допомоги обізнаних осіб до проведення окремих слідчих дій, насамперед огляду місця нещасного випадку на виробництві. У посібнику зазначалося, що підставою для порушення кримінальної справи є сам факт порушення правил техніки безпеки, тому помилковою вважалася відмова у порушенні кримінальної справи із мотивуванням про відсутність шкідливих наслідків [6].

У першому підручнику з криміналістики радянських часів питанням розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки було приділено окрему увагу та визначено пріоритетність проведення окремих слідчих дій, збирання документів і речових доказів з використанням відповідних спеціальних знань [7, с. 17; 8, с. 135—136].

У наступних підручниках і посібниках [9; 10] надано рекомендації щодо розслідування порушень правил техніки безпеки, проте принципово нових положень щодо використання спеціальних знань у них не наводилося.

Водночас у спеціалізованих періодичних виданнях у цей період було опубліковано низку статей, у яких питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів зазначеної категорії розглянуто детальніше. Зокрема, у статті «Методика розслідування справ про нещасні випадки на виробництві» надано рекомендації щодо призначення та проведення технічної та медичної експертизи [11].

У повоєнні роки питання розслідування порушень правил техніки безпеки та використання при цьому спеціальних знань у публікаціях розглядалися систематично [12; 13].

У 1960—1970 роках окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування порушень правил охорони праці та техніки безпеки висвітлювалися у наукових працях М.С. Браїніна («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у сільському господарстві», 1961 р.), К.Ф. Скворцова («Основні питання методики розслідування злочинних порушень правил охорони праці у машинобудуванні», 1962 р.), В.Ф. Зудіна («Запобігання та розслідування злочинів (за матеріалами порушень правил безпеки у вугільних шахтах)», 1963 р.), М.П. Яблокова («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці», 1965 р.), М.К. Йосіфова («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у вугільних шахтах», 1969 р.), Ю.С. Тихонова («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил під час проведення будівельних робіт», 1970 р.), В.К. Глістіна («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки», 1971 р.), Є.І. Роспутька («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил техніки безпеки при проведенні підземних робіт у вугільній промисловості», 1971 р.), М.П. Яблокова («Проблеми розслідування та запобігання злочинам у галузі охорони праці та техніки безпеки», 1972 р.), В.О. Широкова («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил техніки безпеки у лісовій промисловості», 1973 р.), П.П. Кобзаренка («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил при проведенні будівельних робіт», 1973 р.).

У наукових працях 1970—1980 роках досліджувану тематику розглядали С.І. Винокуров, В.І. Рохлін, О.В. Ковальов, О.В. Батюк.

У подальшому кількість наукових розробок і практичних рекомендацій (з конкретизацією залежно від галузі господарства та характеру робіт, а також змісту та особливостей використання спеціальних знань), присвячених проблемам розслідування злочинів проти безпеки виробництва, суттєво зростає. Ці розробки стосувалися порушення правил техніки безпеки під час нафтовидобутку, на вибухонебезпечних підприємствах, у вибухонебезпечних цехах та будівництві [14], на залізничному транспорті, у лісозаготівельній промисловості, під час проведення сільськогосподарських робіт, на хлібоприймальних і зернопереробних підприємствах [15], у гірничорудній, металургійній та машинобудівній промисловості [16], у сільськогосподарському виробництві [17].

На окрему увагу заслуговують праці, які хоча прямо і не стосуються досліджуваної тематики, проте містять низку корисних рекомендацій, які можна використовувати під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Йдеться про праці з питань розслідування злочинів, пов'язаних з неякісним будівництвом (В.А. Образцов, К.Т. Чернова), неналежним виконанням професійних обов'язків у сфері виробництва (В.А. Образцов) тощо.

Зростання приватного сектору економіки після розпаду СРСР актуалізувало питання безпеки виробництва. Проте попри погіршення стану охорони праці та послаблення державного контролю за додержанням роботодавцями вимог щодо забезпечення безпечних та здорових умов праці і збільшення показників виробничого травматизму, активних наукових пошуків щодо підвищення якості розслідування таких злочинів не спостерігалось, а надто порівняно з іншими видами злочинів (наприклад, злочини проти власності, розкрадання та інші злочини у сфері економіки, екологічні злочини тощо).

Окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва розглянуто у працях іноземних науковців О.Ю. Са-

мойлова «Особливості методики розслідування злочинів, вчинених на об'єктах хімічної та нафтопереробної промисловості» (підкреслено значення використання спеціальних знань під час вивчення стану організації оперативного обслуговування об'єктів хімічної та нафтопереробної промисловості, проведення окремих слідчих дій) [18], В.М. Морозова «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з аварійними вибухами» (наголошено на важливості застосування експертами і спеціалістами ефективних методів, методик і технічних засобів, проаналізовано норми процесуального законодавства стосовно використання спеціальних знань суб'єктом розслідування, розглянуто основні проблеми та організаційно-правові особливості використання різних форм спеціальних знань, узагальнено практику використання спеціальних знань під час розслідування аварійних вибухів) [19], М.О. Григор'євої «Методика розслідування порушення правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування таких злочинів) [20], І.Ю. Єрмакова «Методика розслідування злочинних порушень техніки безпеки» (виокремлено особливості використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих дій) [21], І.О. Кучеркова «Розслідування злочинних порушень правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (досліджено питання призначення експертиз, взаємодії слідчого та обізнаних осіб) [22] тощо.

Серед досліджень, що безпосередньо стосуються проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, варто виділити дослідження В.В. Трегубова «Використання спеціальних знань при розслідуванні необережних злочинів, пов'язаних із вибухами на об'єктах промисловості, транспорту, сільського та комунального господарства» [23], присвячене питанням підвищення ефективності використання спеціальних знань експерта, особливостям оцінки суб'єктом розслідування експертного висновку щодо аварійного вибуху.

Заслуговує на увагу також праця І.В. Веренича «Використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів, учинених у сфері будівництва, експлуатації будівель і споруд» [24], у якій розглянуто питання призначення судових експертиз, а саме судової будівельно-технічної експертизи.

У межах розроблення методики розслідування злочинів, про які йдеться, значну увагу питанням використання спеціальних знань приділила вітчизняна дослідниця О.В. Таран [25; 26; 27; 28]. Автор не лише визначає форми використання спеціальних знань, а й наводить особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) під час проведення слідчих (розшукових) дій, особливості проведення низки експертиз, напрями удосконалення судово-експертного забезпечення розслідування таких злочинів тощо.

Підбиваючи підсумки узагальнення наукової літератури щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, слід зазначити, що ця тематика постійно становила інтерес науковців і практиків у різні часи, хоча і розглядалася зазвичай епізодично або у межах досліджень за суміжними тематиками.

Увага науковців до дослідження цієї проблематики зумовлена визнанням права людини на безпечні та здорові умови праці, законодавче закріплення та посилення відповідальності роботодавців (власників) за забезпечення цих умов. Процес формування та удосконалення прав і обов'язків найманих працівників та роботодавців щодо безпечної організації та виконання робіт не завершено, натомість, враховую-

чи динамічний і прогресивний поступ науково-технічного прогресу, постійно виникатиме об'єктивна потреба у розробленні нових механізмів реалізації зазначених прав та обов'язків і удосконаленні наявних, а отже, умов і вимог до розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Відтак можна з упевненістю констатувати, що подальший розвиток наукового знання щодо можливостей використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва є природнім та необхідним і має враховувати сучасний стан розвитку виробництва та трудових відносин.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика: питання і відповіді* : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін.]. — К. : Центр навч. літератури, 2011. — 280 с.
2. *Криміналістика* : підручник / [за ред. В.Ю. Шепітька]. — 4-е вид., перероб. і доповн. — Харків : Право, 2008. — 464 с.
3. *Кобилянський О.В.* Основи охорони праці : навч. посіб. / Кобилянський О.В., Лемешев М.С., Березюк О.В. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 188 с.
4. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. — Перепеч. с изд. 1908 г. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.
5. *Косарев С.Ю.* История и теория криминалистических методов расследования преступлений / С.Ю. Косарев ; под ред. В.И. Рохлина. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр «Пресс», 2008. — 495 с.
6. *Вышинский А.Я.* Расследование дел о вредительских и диверсионных актах, совершаемых при помощи и под видом нарушения правил техники безопасности, а также дел об иных преступлениях, связанных с нарушением правил техники безопасности : пособ. для следователей / А.Я. Вышинский. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. — 81 с.
7. *Вышинский А.Я.* Криминалистика : учеб. для ВУЗов. — Кн. II. Методика расследования отдельных видов преступлений / А.Я. Вышинский. — М. : Советское законодательство, 1936. — 127 с.
8. *Вышинский А.Я.* Криминалистика : учеб. для ВУЗов. — Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / А.Я. Вышинский. — М. : Советское законодательство, 1935. — 251 с.
9. *Шавер Б.М.* Криминалистика / Б.М. Шавер, А.И. Винберг. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. — 200 с.
10. *Тарасов-Родионов П.И.* Руководство по расследованию преступлений : пособ. для прокур., следов. и работ. милиции / П.И. Тарасов-Родионов, Б.М. Шавер. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. — 191 с.
11. *Шейнин Г.* Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве / Г. Шейнин, Е. Ландгут // Вопросы советской криминалистики : сбор. статей. — 1933. — С. 41—59.
12. *Брайнин М.С.* Расследование преступных нарушений правил техники безопасности / Брайнин М.С., Куранова Э.Д., Косоплечев Н.П. — М. : Госюриздат, 1958. — 260 с.
13. *Яблоков Н.П.* Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности : лекция / Н.П. Яблоков. — М. : ВЮЗИ, 1958. — 59 с.
14. *Селиванов Н.А.* Расследование нарушений правил техники безопасности при нефтедобыче, на взрывоопасных предприятиях, во взрывоопасных цехах и в строительстве : метод. пособ. / Селиванов Н.А., Беджашев В.И., Викторова Л.Н. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1989. — 72 с.
15. *Викторова Е.Н.* Расследование нарушений правил техники безопасности на железнодорожном транспорте, в лесозаготовительной промышленности, при производстве основных сельскохозяйственных работ, на хлебоприемных и зерноперерабатывающих предприятиях : метод. пособ. / Викторова Е.Н., Коровина Н.А., Эйсман А.А. ; отв. ред. Н.А. Селиванов. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1990. — 80 с.

16. *Расследование* преступных нарушений правил техники безопасности в горнорудной, металлургической и машиностроительной промышленности / [Беджашев В.И., Викторова Л.Н., Селиванов Н.А., Эйсман А.А.]. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1990. — 72 с.

17. *Иванов А.С.* Расследование преступных нарушений правил техники безопасности в сельскохозяйственном производстве : учеб. пособ. / А.С. Иванов. — М. : ВЮЗИ, 1990. — 68 с.

18. *Самойлов А.Ю.* Особенности методики расследования преступлений, совершенных на объектах химической и нефтеперерабатывающей промышленности : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Самойлов Александр Юрьевич. — Уфа, 2009. — 199 с.

19. *Морозов В.Н.* Методика расследования преступлений, связанных с аварийными взрывами : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Морозов Владимир Николаевич. — Тула, 2008. — 222 с.

20. *Григорьева М.А.* Методика расследования нарушения правил безопасности при ведении строительных работ : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Григорьева Мария Александровна. — Псков, 2011. — 269 с.

21. *Ермаков И.Ю.* Методика расследования преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ермаков Игорь Юрьевич. — М., 2008. — 198 с.

22. *Кучерков И.А.* Расследование преступных нарушений правил безопасности при проведении строительных работ : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кучерков Иван Александрович. — М., 2008. — 230 с.

23. *Трегубов В.В.* Использование специальных знаний при расследовании неосторожных преступлений, связанных со взрывами на объектах промышленности, транспорта, сельского и коммунального хозяйства : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Трегубов Валерий Викторович. — М., 2008. — 231 с.

24. *Веренич И.В.* Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / И.В. Веренич. — М., 2010. — 27 с.

25. *Таран О.В.* Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : монографія / О.В. Таран. — К. : ДІА, 2012. — 352 с.

26. *Таран О.В.* Експертизи у справах про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О.В. Таран // Вісник Верховного Суду України. — 2011. — № 4 (128). — С. 45—48.

27. *Таран О.В.* Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці [Електронний ресурс] / О.В. Таран // Право та управління. — 2011. — № 3. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_3/pdf/11tovpor.pdf.

28. *Таран О.В.* Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О.В. Таран // Криміналістика XXI століття : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26 лист. 2010 р.). — Харків : Право, 2010. — С. 153—157.

УДК 347.77

Ю.А. Цимбалюк, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Тернопільській області

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Визначено зміст поняття інтелектуальної власності. Розглянуто теоретичні та правові аспекти існування інституту інтелектуальної власності, наведено структурні елементи інтелектуальної власності. Систематизовано стимулюючі чинники розвитку економіки, пов'язані з функціонуванням системи захисту інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, торгова марка, винаходи, захист права інтелектуальної власності.

Определено содержание понятия интеллектуальной собственности. Рассмотрены теоретические и правовые аспекты существования института интеллектуальной собственности, приведены структурные элементы интеллектуальной собственности. Систематизированы стимулирующие факторы развития экономики, связанные с функционированием системы защиты интеллектуальной собственности.

The paper defines the notion of intellectual property. It studies theoretical and legal aspects of institution of intellectual property and presents its structure. It also highlights the beneficial effect of intellectual property protection for the economic growth.

В умовах сьогодення інтелектуальна, технічна, творча діяльність набуває дедалі більшої ваги майже в усіх галузях цивільно-правових відносин. За цих умов особливого значення набуває питання захисту прав інтелектуальної власності, що є одним із найдієвіших стимуляторів прогресу в усіх галузях розвитку суспільства.

Питання охорони інтелектуальної власності в Україні досліджували у своїх працях О.Д. Святоцький, І.І. Дахно, О.М. Мельник, О.А. Підопригора, Ю.М. Капіца, Ю.С. Скугарев та інші. Проте з урахуванням швидкоплинних змін сучасності окремі аспекти цієї діяльності в Україні потребують додаткового дослідження.

Метою статті є окреслення особливостей захисту інтелектуальної власності в Україні, наявних проблем у системі функціонування цього захисту та підготовка пропозицій щодо їх усунення.

Найчастіше для трактування поняття «інтелектуальна власність» використовують визначення, наведене в Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, підписаній в м. Стокгольмі 14 липня 1967 року [1]. Згідно зі ст. 2 цієї Конвенції інтелектуальна власність містить права, що належать до:

- промислових зразків;
- літературних, художніх і наукових творів;
- виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач;
- винаходів у всіх сферах діяльності людини;

- наукових відкриттів;
- торговельних марок, фірмових найменувань і комерційних позначень;
- захисту від недобросовісної конкуренції;
- інші права, які є результатом інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, літературній і художній сферах.

Поняття «право інтелектуальної власності» є узагальнюючим відносно понять, які використовують у законодавстві та в юридичній літературі:

- права на твори науки, літератури і мистецтва;
- права на виконання, фонограми, відеограми, передачі організацій мовлення;
- права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг тощо.

Як свідчить досвід розвинених країн, захист інтелектуальної власності є стимулюючим чинником для:

- зростання валового внутрішнього продукту, створення робочих місць, податкових надходжень, розвитку і підвищення конкурентоздатності компаній;

- надходження прямих іноземних інвестицій та отримання передових технологій (проте реалізація країною свого потенціалу прямих іноземних інвестицій потребує надійної законодавчої бази у галузі інтелектуальної власності та ефективного захисту прав інтелектуальної власності);

- інноваційної діяльності, збільшення фінансування науково-дослідницьких проектів і допомоги підприємствам в отриманні більшої вигоди від інновацій (для країн з перехідною економікою, таких як Україна, реальне економічне зростання залежить від їхньої здатності створити середовище, яке стимулює і підтримує інновації, а надійний режим охорони інтелектуальної власності має вирішальне значення для досягнення цілей щодо підтримки інноваційних підприємств та збільшення попиту на інновації в усіх галузях економіки) [2, с. 3];

- монетизації винаходів компаній і забезпечення їх розвитку (адже володіння правами інтелектуальної власності допомагає компанії (як тій, що давно працює на ринку, так і новій) переконати інвесторів у тому, що їм варто вкладати кошти у її розвиток);

- захисту споживачів від неякісних і небезпечних підробок у різних сферах життя суспільства, починаючи від екологічно чистої енергетики і закінчуючи сферою охорони здоров'я (підроблені товари, зокрема лікарські засоби, запасні частини автомобілів та літаків, електричні компоненти, іграшки, продукти харчування, тощо можуть нести серйозну небезпеку для споживачів, водночас ефективні правила захисту прав інтелектуальної власності та жорстке застосування вимог законодавства і нормативних актів забезпечують не лише виготовлення оригінальних товарів, а й їх відповідність устанавленим вимогам безпеки) [2, с. 4; 3].

Відомо, що як творча, так і інноваційна діяльність є мотиватором не лише економічного зростання, а й конкурентоздатності. Ефективність творчої та інноваційної діяльності залежить від наявності в державі чіткої правової регуляторної системи, яка забезпечує охорону і захист майнових прав авторів і винахідників, визнає важливу роль інституту інтелектуальної власності. Ефективність режиму охорони прав інтелектуальної власності є вирішальним аргументом розкриття винахідниками свого потенціалу і дає їм змогу перетворити власні ідеї на високоякісні товари та послуги, які забезпечать створення нових робочих місць і стимулюватимуть еко-

номічне зростання. Причому значення охорони інтелектуальних активів у контексті досягнення країнами цілей економічного розвитку постійно зростає [4].

Нині існують різні типи класифікацій об'єктів права інтелектуальної власності. Їх поділяють на об'єкти авторського права і суміжних прав та об'єкти права промислової вартості. Найпоширенішою у науковій сфері є така класифікація об'єктів права інтелектуальної власності:

- об'єкти авторського права та суміжних прав;
- комерційні позначення;
- результати науково-технічної творчості [3, с. 28].

Загалом захист права інтелектуальної власності — це комплекс заходів, спрямованих на встановлення та виконання прав інтелектуальної власності у випадку їх порушення чи невизнання. Захист права інтелектуальної власності може бути застосований у кримінально-правовому, адміністративно-правовому та цивільно-правовому порядку [5].

Згідно зі ст. 433 Цивільного кодексу України до об'єктів авторського права належать:

- літературні та художні твори:
романи, поеми, статті та інші письмові твори;
проповіді, промови, лекції та інші усні твори;
драматичні, музично-драматичні твори, хореографічні, інші сценічні твори;
музичні твори;
аудіовізуальні твори;
твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;
фотографічні твори;
твори ужиткового мистецтва;
ілюстрації, карти, переклади, адаптації;
- комп'ютерні програми;
- бази даних;
- інші твори [6].

Під твором здебільшого розуміють результат інтелектуальної, творчої діяльності. Поетичні та драматичні твори належать до літературних, оскільки містять вираз словесної форми. Твори, в яких дійсність відображають в образах, є художніми (художньою літературою).

Під комп'ютерною програмою згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» розуміють набір інструкцій у вигляді кодів, слів, цифр, схем, символів, тобто у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення поставленої мети [7].

База даних містить дані або іншу інформацію довільної форми, упорядкування якої є результатом творчої праці. Складові частини бази даних є доступними індивідуально, їх можна знайти за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів. Норми авторського права не поширюються на теорії, принципи, моделі, ідеї, а поширюються виключно на форму вираження твору.

Об'єктами суміжних прав є відеограми, фонограми, виконання творів, передачі організації мовлення. Закон України «Про авторське право та суміжні права» визначає фонограму як звукозапис на відповідному матеріальному носії виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального

твору; відеограму як відеозапис на належному матеріальному носії виконання або будь-яких рухомих зображень, крім зображень у вигляді запису. Визначення інших об'єктів суміжних прав у цьому законі немає, і його може бути сформульовано на підставі наведених визначень окремих їх елементів. Наприклад, програми організації мовлення як об'єкт суміжних прав — це сукупність телерадіопередач, які транслюють безпосередньо або у запису організації ефірного мовлення чи організації кабельного мовлення [7].

Цивільно-правовий захист інтелектуальної власності слід розуміти як матеріально-правові заходи примусового характеру, передбаченого законом, які дають змогу визнати та відновити порушення прав інтелектуальної власності, припинити правопорушення, а також здійснити майновий вплив на правопорушника.

Головною метою цивільно-правової відповідальності є відшкодування заподіяної шкоди за недотримання встановленого порядку (не покарання).

Основними цивільно-правовими способами захисту прав, які поширюються на захист прав інтелектуальної власності, є:

- визнання правочину недійсним;
- визнання прав;
- припинення дії, яка порушує права;
- відновлення стану, що існував до порушення;
- припинення правовідносин;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідносин;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди [4].

За наявності відповідного договору суд може захистити права інтелектуальної власності іншим цивільно-правовим способом. Так, суд у випадках і в порядку, встановленому законом, може ухвалити рішення про:

- зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- вилучення з цивільного обігу товарів, виконаних або введених у цивільний обіг з порушенням права інтелектуальної власності;
- застосування термінових заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності (розмір стягнення визначають відповідно до законодавства з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають суттєве значення);
- опублікування у засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення;
- вилучення з цивільного обігу матеріалів і знарядь, що застосовувалися здебільшого для виробництва товарів на порушення права інтелектуальної власності [4].

Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для судового захисту, є:

- вчинення будь-якою особою дій, що порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав та їх майнові права;
- піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав — опублікуван-

ня, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів, у тому числі комп'ютерних програм і баз даних, фонограм, відеограм і програм організацій мовлення;

– плагіат — оприлюднення, повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;

– ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників творів, фонограм, відеограм, програм мовлення;

– учинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав;

– будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

– підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

– розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі [7].

Посиленню захисту прав інтелектуальної власності певною мірою сприятиме мотивація осіб, які постраждали від порушення їхніх прав інтелектуальної власності, захищати свої права. Такою мотивацією має бути позитивне вирішення судових справ з належною матеріальною компенсацією, що залежить від ефективної діяльності державних органів з проведення експертизи завданих збитків.

На завершення слід додати, що система захисту прав інтелектуальної власності в Україні у правовому полі загалом відповідає міжнародним стандартам, проте на практиці вона не завжди є результативною. Підвищити її ефективність можна за рахунок удосконалення принципів захисту прав власників інтелектуальної власності та посилення контролю за їх дотриманням, тобто створення такої системи захисту прав інтелектуальної власності, яка назавжди відіб'є у порушників бажання використовувати неправомірно твір чи об'єкт промислової власності.

Список використаної літератури

1. *Конвенція* про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. — 1998. — № 1. — С. 51—62.

2. *Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні*. Міжнародна торгова палата [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sips.gov.ua>.

3. *Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування* : практ. посіб. / [Лонг Д., Рей П., Жаров В. та ін.]. — К. : К.І.С., 2007. — 448 с.

4. *Потехіна В.О.* Інтелектуальна власність : навч. посіб. / В.О. Потехіна. — К. : Центр навч. л-ри, 2008. — 414 с.

5. *Підпригора О.А.* Право інтелектуальної власності : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / О.А. Підпригора, О.Д. Святоцький ; за ред. О.А. Підпригори. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. — 624 с.

6. *Цивільний кодекс України* : станом на 14 трав. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

7. *Закон України «Про авторське право і суміжні права»* : станом на 16 жовт. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

УДК 347.94+347.61/.64

Т.Ц. Кашперська, здобувач
кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Досліджено інститут доказів і доказування у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Виокремлено особливості предмета та засобів доказування у зазначеній категорії сімейних справ, проаналізовано обов'язок осіб, які беруть участь у справі, щодо надання доказів.

Ключові слова: докази, доказування, предмет доказування, окреме провадження, встановлення фактів, сімейні права та інтереси.

Исследован институт доказательств и доказывания по делам особого производства об установлении фактов, имеющих значение для охраны семейных прав и интересов. Выделены особенности предмета и средств доказывания в указанной категории семейных дел, проанализирована обязанность лиц, участвующих в деле, по предоставлению доказательств.

Institute of evidence and proof in the cases of special proceedings on establishing the facts which matter for the protection of family rights and interests is investigated. The features of the subject and the means of proof in this category of family cases are highlighted and analyzed the obligation of the persons involved in the case to provide evidences.

Невід'ємною складовою внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права є інститут доказів і доказування, який регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів встановленим у законі вимогам [1, с. 38].

Інститут доказів і доказування має характерні особливості у різних видах цивільного судочинства, у тому числі в окремому провадженні, серед справ якого особливою юридичною природою вирізняються справи про встановлення фактів, які мають юридичне значення і в яких законодавець встановлює певні правила доказів і доказування.

Інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових розвідок вчених-процесуалістів. Цю проблематику досліджували Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Л.Є. Гузь, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, Л.А. Кондрат'єва, Г.О. Світлична, В.І. Тертишніков, Т.Р. Федосєєва, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса,

Ю.С. Червоний, Г.В. Чурпіта, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок та інші. При цьому праці вчених здебільшого стосувалися проблем правового регулювання категорії доказів і доказування у межах позовного провадження. Поза увагою залишалися особливості цього процесуального інституту в інших видах цивільного судочинства, зокрема наказному та окремому провадженнях. Не був предметом наукових розвідок інститут доказів і доказування і в певних категоріях цивільних справ, у тому числі справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи.

З огляду на зазначене метою цієї наукової статті є виокремлення особливостей доказів і доказування у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

У справах окремого провадження діють загальні правила інституту доказів і доказування з певними винятками, встановленими законодавством, які здебільшого стосуються предмета доказування у зв'язку з його обумовленістю нормами матеріального, сімейного права.

Згідно з частиною першою ст. 179 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Зважаючи на те, що в порядку окремого провадження може бути встановлено низку фактів, які мають юридичне значення, предмет доказування у таких справах поділяють на загальний і спеціальний. Загальний предмет доказування формують обставини, які входять до предмета доказування в усіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Спеціальний предмет доказування є сукупністю тих обставин, які мають бути встановлені у кожній конкретній справі з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

Згідно з п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» в порядку окремого провадження розглядають справи про встановлення фактів, якщо:

- згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;
- чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;
- заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;
- встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право.

Зазначені обставини формують загальний предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі для охорони сімейних прав та інтересів.

Як свідчать результати аналізу сімейного законодавства України, до спеціального предмета доказування належать:

- у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами:
- наявність факту родинних відносин між фізичними особами;

відсутність державної реєстрації цього факту органами державної реєстрації актів цивільного стану (далі — органи ДРАЦСу);

причини, з яких цей факт не було зареєстровано;

мета, задля якої заявникові потрібно встановити цей факт;

– у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення:

факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;

відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису, відмова у його відновленні або можливість його відновлення лише на підставі рішення суду;

мета, задля якої заявникові потрібно встановити цей факт;

– у справах про встановлення факту батьківства (материнства):

факт батьківства (материнства);

факт смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (факт смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини);

внесення запису про батька дитини у Книгу реєстрації народжень за прізвиськом матері, а ім'я та по батькові батька дитини — за вказівкою матері;

внесення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування;

мета, задля якої заявникові потрібно встановити цей факт;

– у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу:

факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;

причини неможливості одержання документів, що посвідчують факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;

мета, задля якої заявникові потрібно встановити цей факт.

Отже, у кожній справі окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має встановити як загальні обставини, які належать до предмета доказування в усіх категоріях таких справ, так і спеціальні обставини, які формують предмет доказування у кожній конкретній справі і регламентовані сімейним законодавством України.

З проблемою визначення предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, тісно пов'язана проблема з'ясування засобів доказування, які можна використовувати у таких справах.

Згідно з частиною першою ст. 57 ЦПК України доказами у цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Процесуальною формою доказів є засоби доказування, правову регламентацію яких ЦПК України здійснює шляхом законодавчого закріплення їх переліку. Так, відповідно до частини другої ст. 57 ЦПК України фактичні дані, які є доказами у справі, встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Відповідно до загальних правил розгляду справ у порядку окремого провадження, закріплених у ст. 235 ЦПК України, у справах про встановлення фактів, що

мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування, а саме:

– у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами необхідними доказами є:

докази, які підтверджують наявність певного юридичного факту (документи, листування, які містять відомості про родинні відносини цих осіб тощо);

довідка з органів ДРАЦСу про неможливість відновлення свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб тощо. Додатково (залежно від мети встановлення певного факту) може виявитися потреба у наданні доказів, які підтверджують, наприклад, віднесення заявника до певних суб'єктів, перерахованих у законі [2, с. 477];

– у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення засобами доказування можуть бути:

довідка відповідного архіву органу ДРАЦСу, що підтверджує факт втрати актового запису;

висновок районного (міського) органу ДРАЦСу про відмову у відновленні актового запису із зазначенням мотивів відмови;

довідка з архіву органу ДРАЦСу, що актові записи збереглися, проте даних про заявника немає;

копія рішення суду про усиновлення;

рішення органів опіки про усиновлення;

рішення виконкому місцевої ради чи держадміністрації про усиновлення; анкети усиновлювачів;

показання свідків, яким достовірно відомо про усиновлення, тощо [3, с. 375];

– у справах про встановлення факту батьківства (материнства) факт походження дитини від чоловіка, якого вважають батьком дитини, може підтверджуватися такими доказами: фото-, відеоматеріали сумісного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, їх листами, довідками з місця проживання, медичними довідками, висновком експерта [4, с. 522].

Якщо дитину підкинули, її залишила матір, доказами того, що особа є її матір'ю, можуть бути:

показання свідків;

залишені при дитині записки про ім'я дитини;

матеріали кримінальної справи;

особливі ознаки на тілі дитини (родимки, шрами, особливий спосіб зав'язування пуповини);

висновок судово-генетичної експертизи. Якщо матір залишила дитину в пологовому будинку або лікарні на повне державне утримання, доказом того, що ця мати народила дитину, є медичні документи (довідка, свідоцтво і картка породіллі тощо). Якщо ж дитина була народжена за фіктивними документами або мати дитини зареєструвалася в лікарні за чужими документами, то доказами, що вона є матір'ю, можуть бути показання свідків (осіб, які разом з нею народжували дітей, працівників лікарні), медичні документи породіллі і, звичайно, висновок судово-генетичної експертизи [5, с. 303];

– у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу обставини, що належать до предмета доказування, можуть підтверджуватися показаннями свідків (сусідів, родичів, представників житлово-експлуа-

таційної організації), довідками про реєстрацію зазначених осіб за одним місцем проживання тощо.

При цьому слід мати на увазі, що всі наведені вище докази, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, повинні відповідати встановленим у законі вимогам, а саме бути належними та допустимими.

Згідно з частиною першою ст. 58 ЦПК України належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. У справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, належними вважатимуться докази, які обґрунтовують заявлену вимогу або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Заявник та інші заінтересовані особи мають право обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог (частина друга ст. 58 ЦПК України). Проте остаточно питання про належність доказів вирішує суд, який має регулювати процес формування доказів, необхідних для обґрунтування судового рішення (зокрема, відповідно до частини третьої ст. 58 ЦПК України суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування).

Разом з критерієм належності доказів цивільне процесуальне законодавство України містить і критерій їх допустимості, що охоплює два принципових положення:

- обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (частина друга ст. 59 ЦПК України);

- суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Таким чином, допустимість кожного конкретного доказу залежить від дотримання процесуального порядку отримання, дослідження та оцінки змісту і процесуальної форми доказу. Порушення вимог закону, що пред'являються до порядку формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, тягне за собою недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі [6, с. 170].

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що проведене дослідження дозволило дійти таких висновків:

- предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, поділяють на загальний і спеціальний;

- у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування;

- засоби доказування, які використовують у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, мають відповідати вимогам належності та допустимості.

Решта проблем, пов'язаних з порядком здійснення судочинства у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, зокрема виокремлення процесуальних особливостей провадження у таких справах, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Чурпіта Г.В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах: компаративістичний аспект / Г.В. Чурпіта // Криміналістичний вісник. — 2014. — № 1 (21). — С. 38—44.
2. *Комментарий* к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [под общ. ред. В.И. Радченко]. — М. : Норма, 2004. — 752 с.
3. Гузь Л.Е. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / Л.Е. Гузь. — Харьков : Полиграфист, 2007. — 702 с.
4. *Цивільний процес України* : підруч. / [Білоусов Ю.В., Богдан Й.Г., Бондаренко-Зелінська, Н.Л. та ін.] ; за ред. М.М. Ясинка. — К. : Прав. єдність : Алерта, 2014. — 743 с.
5. Гузь Л.Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л.Є. Гузь, А.В. Гузь. — Харків : Фактор, 2011. — 576 с.
6. *Цивільний процесуальний кодекс України*: науково-практичний коментар / [Бичкова С.С., Білоусов Ю.В., Бірюков В.І. та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. — 2-е вид., допов. і перероб. — К. : Атіка, 2010. — 896 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.132+343.144

Ю.М. Черноус, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМЦІВ

Розглянуто порядок проведення слідчих (розшукових) дій з іноземцями, деталізовано законодавчі положення, підкреслено важливе значення дотримання прав і свобод іноземців, особливо тих, які користуються дипломатичним імунітетом. Особливу увагу приділено тактичним прийомам, які використовують під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема підкреслено важливість встановлення психологічного контакту з іноземцем, сформульовано відповідні криміналістичні рекомендації.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, тактика, іноземці, дипломатичний імунітет, тактичні прийоми.

Рассмотрен порядок проведения следственных (разыскных) действий с иностранцами, детализированы законодательные положения, подчеркнута большое значение соблюдения прав и свобод иностранцев, особенно имеющих дипломатический иммунитет. Особое внимание уделено тактическим приемам, которые используются при проведении следственных (разыскных) действий, в частности подчеркнута важность установления психологического контакта с иностранцем, сформулированы соответствующие криминалистические рекомендации.

In the article the procedure of investigation (search) action to foreigners, detailed legislative provisions focuses on the need to respect the rights and freedoms of foreigners, and especially — who enjoy diplomatic immunity. Particular attention is drawn to the tactics used during the investigation (search) Action emphasizes the importance of establishing psychological contact, forming relevant criminological recommendations.

Тактика слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох чинників: виду слідчої (розшукової) дії, процесуального статусу залучених осіб, слідчої ситуації на певному етапі розслідування, підготовчих дій слідчого та багатьох інших. Дослідження різних питань тактики слідчих (розшукових) дій, враховуючи особливий статус

учасників кримінального провадження, постійно привертає увагу теоретиків і практиків.

Слідчу (розшукову) дію треба розуміти як передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК України) захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час певного кримінального провадження. Ці дії мають пізнавальний і водночас процесуальний характер і розшукову спрямованість. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [1, с. 482].

Питання тактики слідчих дій розглядалися у фундаментальних працях Ю.П. Алєніна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька та інших.

Проте питання проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців висвітлено не повною мірою, хоча з огляду на об'єктивні обставини є актуальними. Проведення таких дій пов'язано з певними труднощами: потребою у забезпеченні прав і свобод іноземців, дотриманням особливого порядку проведення цих дій, застосуванням відповідних тактичних прийомів тощо.

КПК України 2012 року дещо врегулював низку питань, пов'язаних з особливостями кримінального провадження за участю іноземців, дотриманням їх правового статусу, проте існує потреба у теоретичному осмисленні правових норм, розробці криміналістичних рекомендацій, які деталізують законодавчі положення.

Стан злочинності, пов'язаної з участю іноземців, демонструють такі статистичні показники. За даними Генеральної прокуратури України у 2014 році було обліковано 2257 кримінальних правопорушень, учинених іноземними громадянами, водночас стосовно них було вчинено 1237 кримінальних правопорушень [2]. Згідно з інформацією Головного слідчого управління МВС України зафіксовано 201 факт затримання органами внутрішніх справ іноземців за вчинення злочинів на території України. Найбільше таких випадків було в місті Києві (60), Одеській (34) та Харківській (21) областях. Усього за цими фактами затримано 266 іноземців, з них 230 (86,5 %) повідомлено про підозру, 206 іноземним громадянам обрано різні запобіжні заходи [3].

Поняття «іноземці», «іноземні громадяни» є узагальненими. Згідно з п. 6 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземець — це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [4].

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців проводять у межах кримінального провадження відповідно до норм КПК України у зв'язку із вчиненням будь-якого кримінального правопорушення відносно іноземних громадян на території України чи іноземними громадянами на території України. Винятком є особи, які користуються дипломатичним імунітетом і кримінальне провадження щодо яких може здійснюватися лише за їх згодою або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє ця особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ст. 6 КПК України).

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців проводять відповідно до їх правового статусу, визначеного законодавством України, а саме:

– Конституцією України;

– міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, що визначають права і свободи людини, яких потрібно дотримуватися у сфері кримінального провадження. Серед основних з них слід назвати Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Конвенцію про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поведінки і покарання (1984 р.), Європейську конвенцію про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) тощо;

– міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, що регламентують окремі питання правових відносин за участю іноземців, які мають дипломатичний імунітет. Йдеться про Конвенцію про привілеї та імунітети ООН (1946 р.), Генеральну угоду про привілеї та імунітети Ради Європи (1949 р.) з Протоколами до неї, Віденську конвенцію про дипломатичні зносини (1961 р.), Віденську Конвенцію про консульські зносини (1963 р.), консульські конвенції та угоди, які регламентують окремі питання кримінального провадження;

– багатосторонніми і двосторонніми міжнародними договорами з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, за умови застосування у кримінальному провадженні заходів міжнародного співробітництва;

– КПК України, Кримінальним кодексом України;

– іншими законами України, міжнародними договорами України (у тому числі міжвідомчими), підзаконними нормативно-правовими актами, що стосуються правового статусу іноземців та особливостей кримінального провадження за їх участю.

Наявність у іноземця певних прав і обов'язків зобов'язує слідчого, прокурора застосовувати передбачені законодавством заходи щодо їх забезпечення, будувати тактику слідчих (розшукових) дій за їх обов'язкового врахування (наприклад, згідно з частиною шостою ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної або консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення).

Дотримання прав і свобод іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом, має низку особливостей. Так, відповідно до частини четвертої ст. 65 КПК України не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, що користуються дипломатичною недоторканністю, а також працівники дипломатичних представництв — без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, інші компетентні суб'єкти мають роз'яснити таким особам зазначене положення і за умови їх згоди зафіксувати це документально. Водночас наведене положення слід тлумачити ширше, адже такі особи мають право відмовитися від підписання й інших процесуальних документів (наприклад, якщо слідча (розшукова) дія буде проводитися без їх згоди). Тому така згода має бути обов'язково підтверджена письмово.

Належність іноземця до осіб, які користуються привілеями та імунітетами відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України, засвідчується документами, які видає Міністерство закордонних справ України (далі — МЗС України).

Згідно з Положенням про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їх представництв, інших іноземних організацій [5] статус таких осіб має бути засвідчений акредитаційними картками: дипломатичними (серія «Д»), консульськими (серія «К»), службовими (серія «С»), звичайними (серія «А»).

Для з'ясування статутних питань щодо іноземців слідчий чи прокурор може надіслати до МЗС України запит з метою:

– проведення перевірки щодо перебування певного іноземця на дипломатичному, консульському обліку і на якому саме, наявності привілеїв та імунітетів, які поширюються на нього, із зазначенням нормативно-правових актів, якими їх закріплено;

– надсилання в інтересах правоохоронного органу звернення до відповідної установи іноземної держави або організації для підтвердження повноважень особи іноземця і наявності у нього імунітету, а також отримання згоди на проведення слідчих (розшукових) дій щодо нього за участю представника МЗС України.

Відповіді на зазначений запит підтверджують або спростовують наявність імунітету у певного іноземця і дозволяють слідчому, прокурору провести слідчі (розшукові) дії [6, с. 12].

Документами, які посвідчують особу іноземця і можуть бути оглянуті та досліджені, крім власне документів такого призначення, є також документи, які надають право іноземцю перебувати в Україні, підтверджують факт прибуття або час виїзду його з території України. За результатами розгляду таких документів можна встановити не лише особу іноземця та особливості його правового статусу, а й терміни перебування його в Україні, місця перебування у певний проміжок часу, факти перебування на території інших іноземних держав, час і місце перетину ним державного кордону, факти порушення міграційного законодавства України, а також отримати додаткові відомості про особу іноземця. Огляд іноземних документів може бути пов'язаний з певними об'єктивними складнощами, зумовленими мовою їх заповнення, адже, крім поширених в Україні мов (російської, англійської тощо), вони можуть бути заповнені і мовами, які трапляються доволі рідко: китайською, японською, арабською тощо. У таких випадках огляд документів слід проводити за участю перекладача. Також, враховуючи необізнаність слідчого щодо особливостей оформлення закордонних документів та їх відповідності офіційним зразкам, доцільним є залучення спеціалістів Державної прикордонної служби України, які мають навички огляду таких документів та їх зразків [6, с. 17].

З'ясування зазначених питань є доволі важливим процесом, адже сьогодні науково-технічний прогрес впливає на вдосконалення засобів захисту особистих документів, систематизації даних про них. Так, в Україні вживаються заходи щодо створення Єдиного державного демографічного реєстру відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [7]. Фіксації та обліку в Реєстрі (ст. 7 Закону) підлягають такі дані про особу: ім'я, дата народження/смерті, місце народження, стать, дата внесення інформації про особу до Реєстру, відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників, відомості про громадянство або його відсутність і підстави набуття громадянства України; реквізити документів, виданих особі (тип, назва документа,

серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, термін дії документа), відомості про документи, що підтверджують смерть особи або визнання особи померлою або безвісно зниклою; оцифрований зразок підпису особи; оцифроване зображення обличчя людини; додаткова інформація (місце реєстрації, сімейний стан, відмова від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, видача приватизаційних паперів, додаткові (факультативні) біометричні дані), інформація з відомчих інформаційних систем [7].

Державна міграційна служба України сьогодні працює над створенням основного центру обробки даних, системи захисту інформації, інфраструктури для видачі та використання документів з біометричним носієм інформації. Упровадження Реєстру дозволить суттєво підвищити захист таких документів від підробок. Реєстр стане основою комплексної системи управління міграційними процесами та протидії нелегальній міграції [8].

Проведення огляду, обшуку, інших слідчих (розшукових) дій у приміщеннях, які займають дипломатичні представництва, у приміщеннях, де проживають члени дипломатичного представництва та їхні сім'ї, що користуються правом дипломатичної недоторканності, а також огляду, обшуку належних їм транспортних засобів потребує не лише дотримання обов'язкових процесуальних умов, а й дозволяється лише за згодою відповідного дипломатичного представника. Про таку згоду роблять запит через МЗС України (згідно з п. 6 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні [5]).

Окремо слід наголосити на тому, що орган досудового розслідування не може безпосередньо звертатися до глав дипломатичних представництв та консульських установ — відповідні запити надсилають через МЗС України.

Присутність під час проведення слідчих (розшукових) дій представника МЗС України, дипломатичної або консульської установи держави, громадянином якої є іноземець (частина шоста ст. 42, частина третя ст. 581 КПК України), прокурора є додатковою гарантією законності цих дій, сприяє вирішенню можливих проблемних питань, що виникають.

Готуючись до проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців, потрібно також вирішити питання про залучення захисника (ст. 45 КПК України), спеціаліста (ст. 71 КПК України), понятих (частина сьома ст. 223 КПК України), законного його представника (ст. 44, 59, 226 КПК України) тощо.

Окрему увагу під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців слід звернути на з'ясування питання про володіння ними мовою кримінального провадження (ст. 29 КПК України). Якщо іноземець не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження, згідно з національним кримінально-процесуальним законодавством з моменту встановлення цього факту має бути забезпечена участь захисника і перекладача (ст. 52 КПК України).

Загалом ще до проведення слідчих дій за участю іноземців потрібно з'ясувати, чи володіють вони українською або російською мовами (мовою більшості населення певної місцевості), якою мовою бажають надавати пояснення чи показання і чи є необхідність залучення перекладача.

Доцільно також приділити увагу й іншим підготовчим заходам, зокрема вивченню особистості іноземця: його демографічних даних, роду занять і захоплень, кола знайомств, мети перебування на території України, наявності відповідних до-

кументів, дотримання законодавства держави. Слід також забезпечити попередній переклад документів, які пред'являтимуть іноземцю, фрагментів показань інших осіб, пояснювальних написів до фотографій, планів і схем, написів на упаковках речових доказах тощо [9, с. 32].

Доволі важливим є встановлення психологічного контакту з іноземцями. Це стосується як вербальних слідчих (розшукових) дій (допиту, одночасного допиту раніше допитаних осіб), так і слідчих (розшукових) дій змішаного характеру (слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання), і навіть невербальних слідчих дій (обшуку, огляду, освідчування, експертизи).

Вирішення цього завдання потребує значних зусиль слідчого, прокурора, інших компетентних суб'єктів, адже встановленню психологічно сприятливої обстановки під час проведення слідчих (розшукових) дій перешкоджає низка чинників. Зокрема, іноземець, який перебуває в чужій країні, може неадекватно сприймати обстановку, відчувати недовіру до правоохоронних органів, а іноді й просто не розуміти їх. Протидію з його боку може викликати і незнання правил українського кримінального провадження. У таких випадках потрібно роз'яснити іноземцю його неправильне розуміння суті справи, бути тактовним і стриманим. Допомогу можуть надати захисник, перекладач, його законний представник, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Слід також пам'ятати, що слідчий, прокурор, спілкуючись з представниками різних держав і національностей, мають враховувати особливості їх менталітету, культурні та релігійні відмінності і з урахуванням цього застосовувати індивідуальний підхід під час встановлення психологічного контакту. А отже, доречною буде допомога фахівця — знавця певної культури, звичаїв народу, з представниками якого доведеться спілкуватися.

Мова спілкування з іноземцем має бути простою і доступною, з використанням зрозумілих термінів, у тому числі під час перекладу. Належним чином слід роз'яснити іноземцю його права та обов'язки, порядок проведення слідчої (розшукової) дії.

На встановлення психологічного контакту з іноземцем, який бере участь у слідчій (розшуковій) дії, впливає форма і зміст адресованих йому безпосередньо або через перекладача запитань. А отже, запитання мають бути короткі, зрозумілі, недвозначні та коректні. Неприпустимо ставити навідні запитання. Не слід цікавитися відомостями інтимного характеру, які не стосуються справи, а також обставинами, що принижують релігійні почуття або національну гідність іноземця.

Темп проведення слідчої (розшукової) дії має бути ані занадто швидким, що може утруднити сприйняття перекладачем окремих фраз, ані занадто повільним, щоб не втрачався, наприклад, зв'язок між демонстрацією іноземцю певних об'єктів та його поясненнями із цього приводу. Крім того, перекладача слід попередити про неприпустимість підказок іноземцю слів, які останній підшукує для побудови фраз [9, с. 27—28].

Особливу увагу слід приділити тактиці проведення слідчих (розшукових) дій у випадку короткочасності перебування іноземця в Україні, особливо коли він є потерпілим або свідком у кримінальному провадженні. За таких умов необхідні дії мають бути проведені оперативно і настільки якісно, щоб унеможливити їх повторне проведення [10, с. 935]. Несвоєчасне і неякісне проведення слідчих (роз-

шукових) дій може призвести до труднощів у збиранні доказів, а у випадках виїзду іноземців за межі України може виникнути потреба у їх проведенні за межами держави.

Важливе значення має ретельна фіксація процесу і результатів слідчих (розшукових) дій. Насамперед йдеться про складання протоколу та додатків до нього, перекладання їх за потреби на мову, яку розуміє іноземець. При цьому слід детально описати об'єкти, виявлені сліди кримінального правопорушення, отримані показання, заяви і доповнення учасників цієї дії.

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців доцільно фіксувати і за допомогою технічних засобів (фотографування, аудіо- та відеозапису). Відеозапис дозволяє максимально зафіксувати обстановку слідчої (розшукової) дії, вербальні та невербальні комунікації осіб, які беруть у ньому участь. Важливе значення відеозапису зумовлено і тим, що перебування іноземця на території України часто обмежене у часі, і чим більше інформації вдасться отримати, тим успішнішим буде подальше розслідування. Крім того, використання відеозапису може навіть сприяти виявленню фактів завідомо неправдивого перекладу, корекції перекладачем пояснень іноземця стосовно окремих обставин кримінального правопорушення як засобу впливу чи тиску на допитуваного з метою надання останнім показань на користь зацікавлених осіб [11, с. 88].

Як свідчать статистичні дані, як іноземці, перебуваючи на території України, так і щодо іноземців переважно вчинюються крадіжки, грабежі, шахрайства, хуліганства, злочини у сфері обігу наркотиків тощо. Дедалі частіше з'ясовуються факти причетності іноземців до транснаціональної злочинної діяльності, її реалізації на територіях кількох держав із залученням їхніх громадян як співучасників. Розслідування таких правопорушень потребує з'ясування всіх елементів злочинного механізму (у тому числі корумпованих зв'язків з представниками державних, правоохоронних органів, зв'язків зі злочинними угрупованнями, відмивання отриманих доходів тощо). Отже, органи досудового розслідування зобов'язані забезпечити швидке, повне і неупереджене розслідування таких правопорушень, ефективну взаємодію з компетентними підрозділами правоохоронних органів іноземних держав, Робочим апаратом Укрбюро Інтерполу, представництвами інших міжнародних організацій.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстиніан, 2012. — 1224 с.
2. *Офіційний сайт* Генеральної прокуратури України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень—грудень 2014 року. Форма № 1, затверджена наказом ГПУ від 23.10.2012 № 100, за погодженням з Держстатом України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua>.
3. *Аналіз здійснення* слідчими органів внутрішніх справ України міжнародного співробітництва у 2014 році : матеріали Головного слідчого управління МВС України.
4. *Закон* України від 22.09.2011 «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 19—20. — Ст. 179.
5. *Положення* про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене Указом Президента України від 10.06.1993 № 198/93 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

6. Кудінов С.С. Процесуальні та тактичні особливості провадження окремих процесуальних дій з участю іноземців : метод. реком. / Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Цибульська О.О. ; за заг. ред. Л.В. Черечукіної. — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2012. — 47 с.

7. Закон України від 20.11.2012 «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 51. — Ст. 716.

8. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. Для МВС виділено кошти на створення Єдиного державного демографічного реєстру [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/925200>.

9. Закатов А.А. Правовые, тактические и психологические особенности расследования по уголовным делам с участием иностранных граждан : учеб. пособ. / А.А. Закатов, В.В. Смирнов. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. — 48 с.

10. Криминалистика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.]. — 2-е изд., перераб и доп. — М. : Норма, 2005. — 992 с.

11. Назаренко П.Г. Особливості провадження досудового слідства у кримінальних справах за участю іноземців : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Назаренко Павло Григорович. — Харків, 2006. — 196 с.

УДК 347.948.2

І.В. Пиріг, кандидат юридичних наук,
докторант Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто актуальні питання технічного забезпечення експертної діяльності. Наведено визначення експертної техніки та класифікацію науково-технічних засобів, які застосовують в експертній практиці. Розглянуто сучасний стан технічного забезпечення експертної діяльності.

Ключові слова: розслідування, технічне забезпечення, експертна техніка, збирання доказів, експертиза.

Рассмотрены актуальные вопросы технического обеспечения экспертной деятельности. Дано определение экспертной техники и приведена классификация научно-технических средств, которые применяются в экспертной практике. Рассмотрено современное состояние технического обеспечения экспертной деятельности.

The article deals with topical issues of the expert technical support activities. Based on the analysis of opinions of scientists given the definition of expert technology and provides a classification of scientific and technical means, which are used in expert practice. Some modern forensic equipment is described.

Проблемам застосування криміналістичної техніки під час збирання та дослідження доказів вчені-криміналісти у різні часи приділяли достатньо уваги [1; 2]. Багато проблем на сьогодні вирішено, але залишилися й такі, що спонукають до наукової дискусії. Під науково-технічними засобами у криміналістиці розуміють прилади, пристрої і матеріали, які використовують для збирання та дослідження доказів або створення умов, що запобігають учиненню злочинів. Такі засоби, на думку В.Ю. Шепітька, можуть бути поділені на кілька груп:

- взяті без змін з різних технічних і природно-технічних наук;
- спеціально пристосовані для криміналістичних цілей;
- спеціально розроблені для цілей криміналістики [3, с. 58].

Такої самої класифікації за джерелом походження дотримуються Є.П. Іщенко [4, с. 142] та В.Г. Гончаренко з тією лише різницею, що В.Г. Гончаренко, об'єднуючи другу та третю групи, вважає, що «науково-технічні засоби, які використовують у слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загально-технічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, які використовують... у слідчій роботі, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» — технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього шляхом зміни загально-технічних засобів» [5, с. 10]. Зазначені дві групи технічних засобів М.В. Салтевський називає загаль-

ними та спеціальними [6, с. 56]. Наведена класифікація технічних засобів є загальноприйнятною і не спричиняє значних дискусій серед вчених-криміналістів.

Р.С. Белкін поділяє технічні засоби залежно від умов їх використання на технічні засоби польової та лабораторної криміналістики [7, с. 37].

Немає розбіжностей у поглядах науковців щодо класифікації технічних засобів за їх цільовим призначенням, які поділяють на технічні засоби збирання (виявлення, фіксації, вилучення та пакування) та дослідження об'єктів. Відповідно до класифікації Р.С. Белкіна для роботи у польових умовах технічні засоби здебільшого призначені для збирання слідів злочину та інших матеріальних носіїв інформації, а в лабораторних умовах — для їх дослідження.

Заслуговує на увагу також класифікація технічних засобів за функціональним призначенням. За цим критерієм В.Г. Гончаренко поділяє науково-технічні засоби на фотографічні (фотоапарати, вузькоплівкова кіноапаратура), акустичні (звукозапис і відеозапис) засоби, засоби механічного виявлення і моделювання слідів (інструменти, пристрої та матеріали для виявлення, закріплення, вилучення слідової інформації), пошукові аналітичні засоби (прилади, що дозволяють виявляти об'єкти та аналізувати їхні властивості й ознаки: ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі тощо), пошукові прості (інструменти та пристрої, що дозволяють шукати різні предмети у схованках, водоймах, землі та витягати їх звідти: трали, щупи, магніти, металошукачі тощо) та допоміжні засоби (загальнозастосовувані інструменти, письмові та графічні прилади, тара тощо) [5, с. 12]. Майже аналогічну класифікацію за спеціальним призначенням пропонує і М.В. Салтевський [6, с. 57].

Деякі вчені пропонують також класифікувати технічні засоби залежно від суб'єктів, які їх використовують на досудовому слідстві під час розслідування злочинів (слідчий, оперуповноважений, спеціаліст, експерт). Проте така класифікація є недоцільною, оскільки неможливо чітко визначити перелік технічних засобів, які застосовує винятково слідчий, оперуповноважений, спеціаліст чи експерт. За цим критерієм припустимо класифікувати лише комплекти науково-технічних засобів, у яких зосереджено оптимальний набір засобів для використання певним суб'єктом.

На особливості використання технічних засобів різними суб'єктами звернув увагу М.В. Салтевський, вказавши на відмінність у застосуванні технічних засобів слідчим, оперуповноваженим та експертом, яка полягає у процесуальному статусі результатів дослідження: «Слідчий одержує за допомогою технічних засобів інформацію для себе з метою побудови окремих версій, вибору напряму розслідування. Використання технічних засобів експертом породжує джерело доказів — висновок експерта» [6, с. 57]. Саме тому разом із загально-технічними та техніко-криміналістичними засобами доцільно виокремлювати технічні засоби для експертних досліджень або експертну техніку. Під цим поняттям слід розуміти технічні засоби для проведення експертних досліджень, суб'єктом застосування яких є виключно судовий експерт. Застосування такої техніки потребує достатньо високого рівня спеціальних знань порівняно зі знаннями слідчого чи оперуповноваженого.

Криміналістична техніка, як слушно зауважує В.Ю. Шепітько, розвивається за трьома основними напрямками: оперативно-слідча, науково-дослідна, профілактична. Найскладнішим напрямом, на думку автора, є розвиток науково-дослідної (у зазначеному вище визначенні — експертної) техніки, яку застосовують зазвичай

у лабораторних умовах [3, с. 59]. Сучасний стан технічного забезпечення різних видів експертної діяльності (участі у слідчих (розшукових) діях, проведення експертиз і досліджень, ведення криміналістичних обліків, профілактична діяльність) характеризується такими напрацюваннями.

Розвиток технічних засобів збирання інформації (виявлення, фіксація, вилучення, пакування), які застосовують під час проведення слідчих (розшукових) дій (здебільшого під час огляду місця події), значною мірою залежить від виду об'єктів дослідження, їх стану та властивостей. Особливу увагу нині приділяють технічним засобам отримання інформації зі збереженням початкового стану об'єктів (без їх знищення чи пошкодження).

Серед нових розробок традиційних засобів виявлення слідів рук потрібно відзначити розробку американською фірмою «Sirchie» дрібнодисперсних дактилоскопічних порошків з рівномірним шаром нанесення. Порошки серії Volcano Latent Print Powders мають високу чутливість і здатність прилипати, гарні репродуктивні можливості, випускаються у різних кольорних варіаціях, є різними за м'якістю та щільністю; їх застосування дозволяє отримати гарні результати. Крім звичайних порошків, фірма випускає також у різних кольорних варіаціях магнітні (Magnetic Latent Print Powders) та флуоресцюючі (Fluorescent Latent Print Powders) дактилоскопічні порошки, які характеризуються високою якістю сумішей. Серед виробів фірми є також вузькоспеціальні порошки для певного типу поверхні, зокрема для клейких (ASP50D, ASP50L, Crystal violet), вощених (Sudan Black), багатобарвних і маслянистих поверхонь (Hi-Fi coin box/galvanic), а також порошки подвійної дії (Hi-Fi dual purpose latent print powder), що поєднують у собі здатність до флуоресценції або зміни кольору залежно від поверхні та мають властивості звичайних або магнітних порошків. Пензлі, які пропонує ця фірма, виготовлені на основі скловолоконних і натуральних (виготовлених з пір'я Марабу різних кольорів) матеріалів. Крім цього, фірма «Sirchie» випускає аерозольні балони з використанням нінгідрину:

- Nynhidrin Spray 202C — на основі етанолу та ксилему;
- Nynhidrin Spray / Acetone 201 ACE — на основі ацетону;
- Nynhydrin Special Formula NSI 609 — на основі гідрофторофену (ГФЕ-7100),

що має властивість не розмивати барвники.

Аерозольні балони випускаються у різних модифікаціях залежно від кольору та властивостей поверхні.

Серед новітніх розробок слід назвати і компактну систему окурювання об'єктів на місці події парами ціаноакрилату «SUPERfume» компанії «Foster & Freeman» (Великобританія) для виявлення слідів пальців рук на великих поверхнях (приміщення, автомобіль тощо) зі спеціальним тентом розміром 6 м x 3 м x 2 м. Завдяки окурюванню житлових кімнат, офісів, гаражів цей виріб дозволяє виявляти та фіксувати відбитки пальців безпосередньо на місці події, немає потреби доставляти громіздкі речі в лабораторію, розбирати та знову збирати великі конструкції. Виріб містить окремі компоненти, які легко транспортувати у будь-яке місце: парову установку, два ціаноакрилатних випарники з вентиляторами та фільтрувальною системою з активованим вугіллям. Потужна парова установка піднімає вологість до 80 % упродовж 30 хв, після чого відбувається процес окурювання до моменту виявлення слідів.

Важливе значення має вдосконалення існуючих і розробка нових пошукових приладів для виявлення схованок. Сьогодні використовують компактні рентгенів-

ські прилади для просвічування перешкод невеликої товщини, радіоізотопні товщиноміри для виявлення предметів крізь залізобетонні та цегляні перешкоди. Зокрема, працівники лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України запропонували модель компактного, розбірного, малогабаритного металошукача з глибиною пошуку металу в цегляній або бетонній стіні до 70 см, у ґрунті та воді — до 1,5 м і розробили принципову схему газоаналізатора для пошуку схованих трупів та їх частин. На стадії розробки знаходяться прилади, що працюють на основі звуколокаційних методів, високочастотних коливань, акустичної голографії, а також відеоінтроскопічні прилади щодо використання ультразвуку, радіоактивного випромінювання та інших фізичних явищ, що дають змогу отримувати на моніторі зображення об'єктів, які знаходяться у напіврідких, сипучих і твердих середовищах. Сьогодні існують металошукачі, що можуть диференціювати кольорові та чорні метали, визначати їх геометричні характеристики та глибину знаходження в ґрунті.

Актуальною залишається розробка технічних засобів вилучення мікрооб'єктів (їх пошук, на думку Р.С. Белкіна, може проводитися за двома основними методами: імовірним та інструментальним [8, с. 557]), а також удосконалення конструкцій існуючих засобів вилучення мікрооб'єктів — екстракторів, що розраховані на різні їх види, а саме пілососів, магнітних екстракторів, липких стрічок тощо. Виявлення мікрооб'єктів, особливо біологічного походження, потребує використання різних освітлювальних приладів, у тому числі з випромінюванням у невидимих зонах спектра, а також дотримання методичних рекомендацій з їх виявлення, оскільки, наприклад, дія ультрафіолетового випромінювання упродовж 1 год може призвести до того, що сліди крові будуть непридатними для подальшого їх біологічного дослідження. Важливе значення має розробка технічних засобів пошуку наркотичних, вибухових, легкозаймистих, радіоактивних речовин, трупів та їх частин тощо.

Не втрачають своєї актуальності і технічні засоби для фіксації та вилучення об'ємних слідів. Так, фірма «Sirchie» пропонує низку полімерних матеріалів для фіксації таких слідів. Зокрема, зліпки слідів, залишених знаряддями зламу, можуть бути вилучені за допомогою сполук «DUROCAST». Їх застосовують для вилучення об'ємних слідів на металах, деревині, пластмасі, папері. Консистенція сполук дозволяє знімати зліпки як з вертикальних, так і з горизонтальних поверхонь, не потребує застосування антиадгезивного реагенту для відділення зліпка від поверхні. Зліпки можуть бути зняті навіть з бойка або затвора вогнепальної зброї і залишаються гнучкими упродовж доволі тривалого часу.

Активного розвитку набула сучасна цифрова фото- та відеоапаратура, яка нині повністю замінила аналогову. Її переваги є безсумнівними. Використання сучасних об'єктивів зі змінною фокусною відстанню дозволяє здійснювати фотофіксацію з різних точок зйомки без додаткових пристроїв. Для фіксації процесу та результатів проведення слідчих дій можливе використання будь-яких цифрових фотоапаратів і відеокамер з достатньою розподільчою здатністю (для фотоапаратів — не менше ніж 3,2 Мп). Проте детальна високоякісна фотозйомка об'єктів потребує застосування професійних і напівпрофесійних фотоапаратів із дзеркальною системою формування зображення. Враховуючи те, що сучасні фотоапарати здатні проводити відеозйомку, а відеокамери — фотографувати, під час проведення нескладних

слідчих (розшукових) дій можна застосовувати один технічний пристрій. Однак у випадках значного обсягу роботи, що виконується під час слідчої (розшукової) дії, або коли потрібно вести безперервну відеозйомку, застосовують всі можливі технічні засоби фіксації. Перспективним напрямом є розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів з можливістю отримання об'ємних зображень у 3D-форматі.

Для зручності та підвищення ефективності виявлення і вилучення слідів на місці події широко застосовують комплекти техніко-криміналістичних засобів, призначених для використання всіма учасниками розслідування: експертами, слідчими, оперуповноваженими. Так, уніфіковані криміналістичні валізи комплектують як самі співробітники експертних підрозділів, так і спеціалізовані підприємства. Наприклад, підприємство «Експертні системи» (м. Київ) виготовляє криміналістичні валізи серій «СВ-1», «СВ-2», «Хабар», «Слідопит», а також пожежно-технічні, вибухотехнічні, дактилоскопічні валізи, які пройшли апробацію в ДНДЕКЦ МВС України і рекомендовані до впровадження в експертну практику. Валізи є ударостійкими та вологозахисними, вони адаптовані для транспортування та використання у польових умовах. Комплектуються криміналістичні валізи не лише наборами основних інструментів для вилучення слідів під час огляду місця події, але й комплектами спеціальних наборів для попереднього дослідження слідових об'єктів. Важливо зазначити, що у сучасних комплектаціях криміналістичних валіз є все необхідне для збирання та упакування об'єктів біологічного походження, дослідженню яких нині приділяють велику увагу, враховуючи широкі можливості молекулярно-генетичної експертизи.

З огляду на те, що, як зазначалося раніше, розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів дослідження об'єктів є найперспективнішим, хоча і найскладнішим напрямом розвитку технічного забезпечення експертних підрозділів, доцільно класифікувати таку техніку залежно від завдань, які вирішують на кожній зі стадій проведення експертизи. Пропонується така класифікація:

- технічні засоби аналізу властивостей і ознак об'єктів;
- пристрої для проведення експериментів та отримання експериментальних зразків;
- засоби порівняння досліджуваних об'єктів;
- засоби для оцінювання даних, отриманих під час дослідження.

Група технічних засобів для аналізу властивостей і ознак об'єктів є найпоширенішою із зазначених. До таких засобів належать прилади та пристрої для:

- мікроскопічного аналізу: лупи, мікроскопи;
- дослідження у невидимих зонах спектра: ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, α -, β -випромінювачі;
- емісійного, адсорбційно-люмінесцентного, мас-спектроскопічного, радіоактиваційного, електрографічного, спектрографічного, хроматографічного аналізу тощо.

Відносно нову систему для аналізу елементного складу речовини (паперу, скла, металів, фарби, мінералів тощо) з використанням технології лазерної оптико-емісійної спектрометрії «ЕССО» пропонує фірма «Foster & Freeman» (Великобританія). Її використання має значні переваги у швидкості та чутливості проведення аналізу, а також в ефективності витрат порівняно з іншими процесами, у тому числі і

мас-спектрометрію. У системі застосовано імпульсний лазер високої інтенсивності, що фокусується на зразку для створення мікроплазми випарюваної речовини та отримання спектра атома складових елементів зразка, що і дозволяє провести автоматичну ідентифікацію та маркування наявних у зразку елементів. Система аналізу «ЕССО» проста в експлуатації, потребує мінімального часу для підготовки зразків і дозволяє отримати негайні результати ідентифікації складових елементів зразка.

Для криміналістичного дослідження речовин (барвників документів, лікарських препаратів, вибухових речовин тощо) фірма також пропонує спектрометр Рамана «Fogam». Перевагами раманівської спектроскопії є неруйнівний контроль, швидке обстеження, що займає менше ніж 1 хв, достатня роздільна здатність (аналізує зразки 5 мкр), мінімальне технічне навчання персоналу. Для дослідження документів у спектрометрі передбачені інфрачервона флуоресценція та поглинання. Можливість вибирати маленькі зразки дозволяє експерту досліджувати окремі пігментні частки та волокна паперу.

Серед засобів аналізу властивостей і ознак об'єктів чільне місце посідають сучасні оптичні мікроскопи. Майже всі їх моделі крім візуального дослідження об'єктів при збільшенні від 5 до 98 разів пристосовані для роботи в інших режимах, зокрема для дослідження:

- у білому світлі, створеному шляхом змішування блакитного, зеленого і жовтого кольорів;
- у блакитній (480 нм), зеленій (540 нм), жовтій (580 нм), червоній частинах спектра (650 нм);
- в інфрачервоному спектрі (870 нм) при розташуванні джерела під кутом 3—5° до робочої поверхні (світло, що падає косо) з дискретністю 90° до осі зору;
- властивостей матеріалів, зумовлених люмінесцентними властивостями, при використанні набору інфрачервоних фільтрів;
- в інфрачервоному спектрі (870 нм) при плавній зміні кута освітлення щодо подовжньої осі зору;
- властивостей матеріалів, зумовлених ультрафіолетовими люмінесцентними властивостями, при використанні жовто-зеленого фільтра та джерела ультрафіолетового освітлення;
- ретрофлексивних властивостей матеріалів у коаксіальному білому світлі;
- матеріалів «на просвіт» при використанні донного джерела білого світла.

Мікроскопи можуть з'єднуватися з комп'ютером за допомогою відповідного програмного забезпечення.

З когорти технічних засобів для дослідження ознак документів доцільно виокремити спектральний компаратор для перевірки справжності документів «Регула-4305», призначений для детальної експертизи паспортів, водійських посвідчень, особистих документів, технічних і транспортних документів, виїзних віз, баннот та інших цінних паперів зі спеціальним захистом, розроблений білоруською компанією «Регула».

Головною тенденцією розвитку техніки, призначеної для проведення порівняльних експертних досліджень, є те, що вона дозволяє не лише спростити процес порівняння об'єктів, а й наочно відобразити його результати. Прикладом такої техніки є порівняльні мікроскопи, прилади електронного та оптичного накладення,

програмні комплекси за різними видами досліджень тощо. Разом з мікроскопом МСК-1, що тривалий час перебуває на озброєнні експертних підрозділів органів внутрішніх справ, у практику впроваджують більш сучасніший порівняльний мікроскоп ЕС-1, призначений для криміналістичних і судово-медичних досліджень, що потребують високої якості порівняння дрібних предметів. Мікроскоп обладнаний змінними об'єктивами, що дозволяють збільшувати предмети від 3 до 96 разів, системами зміни збільшень, корекції збільшень у візирах. Зручний предметний столик обладнаний тримачами для різних предметів, має можливість переміщення у трьох площинах. Освітлювальна система побудована на основі оптичних світловодів, має систему для світла, що проходить (на основі дихроїчного дзеркала), набір поляризаційних фільтрів, ультрафіолетове освітлення. На мікроскопі встановлено цифрову камеру, з'єднану з комп'ютером, з можливістю використання програмного забезпечення «Video scope».

Основу технічних засобів для ведення криміналістичних обліків складають автоматизовані інформаційно-пошукові системи. Зокрема, йдеться про дактилоскопічні системи «Сонда», «Дакто-2000» (впроваджені в Експертній службі МВС України), «Папілон» (впроваджена в підрозділах органів внутрішніх справ Російської Федерації [9, с. 404]), які на сьогодні доволі непогано себе зарекомендували. Для обліку та ідентифікації вогнепальної зброї в 4 підрозділах Експертної служби МВС України (Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі та трьох територіальних експертних підрозділах) функціонує автоматизована балістична інформаційна система «ТАІС», розроблена ТОВ «ЛДИ-Русприбор» (м. Санкт-Петербург).

З урахуванням тенденцій розвитку суспільства та потреб сьогодення широко використовуються комп'ютерні системи інформаційно-довідкового призначення. Прикладом таких систем є:

- інформаційна система «Паспорт», яка містить докладний опис понад 1047 сучасних паспортів із 160 країн світу з компонентами контролю їх достовірності. Крім зображення документів, їх елементів і засобів технологічного, поліграфічного та фізико-хімічного видів захисту, система містить також їх докладні описи;

- інформаційно-довідкова система «Autodocs» з відомостями щодо основних ознак достовірності 356 документів водіїв і документів на транспортні засоби із 68 країн світу;

- інформаційно-довідкова система «Валюта», яка містить відомості щодо 178 валют світу (понад 2068 банкнот різного номіналу).

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що техніко-криміналістичні засоби розробляються доволі інтенсивно, що пов'язано із зацікавленістю у цьому процесі не лише правоохоронних органів, а й підприємницьких структур. Водночас основною проблемою у забезпеченні державних судово-експертних установ сучасною технікою залишається недостатність матеріальних ресурсів, що пов'язано зі складним соціально-економічним станом у країні. Проте з огляду на євроінтеграційні процеси, які потребують дотримання європейських стандартів у багатьох сферах, у тому числі і протидії злочинності, правоохоронні органи мають бути оснащені сучасними техніко-криміналістичними засобами.

Список використаної літератури

1. *Закатов А.А.* Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А.А. Закатов, Ю.Н. Оропай. — К. : РИО МВД УССР, 1980. — 104 с.
2. *Коваленко В.В.* Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Коваленко Володимир Вікторович. — К. : НАВСУ, 2004. — 253 с.
3. *Криміналістика* : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / [кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.
4. *Ищенко Е.П.* Вопросы классификации и эффективности научно-технических средств / Е.П. Ищенко // Межвуз. сб. науч. трудов. — 1978. — Вып. 72. — С. 140—149.
5. *Гончаренко В.И.* Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. — К. : Вища школа, 1984. — 149 с.
6. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
7. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике / Р.С. Белкин. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 304 с.
8. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р.С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. — 837 с.
9. *Бирюков В.В.* Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В.В. Бирюков. — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — 664 с.

УДК 342.9

В.Л. Костюк, начальник наукової лабораторії з проблем громадської безпеки Національної академії внутрішніх справ

В.В. Литвин, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем громадської безпеки Національної академії внутрішніх справ

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ДІЛЬНИЧНИМИ ІНСПЕКТОРАМИ МІЛІЦІЇ

Проаналізовано теоретико-правові засади адміністративно-правової профілактики незаконного обігу наркотиків. Обґрунтовано новий механізм взаємодії дільничних інспекторів міліції з громадськими організаціями щодо індивідуальної профілактики наркозалежних осіб.

Ключові слова: теоретико-правові засади, адміністративно-правова профілактика, індивідуальна профілактика, незаконний обіг наркотиків, громадські організації, наркозалежні особи.

Проанализированы теоретико-правовые основы административно-правовой профилактики незаконного оборота наркотиков. Обоснован новый механизм взаимодействия участковых инспекторов милиции с общественными организациями по индивидуальной профилактике наркозависимых лиц.

The analysis of the state of theoretical legal principles of administrative-legal prevention of drug trafficking. Motivated a new mechanism of interaction district police officers with governmental organizations on individual prevention drug addicts.

Питання адміністративно-правової профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів й донині залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній правовій науці, що свідчить про необхідність комплексної розробки правових та організаційних засад діяльності підрозділів органів внутрішніх справ щодо адміністративної протидії правопорушенням, які вчиняються у цій сфері.

Теоретичні та практичні питання профілактики правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені О.М. Бандурка, А.В. Бережний, Ю.П. Битяк, В.В. Галуцько, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, В.В. Доденко, Д.П. Калаянов, Р.А. Калужний, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицький, С.О. Мосьондза, О.М. Пасенюк, О.П. Рябченко, С.Г. Стеценко та інші.

Вживання наркотиків в Україні досягло загрозливих масштабів. За даними Міністерства охорони здоров'я України у 2013 році в країні налічувалося 387 тис. споживачів ін'єкційних наркотиків (за даними міжнародних організацій ВООЗ і UNAIDS

ін'єкційних наркоманів у країні налічується близько 425 тис., а згідно з даними незалежних експертів в Україні вживають наркотики від 1 до 1,5 млн осіб, і їхня кількість щорічно збільшується на 8—10 %). Загалом у цьому році наркотичні засоби вживали 33 людини на 10 тис. населення (для порівняння: у 2001 році таких було 21).

При цьому на обліку в МВС України перебуває близько 150 тис. наркоманів.

Щорічно від наркоманії і пов'язаних з нею хвороб (ВІЛ/СНІД, вірусні гепатити, специфічні онкозахворювання, туберкульоз тощо) в Україні помирає до 120 тис. осіб (у світі щодня гине 330 осіб, налічується близько 250 млн хворих на наркоманію, що становить 4 % населення) [1].

Особи, хворі на наркоманію, не лише завдають шкоди своєму здоров'ю, а ще й вчиняють багато правопорушень, у тому числі у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Так, упродовж останніх років у межах проведення спеціальних операцій «Мак» і «Батискаф» викрито понад 424,8 тис. правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, судами накладено понад 120,7 тис. стягнень за такі правопорушення. Наркозалежними особами та особами в стані наркотичного сп'яніння вчинено 86,2 тис. правопорушень.

Зрозуміло, що протидія у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів за допомогою кримінально-правових засобів (виявлення вчиненого злочину, викриття винних, їх засудження та покарання згідно із законом) не може забезпечити зменшення рівня злочинності, а її ліквідацію і погортів. Кримінальна відповідальність настає, як правило, набагато пізніше того часу, коли особа стає схильною до немедичного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, а тому осіб, хворих на наркоманію, важко злякати покаранням. Отже, актуальною залишається профілактична робота, що сприяє запобіганню антигромадським проявам на ранній стадії їх розвитку.

Слід зазначити, що норми адміністративного законодавства містять значний ресурс щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, і правильне застосування дільничними інспекторами міліції адміністративно-правових заходів може відіграти навіть вирішальну роль у їх припиненні.

На жаль, чинне українське антинаркотичне законодавство здебільшого концентрує увагу на боротьбі з кримінальними структурами або на примусовому лікуванні осіб з наркотичними проблемами. Такий стан справ суперечить документам Комісії ООН щодо наркотичних засобів [2, с. 278].

Загалом діяльність дільничних інспекторів міліції з профілактики правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків базується на трьох рівнях:

- загальному, що передбачає виявлення причин, умов і чинників, які сприяють поширенню наркоманії, відпрацювання механізму взаємодії дільничних інспекторів міліції з громадськими організаціями, а також виявлення дільничними інспекторами міліції наркозалежних осіб і направлення їх через координуючу громадську організацію до відповідних установ для отримання медичної і соціальної допомоги;

- основному, змістом якого є превентивний вплив на певні соціальні групи (неповнолітніх осіб, студентської молоді, осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків);

- індивідуальній профілактиці — соціально спрямованій діяльності дільничних

інспекторів міліції з виявлення таких правопорушень, ліквідації чинників, які сприяють їх вчиненню.

Результативність профілактичних заходів суттєво зростає за умов тісної взаємодії дільничних інспекторів міліції з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а саме з Державною службою України з контролю за наркотиками, радами з питань протидії ВІЛ, туберкульозу, наркоманії та ВІЛ-інфекції при міськвиконкомах тощо.

Налагодження такої співпраці з органами місцевого самоврядування, населенням і громадськими формуваннями з охорони громадського порядку у профілактиці правопорушень є однією з функцій, закріплених Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2010 р. № 550 [3]. У цьому сенсі актуальним стає відновлення діяльності Громадської спостережної ради з питань протидії наркоманії як дорадчо-консультаційного органу на громадських засадах при підрозділах дільничних інспекторів міліції з удосконаленими напрямками її функціонування, спрямованими на допомогу наркозалежним особам у зміні їх поведінки, працевлаштуванні, налагодженні стосунків у сім'ї, залученні до активної суспільної діяльності. Цей орган може об'єднати Центр допомоги наркозалежним «Допомога», міський лікувально-консультаційний центр, наркологічний реабілітаційний центр, міжнародний благодійний фонд «Варшава», жіночий консультативно-реабілітаційний центр «Надія» тощо.

Ефективнішому запобіганню правопорушенням ще на перших етапах становлення особи на злочинний шлях сприятиме також вдосконалення співпраці дільничних інспекторів міліції з громадськими організаціями шляхом підписання договорів про надання правової і терапевтичної допомоги наркозалежним особам, адже така співпраця суттєво підвищить рівень поінформованості дільничних інспекторів міліції.

Сприятиме профілактиці правопорушень зазначеної спрямованості й широке запровадження експрес-тестів для визначення вмісту в організмі наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що дозволить своєчасно виявляти осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби, брати їх у подальшому на облік і застосовувати щодо них консультативний нагляд з метою недопущення вживання ними цих речовин у майбутньому.

З огляду на зазначене доцільно доповнити п. 8.3 наказу МВС України від 11.11.2010 р. № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України», зазначивши у ньому, що одним із способів виявлення осіб, які підлягають профілактичному впливу, є використання експрес-тестів на виявлення в їх крові наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а саме: «ПРОФИТЕСТ», «ИХА-МАРИХУАНА-ФАКТОР», «Sniper».

Профілактична робота із запобігання поширенню наркоманії є одним із лейтмотивів Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2011—2015 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2009 р. № 1808 [4].

Важливим питанням у профілактичній роботі дільничних інспекторів міліції щодо запобігання правопорушенням, пов'язаним з наркоманією, є приділення уваги

суб'єктам господарювання, діяльність яких пов'язана з розробкою, виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, придбанням, реалізацією, вивезенням з території України та ввезенням на територію України наркотичних речовин або з культивуванням, вирощуванням рослин, які містять наркотичні засоби, для промислових потреб. Дільничний інспектор міліції має знати кількість і місце розташування всіх таких суб'єктів господарювання, які розташовані на його адміністративній дільниці. У взаємодії з підрозділами боротьби з незаконним обігом наркотиків служба дільничних інспекторів міліції виконує контрольну-наглядову функцію, перевіряючи та інспектуючи такі суб'єкти господарювання для виявлення порушень законного обігу наркотичних речовин на території адміністративної зони.

Важливе значення має співпраця з аптеками та фармацевтичними підприємствами, на яких виготовляють лікарські засоби, у тому числі й ті, що містять наркотичні, психотропні речовини і прекурсори та не заборонені до вільного продажу (особливо з огляду на негативну тенденцію до вживання таких ліків).

Особливу увагу дільничні інспектори міліції мають звертати на виявлення та припинення роботи підпільних лабораторій (у тому числі у житлових чи підсобних приміщеннях), обладнаних виробничим або кустарним устаткуванням, у яких виготовляють заборонені речовини. Слід мати на увазі, що такі підпільні лабораторії можуть функціонувати на хіміко-фармацевтичних підприємствах, у хімічних лабораторіях науково-дослідних установ і закладів освіти, лабораторіях підприємств хімічної та харчової промисловості.

Ефективність профілактичної роботи у протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів багато в чому залежить від тісної взаємодії дільничного інспектора міліції з громадянами, завдяки якій він має можливість отримувати певну інформацію про місця збуту наркотичних речовин та осіб, які, на думку місцевих жителів, займаються незаконним вирощуванням і виготовленням наркотичних речовин, осіб, які вживають наркотичні речовини, психотропні засоби та прекурсори, осіб, які намагаються схилити неповнолітніх осіб до немедичного вживання наркотичних речовин, тощо.

Гарні результати у такій профілактиці мають застосування методів переконання та примусу, зокрема, до раніше засуджених за злочини у цій сфері осіб та осіб, яких взято на облік в органах внутрішніх справ, а також організація направлення таких осіб на добровільне лікування від наркоманії.

Слід зазначити, що однією з причин швидкого розповсюдження «моди» на наркотики є послаблення соціального контролю для протидії наркоманії, що потребує від дільничних інспекторів міліції підвищення контролю за середовищем наркоманів, посилення протидії залученню (втягуванню) осіб до споживання таких речовин, контролю за виявленням безпритульних осіб, повій, жебраків тощо.

Починати профілактичну роботу потрібно вже на стадії, коли в особи виник нездоровий інтерес до наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виявляти серед найближчого її оточення осіб (друзів, рідних, знайомих), які можуть провокувати до їх вживання. До профілактичних бесід слід залучати лікарів-наркологів, членів родини, психологів, представників влади, духовенства та ін., які є авторитетом для таких осіб.

Особливої ваги у профілактичній роботі дільничних інспекторів міліції набуває тісна взаємодія зі шкільними закладами та вищими навчальними закладами осві-

ти, адже неповнолітні часто навіть не мають уявлення про те, як швидко організм звикає до наркотичних засобів та про тяжкі наслідки такої звички. До цієї роботи дільничним інспекторам міліції слід залучати представників служби у справах дітей, батьків дітей, запрошувати осіб, які поборолі цю залежність. Під час бесіди слід звертати увагу на симптоми, які свідчать про вживання наркотичних речовин.

Важливо виявляти осіб, які входять до групи ризику як щодо вживання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, так і щодо їх розповсюдження, постійно проводити так звані рейди в місцях концентрації молоді.

На жаль, навіть найактивніша робота у боротьбі з розповсюдженням наркоманії не дає 100 % позитивного результату, а отже, у цій роботі потрібно шукати нових шляхів.

Підсумовуючи зазначене, слід констатувати, що профілактична робота, яку проводять також дільничні інспектори міліції у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (виявлення та покарання наркозалежних осіб, їх лікування та повернення здоровими у суспільство, виявлення та усунення причин і умов учинення таких правопорушень тощо), дає позитивні результати у зниженні рівня їх немедичного вживання, сприяє оптимізації соціальної ситуації у суспільстві, підвищенню авторитету органів внутрішніх справ.

Водночас наявні проблеми правового та організаційного характеру (у тому числі недосконалість нормативно-правової бази, недосконала організація діяльності служби дільничних інспекторів міліції), відсутність сучасних науково обґрунтованих методик з питань запобігання та викриття фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів не дозволяють вважати цю роботу достатньо ефективною.

Внесені пропозиції щодо вдосконалення заходів забезпечення ефективної протидії дільничних інспекторів міліції незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, у тому числі підвищення результативності профілактичного її аспекту, сприятимуть покращанню цієї роботи в цілому.

Список використаної літератури

1. *Статистичний огляд* Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.moz.gov.ua>
2. *Бандурка О.М.* Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / О.М. Бандурка. — К. ; Харків : «Еспада», 2000. — 368 с.
3. *Наказ* Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2010 № 550 «Про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>.
4. *Розпорядження* Кабінету Міністрів України від 13.09.2010 № 1808-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2011—2015 роки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-p>.

УДК 343.98

Л.О. Сидоренко, головний фахівець

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Черкаській області

ЩОДО ПРАВА ЕКСПЕРТА НА РЕДАГУВАННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЙОМУ ЗАПИТАНЬ

На підставі аналізу нормативно-правових актів, вивчення матеріалів судово-слідчої та експертної практики проаналізовано та систематизовано запитання, що ставлять судовим експертам і формулювання яких часто-густо не відповідає існуючим науково-методичним рекомендаціям. Рекомендовано алгоритм дій експерта та обґрунтовано його право на редагування частини цих запитань.

Ключові слова: класифікація запитань, редагування, експерт, інструкція, права та обов'язки експерта, алгоритм дій.

На основании анализа нормативно-правовых документов, изучения материалов судебно-следственной и экспертной практики проанализированы и систематизированы вопросы, которые ставят судебным экспертам и формулировка которых часто не отвечает существующим научно-методическим рекомендациям. Рекомендован алгоритм действий эксперта и обосновано его право на редактирование части этих вопросов.

Based on the analysis of normative-legal documents, study materials and expert forensic practices are analyzed and systematized in the article questions which often put before forensic experts not in accordance with existing scientific and methodical recommendations. On the basis of the classification of such issues, it is recommended that the behavior expert and justified his right to edit part of these issues.

Завдання, які ставлять перед експертом у вигляді сформульованих запитань, з одного боку, зумовлені потребами слідчо-судової практики, а з іншого — методами та можливостями різних видів експертиз. Проте, як свідчить досвід науковців і практиків, знайти оптимальне співвідношення між цими двома складовими інколи доволі складно. Наприклад, серед слідчих працівників можна почути таку тезу: «Не йдіть на повідку в експертів і ставте ті запитання, які вам потрібні, а не ті, які зручні для них».

Попри те, що в Законі України «Про судову експертизу» та у різних кодексах немає норм про право експерта на редагування запитань, але там немає і норм, які б забороняли це право [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Немає такої заборони і в постанові Пленуму Верховного Суду України [7], і в проекті Закону «Про судово-експертну діяльність» [8]. Це цілком зрозуміло, адже такі аспекти деталізують у наказах, інструкціях, методиках, посібниках. Причому часто доводиться чути від слідчих чи суддів тезу про те, що вони керуються не наказами, інструкціями, методиками, посібниками, які стосуються експертів, а лише законами. Проте зрозуміло, що у законах неможливо виписати всі деталі стосовно призначення експертиз.

На жаль, зазначена проблема постає лише перед працівниками Експертної служби МВС України. Так, положення п. 3.2 чинної Інструкції про порядок проведення та оформлення експертних досліджень зобов'язують експерта у вступній частині висновку зазначати «питання, поставлені на вирішення експертного дослідження (дослівно у формулюванні постанови, ухвали, клопотання, звернення тощо)» [9]. При цьому жодного слова не сказано про те, як діяти експерту в тих випадках, коли сформульовані запитання не відповідають чинним науково-методичним рекомендаціям.

Водночас працівники експертних установ Міністерства юстиції України мають значно ширші права щодо редагування запитань. Так, згідно з п. 4.14 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень зазначено таке:

«У вступній частині висновку експерта зазначається перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям» [10].

Отже, актуальність теми цього дослідження зумовлена:

- існуванням певних проблем при формалізованій постановці експерту завдань у вигляді запитань, які ставлять на вирішення експертизи;
- неможливістю передбачити у відповідних науково-методичних рекомендаціях щодо підготовки та призначення експертиз усіх можливих варіантів завдань, які впливають з обставин конкретної справи;
- відсутністю належної систематизації та класифікації запитань, формулювання яких не відповідає чинним науково-методичним рекомендаціям;
- відсутністю чіткого та оптимального алгоритму дій експертів у разі наявності запитань, формулювання яких не відповідає чинним науково-методичним рекомендаціям.

Аналіз таких запитань та їх класифікація, наслідки та суперечності, які вони породжують, а також шляхи виходу із такого становища у науково-методичній літературі розроблено неповно. Однак без такої класифікації неможливо розробити оптимальний алгоритм дій судового експерта. За відсутності такого алгоритму деякі експерти вважають, що формулювання запитань слід залишити у первинному вигляді (як у постанові тощо), а надавати відповіді так, як вони вважають за потрібне. Проте завжди слід пам'ятати, що відповідь має надаватися саме на поставлене запитання.

Експерт має спочатку зрозуміти поставлені йому запитання, зрозуміти певну мету дослідження, встановити, які властивості та ознаки предметів слід вибрати для порівняння, оцінити їх тощо. Від цього залежатиме не лише процес і порядок дослідження та вибір тих чи інших методів і засобів, а й оцінка результатів і формулювання відповідних висновків, які б не допускали двозначних тлумачень. Інакше це може спричинити визнання висновку необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи, а отже, призведе до призначення повторної експертизи тощо [11 с. 19].

Правила та рекомендації, якими має керуватися ініціатор призначення експертизи, давно розроблені наукою і практикою. Вони доволі прості і зрозумілі:

- запитання мають бути конкретними, по змозі лаконічними, базуватися на попередньо з'ясованих фактичних обставинах справи і не виходити за межі спеціальних знань експертів;

- запитання викладають лише у логічній послідовності: спочатку формулюють ті з них, від яких залежить рішення за іншими;

- неприпустимим є постановка експерту запитань, які з урахуванням сучасного стану експертної та криміналістичної науки в державі завідомо не можуть бути вирішені;

- якщо ініціатор призначення експертизи не в змозі призначити певну експертизу, доцільно завчасно проконсультуватися з відповідним експертом, роз'яснити йому обставини справи і погодити перелік запитань, на які він зможе надати відповідь в експертному висновку.

Попри те, що у чинних науково-методичних рекомендаціях щодо призначення та проведення експертизи наведено орієнтовні переліки найбільш типових запитань, доволі часто у постанові слідчого чи ухвалі суду на призначення експертизи сформульовано запитання, що не відповідають цим рекомендаціям. Як свідчить аналіз судово-слідчої та експертної практики, це можна пояснити різними причинами:

- відсутністю досвіду чи некомпетентністю ініціатора призначення експертизи;
- певною складністю обставин справи, що ускладнює формулювання запитань;
- неухважністю;
- халатністю тощо.

Найгіршим наслідком у цій ситуації може стати порушення методики проведення експертиз, затягування термінів їх виконання і затягування слідства, а можливо, і порушення прав учасників процесу. Отже, судовий експерт у своєму висновку не може припускатися помилок, адже він є фахівцем у певній галузі знань і змушений шукати правильний вихід.

За результатами аналізу нормативно-правових документів, матеріалів судово-слідчої та експертної практики можна так класифікувати запитання, формулювання яких не відповідає науково-методичним рекомендаціям, і запропонувати відповідний алгоритм дій експерта.

Запитання правового характеру

Постановка експерту запитань правового характеру і надання відповідей на них суперечать суті та завданням судової експертизи і є грубим порушенням процесуальних норм. Зокрема, у ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) зазначено: «...Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права». У частині другій п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» чітко сформульовано вимогу: «Вказати судам на неприпустимість... а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)».

Незважаючи на зазначені норми, ініціатори призначення експертизи інколи ставлять експерту запитання правового характеру, наприклад: «Чи підроблене по-

свідчення водія?»; «Хто з двох водіїв винен у скоєнні ДТП?»; «Чи підпадає вилучене обладнання під поняття «наркотична лабораторія?» тощо.

Алгоритм дій експерта: відмовитися від надання відповіді на такі запитання з огляду на те, що судовому експерту заборонено проведення судових експертиз для з'ясування питань права.

Запитання оперативно-розшукового характеру

У разі формулювання запитань на кшталт «Чи є в дактилокартотечі НДЕКЦ дактилокарта особи, яка залишила сліди на місці події?» або «Чи надходила раніше на дослідження підроблена банкнота з аналогічним серійним номером?» тощо *алгоритмом дій експерта* має стати відмова від надання відповіді на них з огляду на те, що об'єктом судової експертизи не може бути інформація оперативно-розшукового характеру.

Запитання довідкового характеру

Прикладами таких запитань є: «Чи належать травматичні пістолети до вогнепальної зброї?»; «Чи можна в категоричній формі вирішити питання про виконавця підпису?»; «Чи можна встановити давнину виконання тексту?»; «Яка кількість речовини потрібна для проведення експертизи?»; «Чи належить каннабіс до особливо небезпечних наркотичних засобів?»; «Чи є транспортним засобом мопед, вилучений у гр-на Зайцева В.П.?» тощо.

Алгоритм дій експерта: відмовитися від надання відповіді на такі запитання з огляду на те, що надання довідкової інформації не є предметом судової експертизи.

Запитання, які мають характер гіпотетичних припущень

Як приклади запитань такого характеру і аргументів щодо можливості надання відповіді на них можна навести такі.

Чи можна за слідом перекусу, вилученого... ідентифікувати інші сліди перекусу за їх наявності? (За відсутності інших слідів перекусу порівняння неможливе.)

Чи може пересічний громадянин відрізнити цю банкноту від справжньої? (Зважаючи на індивідуальність особливостей органів чуття (зору, нюху, дотику, слуху) та психіко-фізіологічних властивостей кожної людини, їх аналіз не є предметом дослідження технічної експертизи документів.)

Чи міг би бути холодною зброєю ніж, якби він був цілий, тобто до того, як його зламали? (Відсутність цілого ножа не дозволяє провести потрібні дослідження, наприклад, випробувати всю конструкцію на міцність.)

Яких руйнувань зазнав би транспортний засіб за певних умов? (Запитання про майбутні події (які ще не відбулися) експерти не розглядають.)

Алгоритм дій експерта: відмовитися від надання відповіді на такі запитання з огляду на те, що такі дослідження не є предметом судової експертизи (експерт не може займатися «гаданням на кавовій гушці» і вирішувати завдання на основі висунення гіпотетичних припущень).

Запитання, вирішення яких не потребує спеціальних знань

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» чітко сформульовано вимогу: «Вказати судам на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань». Здебільшого у таких випадках достатньо провести слідчий огляд чи отримати потрібні консультації, у тому числі й у письмовій формі.

Наведемо приклади таких запитань і аргументів щодо можливості надання відповіді на них.

Який номер читається у відтиску печатки...? (Зазначений відтиск у наданому документі настільки чіткий, що навіть без приладів збільшення номер можна легко прочитати.)

Якою є вага кастета? (Зважування кастета не потребує спеціальних знань.)

Чи відповідає за своїми характеристиками купюра номіналом 100 гривень купюрам, які виготовляє Національний банк України? (Фактично на експертизу надано купюру з чітко видимими написами «сувенір», «це не гроші», «100 гришок», які можна без проблем прочитати під час слідчого огляду.)

Алгоритм дій експерта: відмовитися від надання відповіді на такі запитання, тому що вони не потребують спеціальних знань.

Запитання, які не потребують відповіді через те, що не належать до компетенції певного виду експертизи (виходять за межі спеціальних знань цього виду експертизи)

У п. 4 ст. 101 «Висновок експерта» КПК України зазначено: «Запитання, які ставляться експертіві, та його висновки щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта». Водночас запитання «Які риси характеру притаманні виконавцю цього почерку?» виходить за межі призначеної почеркознавчої експертизи, а запитання «З якого металу виготовлено наданий ніж?» виходить за межі призначеної експертизи холодної зброї.

Алгоритм дій експерта: відмовитися від надання відповіді на такі запитання з огляду на те, що вони не належать до компетенції цього виду експертизи (виходять за межі спеціальних знань цього виду експертизи).

Запитання, на які не можна відповісти, тому що вони є неконкретними

Запитання на кшталт «Хто виконав підпис від імені Іванова: сам Іванов чи Петров? Якщо не вони, то хто?» потребують такого алгоритму дій експерта: надати відповідь на перше запитання і відмовитися від надання відповіді на друге запитання через його неконкретність (не зазначено прізвище особи, яку треба перевірити).

Запитання, зміст яких не зрозумілий експерту або вони оцінюються неоднозначно

У п. 7 ст. 69 КПК України зазначено: «У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення...». Аналогічне право на порушення клопотання передбачено також ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», ст. 53 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 273 Кодексу України про адміністративні правопорушення і ст. 31 Господарського процесуального кодексу України.

Якприклад, із формулювання запитання «Чи не виконано підпис Климовим В.С.?» не зрозуміло, від чийого імені значиться досліджуваний підпис, що робить неможливим проведення обов'язкового першого етапу дослідження — встановлення справжності (автентичності) підпису, тобто щодо виконання цього підпису тією особою, він імені якої його проставлено [12]. З огляду на те, що підписи можуть бути виконані від імені певної особи, від імені вигаданої особи, від імені невстановленої особи (прізвище не зазначене), то і підхід до відібрання зразків підпису та порядку проведення експертизи буде різним.

Алгоритм дій експерта: порушити відповідне клопотання, запропонувавши при цьому правильну редакцію запитання і зазначивши від кого і які зразки підпису треба відібрати.

Зміст запитання «Чи придатний слід низу взуття, який сфотографовано за правилами масштабної фотозйомки під час ОМП від 29.01.2015... для ідентифікації взуття, яким його залишено?» не дозволяє зрозуміти, що саме надається на експертизу: слід, його електронне зображення, фотонегатив, роздруковане зображення, а у разі якщо зображення сліду роздруковане, то яким саме способом (фотографічним, струменево-крапельним, електрофотографічним) і на чому (фотопапері, офісному папері), який колір зображення.

Алгоритм дій експерта: порушити відповідне клопотання про уточнення редакції запитання, запропонувавши його правильну редакцію.

Запитання, зміст яких хоча і зрозумілий експертові, проте він не може їх самостійно відредагувати через те, що від цього зміниться їх суть

Наприклад, призначаючи дактилоскопічну експертизу, слідчий ставить запитання: «Чи придатний для ідентифікації слід пальця руки, вилучений...?», надаючи при цьому відрізок липкої стрічки зі скопійованим на нього слідом пальця руки. Фактично на експертизу надано не сам слід, а лише його копію, яка, як правило, гірша за оригінал. Отже, може йтися лише про «слід пальця руки, скопійований...». Такі ситуації часто виникають і з іншими слідами (взуття, знарядь зламу, транспортних засобів тощо).

Алгоритм дій експерта: порушити відповідне клопотання, обґрунтувавши причини та необхідність зміни редакції запитань і запропонувавши їх правильну редакцію.

Запитання, зміст яких зрозумілий експертові і які можуть бути самостійно відредаговані ним, хоча формально їх суть після редагування частково змінюється

До цієї категорії належать такі запитання.

Чи належить підпис Сидорову П.С.? З огляду на некоректність виразу «належить», вжитого стосовно підпису (адже не може йтися про право власності (володіння, користування, розпорядження), формулювання запитання доцільно змінити на таке: «Ким, Сидоровим П.С. чи іншою особою, виконано підпис від його імені...?». На перший погляд редакція, запропонована експертом, змінює суть запитання, але зрозуміло, що ініціатор експертизи ні про яке право власності запитання не ставив.

Чи придатні для ідентифікації відбитки пальців рук, виявлені на місці події? У редакції експерта це запитання має виглядати так: «Чи придатні для ідентифікації сліди пальців рук, виявлені на місці події?». Адже під час огляду місця події може йтися лише про сліди, які залишив злочинець, а не про відбитки — експериментальні зразки, відібрані для порівняння, хоча у літературно-художніх творах, фільмах, побуті вживають слово «відбитки» (рук, ніг, взуття тощо) у контексті залишення їх на місці події.

Чи не залишені сліди рукавичок, виявлені та вилучені під час огляду місця події... громадянином Мухінім В.А.? У цьому випадку може йтися лише про ідентифікацію рукавичок, а не людини, адже рукавички і людина не є єдиним цілим.

Якою була швидкість водія транспортного засобу в момент ДТП? Некоректність запитання пов'язана з тим, що може йтися не про швидкість водія, а про швидкість

транспортного засобу, яким він керував, і якби експерт дослівно відповідав на таке запитання, то відповідь була б такою: «Швидкість водія в момент ДТП дорівнювала швидкості керованого ним транспортного засобу».

Чи придатні дані пальців рук для ідентифікації? Некоректність запитання пов'язана зі словом «дані» (відомості тощо), а також відсутністю слова «сліди», тобто має бути «...надані сліди пальців...».

Алгоритм дій експерта: за наявності в експерта будь-яких сумнівів слід порушити відповідне клопотання; в іншому випадку спочатку викласти запитання (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), обґрунтувати потребу у його редагуванні та викласти у редакції експерта. Аргументація при цьому може бути, наприклад, такою: «На підставі ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», ст.ст. 69, 101, 102 КПК України, п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5), методики проведення почеркознавчої експертизи, виходячи з обставин справи, наданих матеріалів і об'єктів дослідження, запитання викладено експертом з частковою зміною їх суті у такій редакції: «...». Аргументація може бути і більш розширеною.

Запитання, зміст яких зрозумілий експерту і які без зміни їх суті він може бути самостійно відредагувати [13]

Як правило, такі ситуації виникають тоді, коли під час формулювання запитань ініціатори призначення експертизи допускають помилки, насамперед граматичного характеру, які експерт не може повторювати.

Чи є вогнепальною зброєю пістолет типу револьвер? (Такого «гібридного» типу зброї не існує.)

У який спосіб обрізано кабель? (У такій редакції запитання містить у собі відповідь — способом обрізання, тому може йтися лише про спосіб розділення кабелю.)

Чи не залишені сліди пальців рук Кузькіним В.С., дактокарту якого надано на експертизу? (Замість «дактокарта» слід вживати «дактилокарта».)

Чи є нашарування смоляної смоли прозорого кольору наркотичним засобом? («Смоляна смола» — це тавтологія, а «прозорого кольору» в природі не існує.)

Чи придатні сліди матеріалу для ідентифікації матеріалу, що їх залишило? (Очевидна помилка у закінченні останнього слова.)

Чи придатні один слід низу взуття, який вилучений...? чи придатні для ідентифікації три сліди пальців рук, який було виявлено та вилучено...? (Сплутано множину і однину.)

Водночас, виходячи з вимог наказу ДНДЕКЦ МВС України від 31.11.2013 р. № 19/1-242Н «Про затвердження Інструкції про порядок проведення та оформлення експертних досліджень», експерт зобов'язаний повторювати таку «безграмотність», адже редагування заборонено. Проте якщо експерт використає своє право і заявить відповідні клопотання про уточнення редакції запитань, то це займе певний час (оформлення клопотання з пропозиціями правильної редакції запитань, їх відправлення, розгляд ініціаторами дослідження, оформлення відповідей, повторне направлення на експертизу, повторна реєстрація тощо). Отже, виникають певні труднощі з дотриманням розумних строків, передбачених ст. 28 КПК України. У підсумку така затримка може негативно впливати на своєчасний розгляд справи

(особливо цивільної, де клопотання мають розглядатися у відкритому судовому засіданні із залученням усіх осіб, які беруть участь у справі).

Алгоритм дій експерта: спочатку викласти запитання дослівно, у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта), обґрунтувати потребу в їх редагуванні (як і у попередньому випадку, проте зі словами «без зміни їх суті») та викласти їх у редакції експерта.

Отже, запропонована класифікація запитань, викладення яких не відповідає розробленим наукою і практикою науково-методичним рекомендаціям, їх аналіз з погляду чинних правових норм, методик проведення експертиз, судово-слідчої та експертної практики дозволили розробити алгоритми дій судових експертів з метою уникнення методичних помилок, здобуття доказової інформації, вирішення поставлених завдань тощо. Виходячи з цього, немає жодних підстав (ані з позиції нормативно-правових документів, ані з позиції логіки) позбавляти експерта права на їх обґрунтоване редагування.

З огляду на те, що законодавець наділив судового експерта широкими правами, у тому числі і правом на експертну ініціативу, можна сказати, що обґрунтоване редагування запитань — це не лише право експерта, а і його професійний обов'язок. Проте таким правом слід користуватися обережно і лише тоді, коли зміст запитання зрозумілий і від редагування його суть не зміниться. В інших випадках слід або порушувати клопотання про уточнення редакції запитань, або обґрунтовано відмовлятися від надання відповіді на них. Дотримання цієї позиції дасть змогу повніше та об'єктивніше проводити експертизи, уникати призначення повторних експертиз і різних порушень, унеможливити непотрібну тяганину у справі, підвищувати ефективність вирішення справ по суті.

На підставі викладеного вище запропоновано таке.

1. До проекту Закону «Про судово-експертну діяльність в Україні», Кримінального процесуального кодексу та інших кодексів України ввести норму такого змісту: «Запитання на вирішення експертизи ставлять відповідно до вимог чинних науково-методичних рекомендацій».

2. До наказу ДНДЕКЦ МВС України від 31.11.2013 р. № 19/1-242Н «Про затвердження Інструкції про порядок проведення та оформлення експертних досліджень» ввести норму п. 4.14 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5): «У вступній частині висновку експерта зазначають перелік запитань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо запитання сформульовано неясно або їх редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертів зрозумілий, то після наведення запитань в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти запитання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям».

Проведений аналіз буде корисним як ініціаторам призначення та проведення експертиз, так і судовим експертам.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 01 квіт. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 13 трав. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124651.html.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : станом на 15 липня 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Господарський процесуальний кодекс України : станом на 15 липня 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
5. Кодекс адміністративного судочинства : станом на 18 черв. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Митний кодекс України : станом на 01 січня 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (зі змінами, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 № 15).
8. Проект Закону «Про судово-експертну діяльність в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/37641-proekt_zakonu_pro_sudovo-ekspertnu_diyalnist_tekst.html.
9. Інструкція про порядок проведення та оформлення експертних досліджень, затверджена наказом ДНДЕКЦ МВС України від 31.10.2013 № 19/1-272н.
10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5).
11. Аубакирова А.А. О природе деятельности экспертных ошибок / А.А. Аубакирова // Судебная экспертиза. — 2009. — № 1. — С. 18—21.
12. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / Меленевська З.С., Свобода Є.Ю., Шаботенко А.І. ; за заг. ред. І.П. Красюка. — К. : Укр. центр духовн. культури, 2007. — 280 с.
13. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [укл. Ковальов К.М., Давидова О.О., Коваленко В.В., Тимофеева Т.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 24 с.

УДК 343.137.5

О.М. Дручек, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Київській області

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ДИТИНИ У СЛІДЧІЙ ДІЇ — ПРЕД'ЯВЛЕННІ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Проаналізовано психологічні аспекти сприйняття зовнішності людини дитиною залежно від її віку. Розкрито закономірності процесу упізнання особи дітьми певної вікової категорії. Сформульовано рекомендації щодо запобігання найпоширенішим помилкам, пов'язаним із залученням дитини до слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання.

Ключові слова: дитина, сприйняття, психологічні особливості, впізнання, слідча дія, пред'явлення особи для впізнання, криміналістика, габітологія.

Проанализированы психологические аспекты восприятия внешности человека ребенком в зависимости от его возраста. Раскрыты закономерности процесса опознания лица детьми определенной возрастной категории. Сформулированы рекомендации по предупреждению распространенных ошибок, связанных с привлечением ребенка к следственному действию — предъявлению лица для опознания.

The main psychological aspects of the person's appearance perception by a child according to his/her age are analyzed from the point of view of criminology; the laws of the person's identification process by the children of the definite age category are discovered; the recommendations as to the prevention of the most common mistakes, connected with the participation of a child in the investigative process of a person's introduction for identification, are formulated.

Як свідчать результати аналізу, у криміналістичній практиці непоодинокими є випадки, коли дитина стає єдиним свідком правопорушення.

Відповідно до чинного законодавства дитина-свідок правопорушення має особливі права у кримінальному провадженні, а залучення дітей (осіб віком до 18 років) до проведення слідчих (розшукових) дій характеризується певними особливостями.

Актуальність проблематики пов'язана з необхідністю удосконалення процедури проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини, зокрема такої, як пред'явлення особи для впізнання, з урахуванням психологічних особливостей сприйняття об'єктів і подій дитиною залежно від її віку, що і становить мету цієї статті.

Проблематику пред'явлення особи для впізнання висвітлювали у своїх працях вітчизняні та іноземні науковці, зокрема, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, М.О. Головецький, О.Ф. Зеленський, Є.В. Лук'янчиков, В.Ю. Шепітько, М.В. Салтевський, М.Г. Щербаковський та ін. Змінам у кримінальному процесуальному законодавстві стосовно проведення слідчих дій за участю дитини присвятили свої праці М.В. Авраменко, В.Я. Тацій та ін. Водночас поза увагою науковців досі залишаються важ-

ліві з точки зору криміналістики аспекти, які можуть впливати на процес впізнання особи, зокрема вікові особливості психології сприйняття дитиною її зовнішності.

Для розкриття теми дослідження потрібно вирішити такі завдання:

– визначитися зі змістом понять «дитина», «вікові особливості», «сприйняття», «впізнання», «габітологія» у контексті участі дитини у слідчій дії — пред'явленні особи для впізнання;

– розкрити психологічні особливості процесу сприйняття зовнішності людини дитиною залежно від її віку та виявити пов'язані з ним закономірності;

– сформулювати рекомендації, спрямовані на запобігання найпоширенішим помилкам, пов'язаним із залученням дитини до слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання.

Підготовка та ефективне проведення слідчої дії — пред'явлення для впізнання є важливим процесуальним засобом отримання інформації. Якщо стороною, яка впізнає (як потерпіла особа чи як свідок), виступають діти, слідчий, слідчий суддя чи прокурор мають дотримувати не лише певної тактики у проведенні цієї слідчої дії для забезпечення її ефективності, а й відповідних процесуальних норм з метою дотримання прав дитини.

Процесуальні норми слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання закріплено у ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх — у ст. 484—496 КПК України. Проте КПК України не містить окремої статті, яка б визначала порядок проведення цієї слідчої дії за участю дитини.

Для проведення дослідження за обраною темою доцільно насамперед уточнити певні визначення, ключовим з яких є визначення дитини. Незрозумілим і невинуватим є нехтування національним кримінальним процесуальним законодавством поняттям «дитина», прийнятим у міжнародній правничій термінології (відповідно до Конвенції ООН 1989 року дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, що застосовують до неї, вона не досягає повноліття раніше [1]), і використання замість нього понять «малолітній» (до 14 років) і «неповнолітній» (від 14 до 18 років). Крім того, недоліком КПК України слід вважати й відсутність визначення віку дитини, з якого вона може свідчити (рішення щодо цього приймають слідчий, слідчий суддя чи прокурор). Не містить КПК України й розмежування процесуального статусу малолітньої та неповнолітньої особи (крім норми щодо забезпечення участі у допиті неповнолітнього віком до 16 років законного представника, педагога, психолога, лікаря).

Психологи запропонували класифікувати дитячий вік (неповноліття) за такими категоріями:

- немовлята (до 1 року);
- раннє дитинство (1—3 роки);
- дошкільний вік (3—7 років);
- молодший шкільний вік (7—11 (12) років);
- підлітковий вік (11 (12)—14 (15) років);
- старший шкільний вік (15—18 років).

Зрозуміло, що зазначена класифікація є доволі умовною з огляду хоча б на те, що вік початку та закінчення шкільної освіти через зміни у законодавстві з роками змінюється. Крім того, поняття «підлітковий вік» зазвичай пов'язують з певними

психофізіологічними процесами, початок яких у дівчаток (раніше) і у хлопчиків (пізніше) не збігається в часі.

Кожна класифікаційна категорія має свої вікові особливості, тобто сукупність типових для дітей певного віку процесів, станів і властивостей, що проявляються в їхній поведінці та вказують на загальну спрямованість їх розвитку. Психологічні профілі дітей у межах тієї чи іншої вікової групи також можуть відрізнятися, оскільки зумовлені загальним рівнем культури дитини та середовища її перебування, соціально-економічними чинниками, статтю, рисами характеру тощо.

Як свідчать результати аналізу спеціальної літератури, типовими особливостями психіки, що впливають на сприйняття фактів (об'єктів) дітьми різних вікових груп, є такі:

- у ранньому дитинстві діти не можуть об'єктивно сприймати дійсність і адекватно її оцінювати. Хоча на практиці відомі випадки, коли такі діти ставали джерелом інформації, що сприяла встановленню об'єктивної істини у справі;

- дітям дошкільної вікової групи притаманна кмітливість, схильність до деталізації. При відтворенні подій правопорушення, свідками яких стали діти, вони можуть свідчити про факти, які не помітили дорослі. Проте у цьому віці діти зазвичай не мають достатньої здатності до послідовного логічного мислення і можуть надавати відповіді тільки на нескладні і зрозумілі їм запитання;

- діти молодшого шкільного віку схильні до дещо підвищеного навіювання та фантазування;

- підліткам притаманні імпульсивність, швидка зміна настрою, негативізм. Крім того, дівчатка старшого підліткового віку схильні до певного позування, екзальтованості, демонстративної поведінки;

- дітям старшого шкільного віку притаманна схильність до оцінки з позиції референтної (авторитетної) групи чи референта.

Зазначені особливості треба враховувати з метою правильної організації тактики дій під час пред'явлення особи для впізнання за участю дитини.

Як відомо, змістом самостійної слідчої дії — пред'явлення для впізнання є пред'явлення свідку, потерпілому, підозрюваному у передбаченому законом порядку певного об'єкта (особи тощо) для встановлення його тотожності або відмінності з тим об'єктом, який вони спостерігали раніше і зберегли в пам'яті та про який давали показання (ст. 228—231 КПК України).

У процесі впізнання особа, сприймаючи надані їй об'єкти, зіставляє їх та порівнює з уявними образами об'єктів, які вона сприйняла раніше, і на основі цього формулює висновок про їх тотожність, схожість чи відмінність. Тобто впізнання здійснюють шляхом перцептивного порівняння образу поточного сприйняття з образом, який зберігається в пам'яті [2, с. 125].

Впізнання пов'язане з властивістю людини виокремлювати в об'єкті його стійкі особливості, які у криміналістиці називають ідентифікаційними ознаками і які, як доведено, базуючись на досягненнях психологічної науки, людина може правильно сприймати, запам'ятовувати, адекватно відтворювати, порівнювати та формулювати правдиві висновки [3, с. 128]. Зазначене слугує основою криміналістичного вчення про ознаки зовнішності людини — габітології (габітологоскопії). Передумовами застосування габітології у криміналістиці є:

- неповторність (індивідуальність) прикметної зовнішності кожної людини;

- відмінність зовнішності кожної людини від зовнішності інших людей;
- відносна стійкість (незмінність у часі) ознак зовнішності людини та її властивостей;
- відносна незалежність одних ознак людини від інших;
- визначеність ознак (закономірне відображення зовнішності);
- адекватність ознак (реальне відображення дійсного виразу зовнішності);
- повнота інформації, яку містять ознаки та властивості зовнішності людини, її достатність для відображення прикметних ознак і властивостей;
- здатність зовнішності фіксуватися у різних відображеннях як у матеріальних, так і в ідеальних (пам'яті).

Отже, інформаційною основою пред'явлення для впізнання є:

- ознаки образу певного об'єкта, сприйняті особою, яка впізнає;
- ознаки об'єкта, який перевіряють;
- ідентифікаційна інформація, отримана фахівцем, модель ідеального сліду зображення, відтворена особою, яка впізнає;
- висновки особи, яка впізнає, стосовно того образу, який вона раніше спостерігала, і схожих об'єктів, які їй пред'являють [4, с. 125].

У загальному вигляді процес упізнання дитиною особи можна подати у вигляді схеми, яка поєднує його суть і розвиток та охоплює три основні елементи:

- сприйняття дитиною зовнішності людини;
- повідомлення про прикмети зовнішності;
- упізнання сприйнятих об'єктів (осіб) серед пред'явлених.

У процесі впізнання особи, у тому числі й дитиною, виокремлюють три стадії:

- підготовчу;
- впізнання як таке (проведення безпосередньо слідчої (розшукової) дії);
- фіксація результатів впізнання.

На підготовчій стадії з'ясовують час, місце, обставини, за яких дитина раніше бачила певну особу, встановлюють основні її прикмети, особливості. Важливе значення при цьому має урахування вікових і психофізіологічних особливостей дитини, яка впізнає, її психічний стан у момент сприйняття певної особи. Під час підготовки дитини до впізнання їй ставлять запитання за системою «словесного портрета» (стать, зріст, статура, особливості форми голови, колір і довжина волосся, ознаки обличчя та його відмінні особливості, особливі прикмети тощо) з урахуванням можливостей розуміння дитиною цих запитань. З метою полегшення проведення впізнання дитину, що впізнає, слід ознайомити з правильним тлумаченням опорних ознак (наприклад, що обличчя розрізняють за розміром і формою лоба, брів, губ, рота, підборіддя, розміром і кольором очей; голос розрізняють за тембром, висотою, силою, діапазоном; хода буває швидкою, підстрибуючою, з відхиленням тулуба, дріботливою тощо). При цьому важливо переконатися, що дитина розуміє і правильно тлумачить поняття, про які йдеться.

Впізнання за формою сприйняття особи (об'єкта) може бути сукцесивним, симультанним і змішаним. Сукцесивна форма впізнання за суттю є аналітичною і передбачає таке сприйняття особи, за якого виділяють (аналізують) окремі ознаки її зовнішності (колір очей, волосся, форму носа, особливі прикмети тощо). Таке впізнання проходить поступово, шляхом мисленого відбору та зіставлення ознак особи (об'єкта), що знаходяться в пам'яті дитини, і тих, які сприймаються у процесі

впізнання. Симультанна форма впізнання за суттю і за психологічними характеристиками є синтетичною й передбачає сприйняття об'єкта у цілому, у «загальному вигляді», без виділення окремих ознак. Це впізнання відбувається відразу у результаті миттєвого збігу образу особи, який пам'ятає дитина, і особи, пред'явленої їй для впізнання. Змішана форма впізнання поєднує у собі елементи синтетичного та аналітичного сприйняття [5]. Схильність до симультанного або сукцесивного впізнання залежить від індивідуальних психічних особливостей дитини та її віку. А отже, слідчий, слідчий суддя або прокурор на підготовчій стадії впізнання особи дитиною має встановити, який саме тип впізнання притаманний дитині. Якщо дитині притаманне симультанне (синтетичне) впізнання і вона не може описати окремі ознаки зовнішності особи, слід використати методи «оживлення» пам'яті, асоціації за схожістю, за суміжністю і контрастністю, що допоможе дитині відтворити уявний образ.

Важливе значення у контексті теми, що розглядається, має питання щодо чинників продуктивності впізнання. Такими чинниками є: соціальний досвід особи, що впізнає, її вольова активність; тип пам'яті; час, який минув з моменту сприйняття об'єкта до моменту пред'явлення його до впізнання, тощо [6, с. 214]. Зрозуміло, що у випадку, коли суб'єктом впізнання виступає дитина, домінантним чинником є її вік.

Відмінності у процесах формування слідового образу при сприйнятті дитиною зовнішності особи визначають різні форми і типи сприйняття, правильне діагностування яких на підготовчому етапі має важливе значення. За типом виокремлюють об'єктивне та суб'єктивне сприйняття. Для об'єктивного типу сприйняття характерною є суворота відповідності дійсності. Такий тип сприйняття властивий незначній кількості дітей, причому, чим менший вік дитини, тим менше вона здатна до об'єктивності. Для суб'єктивного типу сприйняття характерним є вихід за межі того, що було в реальності, і надання значного обсягу інформації «від себе». Діти з таким типом сприйняття надають перевагу своїм суб'єктивним враженням, більше розповідають про свої переживання і відчуття від побаченого, часто гіперболізують ту чи іншу ідентифікаційну ознаку.

Визначення правильності і повноти сприйняття при повідомленні тієї чи іншої інформації неможливе без урахування суб'єктивних і об'єктивних чинників, що супроводжують таке сприйняття. До суб'єктивних чинників належать:

- психологічний стан дитини під час сприйняття (хвилювання, страх тощо);
- індивідуальна метрика сприймання;
- стан органів чуття дитини;
- спрямованість уваги дитини;
- інтелектуальний розвиток дитини;
- значущість ситуації для дитини тощо.

До об'єктивних чинників належать насамперед умови сприйняття: видимість, освітленість особи (об'єкта), яку сприймають; відстань, на якій відбулося її спостереження; погодні умови; час спливання події тощо. Для правильної оцінки отриманої під час допиту дитини інформації, що передуює пред'явленню особи для впізнання, слідчий, слідчий суддя, прокурор мають враховувати ці обставини.

З огляду на те, що суттєве значення для прийняття рішення щодо залучення дитини до слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання має її вік, було проведено аналіз психологічної та криміналістичної літератури, а також матеріалів слідчої

практики, результати якого дозволили виявити такі закономірності сприйняття зовнішності людини дітьми різних вікових груп:

– діти дошкільного віку (3—6 років) зосереджують увагу не на людині у цілому, а на її помітних прикметах, емоційно-експресивних поведінкових особливостях; добре запам'ятовують лише яскраві кольори та деталі одягу і погано запам'ятовують риси обличчя; не вміють визначити зріст і вік людини (як правило, перебільшують). А отже, сприйняття такими дітьми зовнішності людини є неточним, фрагментарним, і залучення їх як свідків під час здійснення слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання є неефективним;

– сприйняття зовнішності людини школярами молодшого шкільного віку (7—11 (12) років) характеризується більшою диференціацією кольору, розміру, форми, деталізацією об'єктів у процесі спостереження. Вони краще вирішують завдання, пов'язані з можливістю зміни зовнішності, надають перевагу демонстрації замість словесного опису. Проте вільний опис у їх виконанні характеризується дискретністю, розчленовується на частини без встановлення взаємозв'язків. Для таких дітей більш доступним є аналіз ніж синтез, вони легше знаходять відмінність, аніж схожість; до значущих моментів вносять другорядні елементи [6, с. 79]. Експериментально доведено, що від дітей цієї вікової категорії не можна вимагати детального фізичного опису індивіда, оскільки вони ще не можуть достовірно фіксувати його;

– сприйняття зовнішності людини підлітками (12—14 років) та старшими школярами (15—18 років) характеризується більшою правильністю і повнотою. Як свідчить практика, під час допиту дітей такого віку здебільшого можна з'ясувати детальні дані щодо зовнішності особи, про яку йдеться (як правило, при грамотній організації підготовки до впізнання підлітки спроможні надати об'єктивну характеристику зовнішності, розрізнити ідентифікаційні ознаки, створити описовий портрет). Проте слід пам'ятати, що підлітки найчастіше користуються не власними чи загальноприйнятими, а поширеними у їх середовищі канонами щодо оцінки зовнішності, моральних і соціальних характеристик іншої особи. Тому в їхній уяві може відбуватися шаблонізація людини за значущими для підлітка ознаками. Іншою особливістю, на яку слід звернути увагу під час спілкування з підлітками, є використання ними сленгу, а отже, при пред'явленні до впізнання потрібно унеможливити неодоливе трактування сторонами будь-якої важливої інформації.

Зазначені психолого-вікові особливості сприйняття зовнішності людини дитиною, використані слідчим, слідчим суддею або прокурором, сприятимуть обранню найбільш ефективної тактики проведення допиту, що передуює пред'явленню для впізнання, а також досягненню об'єктивних результатів власне впізнання.

Підсумовуючи, слід зазначити: слідча дія — пред'явлення особи для впізнання ґрунтується на психофізіологічних механізмах сприйняття, запам'ятовування та відтворення і передбачає ідентифікацію зовнішності особи за уявним образом, що сформувався під час спостереження за певною особою. Ця слідча дія базується на досягненні криміналістичної габітології, зокрема визнання складовою ідентифікації особи її ознак і властивостей. Суттєве значення для прийняття рішення щодо залучення дитини до цієї слідчої дії має її вік. Основною перешкодою, що унеможливає або ускладнює залучення дитини до участі у слідчій дії — пред'явленні особи до впізнання є невміння дітей віком до 14 років створювати детальний фізичний опис індивіда через невміння фіксувати його в аспекті, який цікавить органи досу-

дового слідства. Тому (за рідкісним винятком) результати цієї слідчої дії за участю дітей дошкільного та молодшого шкільного віку не можуть слугувати неспростованим доказом і сприяти встановленню об'єктивної істини. Залучення дітей інших вікових категорій до проведення слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання вимагає від слідчого, слідчого судді, прокурора спеціальних знань, умінь і навичок.

Список використаної літератури

1. Конвенція про права дитини (схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995021>.
2. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. / В.В. Бедь. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : МАУП, 2003. — 436 с.
3. Авраменко М.В. Особливості пред'явлення до впізнання за участю неповнолітньої особи / М.В. Авраменко // Криміналістичний вісник. — 2010. — № 1 (13). — С. 127—131.
4. Щербаковский М.Г. Криминалистика : пособ. по подг. к гос. (выпуск.) компл. экз. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Прометей-Пресс, 2004. — 284 с.
5. Маклаков А.Г. Общая психология : учебн. / А.Г. Маклаков. — СПб. : Изд-во «Питер», 2000. — 592 с.
6. Шепитько Ю.В. Криминалистика : курс лекций / Ю.В. Шепитько. — Харьков : Одиссей, 2003. — 254 с.

УДК 343.982.34

О.Я. Мазурок, здобувач кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСАЦІЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ КРОВІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ БЕЗВІСНОГО ЗНИКНЕННЯ ОСОБИ

Висвітлено особливості виявлення, фіксації та вилучення слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення особи з підозрою на її вбивство. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення проведення огляду останнього місця проживання (перебування, роботи) безвісно зниклої особи.

Ключові слова: виявлення, фіксація, вилучення, дослідження слідів крові, розслідування, безвісне зникнення особи.

Рассмотрены особенности выявления, фиксации и изъятия следов крови при расследовании фактов безвестного исчезновения человека с подозрением на его убийство. Сформулированы рекомендации по усовершенствованию проведения осмотра последнего места проживания (нахождения, работы) без вести пропавшего человека.

In the article the lighted up features of exposure, fixing and previous research of tracks of blood, are during investigation of facts of obscure disappearance of person with suspicion on its murder. The formulated recommendations are in relation to perfection of lead through of review of the last residence (stay, works) obscurely disappearing person.

На момент отримання заяви чи повідомлення про зникнення особи зазвичай немає достовірних фактів про те, за яких обставин відбулося її зникнення. Здебільшого висувують дві типові версії:

- зникла особа стала жертвою злочину;
- зникнення людини не має кримінального характеру.

Кожну з цих версій поділяють на більш конкретні версії, для перевірки яких проводять оперативно-розшукові заходи, слідчі (розшукові) дії, у тому числі негласні, та інші процесуальні заходи.

Під час перевірки версій як про кримінальний, так і про некримінальний характер зникнення особи важливе значення мають виявлення, фіксація, а в окремих випадках — попереднє дослідження слідів крові. Такі сліди найчастіше виявляють під час проведення огляду останнього відомого місця перебування безвісно зниклої особи та місць її постійного проживання і відвідування, а також під час обшуку.

Окремі аспекти розшуку безвісно зниклих осіб і розслідування злочинів, пов'язаних з їх безвісним зникненням, досліджували вітчизняні вчені А.В. Іщенко, Я.Ю. Кондратьєв, М.О. Качинська, Я.М. Ковч, Є.Д. Лук'янчиков, С.В. Міронов, С.П. Назаренко, М.В. Нечипорук, М.О. Сергатий, В.П. Цильвик та інші.

Проте не всі аспекти цієї комплексної проблематики досліджено повною мірою. Зокрема, додаткового ґрунтового дослідження потребують питання виявлення, фіксації та вилучення слідів крові під час розслідування таких злочинів.

Підґрунтям написання статті стали також праці Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, В.К. Весельського, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмичова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька в галузі криміналістичного вчення про сліди.

Метою статті є узагальнення наукових праць і матеріалів слідчо-оперативної практики та дослідження особливостей виявлення і фіксації слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення осіб.

З огляду на важливість слідів крові (як таких, що містять генетично зумовлену інформацію) під час розслідування фактів зникнення осіб особливе місце відводиться виявленню та вилученню таких слідів, що значною мірою сприяє встановленню місця вчинення злочину, моделюванню обставин події, визначенню основних напрямів розслідування, плануванню проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Крім того, дослідження таких слідів дозволяє з'ясувати механізм їх утворення, встановити видову, групову, статеву належність крові, їх належність потерпілій (зниклій) або підозрюваній особі чи іншим особам, виявити взаємозв'язок між злочином і його слідами.

Зрозуміло, що виявлення та фіксація слідів крові (мазків, бризок на стінах приміщення, меблях, інших предметах обстановки, ґрунті, підлозі, одязі тощо) — це доволі складний процес, який обов'язково потребує залучення відповідного спеціаліста та застосування низки спеціальних засобів [1, с. 68].

Зокрема, у випадку, коли на місці події виявлено труп, обов'язковим учасником огляду є судово-медичний експерт, а за його відсутності — лікар (ст. 238 Кримінального процесуального кодексу України). Судово-медичного експерта залучають і в тих випадках, коли на місці події не виявлено трупа, але наявні сліди крові. Як свідчить практика, тісна взаємодія слідчого з експертом-криміналістом, судово-медичним експертом під час проведення огляду і складання протоколу позитивно впливає на результати роботи.

Особливе місце серед фактів безвісного зникнення осіб посідають випадки з підозрою на їх вбивство. Такі випадки потребують чіткого дотримання рекомендацій стосовно особливостей виявлення слідів крові з урахуванням специфіки їх місцезнаходження та об'єкта, на якому вони розташовані. Так, під час огляду одягу і взуття зниклої особи (її родичів і підозрюваного) плями крові доречно шукати на таких ділянках, де злочинець міг їх не помітити, наприклад, на полах верхнього одягу, подолах суконь і спідниць, підкладках у кишнях, частинах підошов між підметкою і підбором тощо [2, с. 279].

Для виявлення видимих слідів крові у закритих приміщеннях використовують властивість свічення крові у темряві, для чого затемнюють приміщення та оглядають поверхні предметів, які знаходяться в ньому, висвітлюючи їх під кутом електричним ліхтариком або свічкою з усіх боків. Зазвичай у приміщенні оглядають підлогу (у тому числі щілини), стіни, стелі, двері, вікна (у тому числі ручки на них), печі, водопровідні крани і раковини, стоки, вентиляційні решітки, предмети меблів, з'єднання їх різних частин, постільні речі, рушники тощо, предмети, які могли застосовувати під час замивання та стирання крові.

На відкритій місцевості виявлення крові має свою специфіку. Вплив погодних

умов (дощу, спеки, морозу та інших явищ) призводить до швидкого знищення слідів крові, а отже, шукати сліди крові потрібно обережно, уважно обходячи всю ділянку в межах огляду та оглянувши на ній кожен кущик трави, камінь та інші об'єкти, що знаходяться поряд [3, с. 49].

Транспортний засіб слід оглядати з усіх боків як зовні, так і всередині, використовуючи в темний час доби освітлювальні засоби для виявлення слідів крові. Особливу увагу слід звертати на виступаючі частини: бампери, фари, обідки, козирки, крила, підніжки тощо, а також на нижні поверхні транспортних засобів, на яких можуть бути виявлені не лише сліди крові, а й сліди людини та її одягу.

Пошук слідів значно ускладнюється, коли злочинець вживає заходів щодо приховування злочину, наприклад, шляхом замивання слідів. Для виявлення маловидимих і невидимих слідів крові, у тому числі і на ймовірних знаряддях злочину, використовують відповідні засоби криміналістичної техніки (при цьому, якщо знаряддя складається з окремих частин, його розбирають на складові частини). Для пошуку слідів використовують також розчин люмінолу, у результаті взаємодії якого з деякими речовинами, у тому числі з кров'ю людини, виникає блакитна люмінесценція [4, с. 140]. Особливу увагу під час пошуку слідів крові слід звертати на об'єкти, на яких видалити сліди крові складно. Слід враховувати і передбачуваний механізм вчинення злочину [5, с. 26].

Непорушним правилом під час пошуку слідів крові є те, що поза увагою не можна залишати будь-які підозрілі плями, незалежно від їх кольору. Слід пам'ятати, що колір сліду крові суттєво змінюється з часом, який пройшов після його утворення, залежить від різних зовнішніх чинників (світла, повітря, температури, вологі), кольору та якості предмета, на якому він знаходиться. Змінюється колір сліду крові й у разі його замивання. Виявлення сліду крові, який має червоне забарвлення, може слугувати підставою для припущення про те, що його залишено нещодавно.

Виявлені сліди крові мають бути чітко зафіксовані у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії з детальним описом місця їх виявлення. Так, описуючи сліди крові, виявлені у приміщенні, слід чітко зазначити, де саме їх знайшли (на підлозі, на стелі, на одязі тощо), детально описати їх колір (яскраво-червоний, червоно-бурий, бурий, коричневий, сірий, чорний, зелений тощо), фізичний стан (густину, сухі сліди, сухі по колу, вологі в центрі, вологі повністю тощо), розмір (довжину, ширину або діаметр сліду, для чого доречно проводити фотографування сліду з лінійкою) та форму.

Загалом у криміналістиці виокремлюють такі основні форми слідів крові:

- калюжа (якщо спостерігається велика кількість крові на певній поверхні, що дозволяє майже з упевненістю стверджувати, що злочинна подія відбулася в місці, яке оглядають);
- краплі крові (поодинокі чи множинні);
- плями від краплі крові, а також пляма від бризок (округла, витягнута, з гладкими або зубчатими краями);
- потік від стікаючої під дією сили ваги великих мас або великих крапель крові;
- помарка від часткового зіткнення закривавленого предмета або частини тіла з якою-небудь поверхнею по дотику;
- відбиток від повного зіткнення закривавленого предмета або частини тіла з якою-небудь поверхнею [3, с. 50].

Описуючи слід у протоколі, доцільно обов'язково «прив'язати» його до двох постійних орієнтирів — певних об'єктів (предметів, речових доказів, трупа) та зазначити відстані між слідом та цими об'єктами, що дозволить змодельювати ситуацію, за якої відбулося зникнення людини, а також підтвердити чи спростувати попередньо висунуті версії.

Вилучення слідів крові проводять за допомогою різних методів залежно від об'єкта носія, неухильно дотримуючи наявних правил, щоб не допустити їх пошкодження. Так, якщо слід знаходиться на невеликому предметі, то предмет-носії слід вилучити цілком разом з накладеннями крові. Якщо кров виявлено на громіздкому об'єкті, що не становить цінності, можна вирізати частину об'єкта-носія зі слідом крові, а якщо це зробити неможливо, то сліди крові можуть бути отримані шляхом змиву марлевым тампоном, змоченим у фізіологічному розчині або дистильованій воді (при цьому у вилученому сліді разом з кров'ю виявляють речовину, з якої складається предмет-носії сліду, речовину марлевого тампона і рідину, в якій його змочили). У разі виявлення крові на снігу, на ґрунті тощо сліди вилучають разом з речовиною-носієм, причому так, щоб цієї речовини була мінімальна кількість.

У випадку вилучення під час огляду чи обшуку слідів, схожих на кров, експерту-криміналісту чи судово-медичному експерту згодом можуть бути поставлені такі запитання.

Чи є кров на об'єкті, який надсилається на дослідження?

Кому належить кров: людині чи тварині (за потреби встановлюють, до якого виду тварин вона належить)?

Чи може кров (виходячи із групи крові) належати певній особі?

З урахуванням обставин кримінального провадження може призначатися також судово-біологічна експертиза, на вирішення якої найчастіше виносять такі запитання.

Кому належить кров: чоловікові чи жінці?

Кров належить новонародженій чи дорослій людині?

Яке регіональне походження крові?

Яка давність утворення плям крові?

Яка кількість рідкої крові міститься в плямі?

Чи не належить кров вагітній жінці або породіллі?

Крім того, можуть ставитися і запитання, які стосуються механізму утворення слідів крові.

Для ідентифікації належності слідів крові потерпілій (зниклій) особі, підозрюваній чи іншим особам обов'язково мають вилучатися також предмети-носії ДНК інформації (зубні щітки, гребінці, бритви, невіпрана спідня білизна тощо) зниклої особи, різні документи, які сприятимуть пошуку зниклої особи (стоматологічні картки, амбулаторні медичні картки, в яких є відомості про перенесені операції, групу крові тощо).

Якщо за тими самими слідами крові потрібно встановити не лише групову належність крові, а й механізм утворення цих слідів, спочатку призначають експертизу для встановлення такого механізму, а потім судово-біологічну експертизу. У випадку, коли знайдено знаряддя, яким ушкоджено тіло, і потрібно встановити, чи завдані ці ушкодження саме цим знаряддям, першою призначають судово-біологічну експертизу [6, с. 67].

Попри велику інформативність слідів крові для розслідування фактів безвісного зникнення осіб, як свідчать результати аналізу кримінальних проваджень, порушених за ознаками ст. 115 Кримінального кодексу України з відміткою «безвісне зникнення особи», такі сліди не завжди ретельно фіксують під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. У багатьох протоколах огляду чи обшуку сліди описують поверхнево, додатки до протоколу у вигляді схем, фототаблиць з детальним відображенням місцезнаходження цих слідів, їхньої локалізації, форми та кількості не складають. Крім того, не всі описані у протоколі огляду чи обшуку сліди вилучають. Зрозуміло, що такий стан справ не сприяє оперативному розкриттю та розслідуванню правопорушень, пов'язаних зі зникненням осіб.

Водночас своєчасне виявлення слідів крові, їх детальний огляд, фіксація у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії, фотографування, складання фототаблиць і схем, дотримання специфічних правил вилучення цих зразків позитивно впливають на перебіг і результат усього розслідування. З метою дослідження вилучених слідів крові призначають і проводять відповідні експертизи, а отримані результати експертиз використовують як джерела розшукової та доказової інформації.

Список використаної літератури

1. Будков В.С. Особливості проведення огляду місця події під час перевірки факту безвісного зникнення особи / В.С. Будков // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжн. наук.-прак. конф., присв. 100-річчю з дня народ. В.П. Колмакова (Одеса, 27—28 верес. 2013 р.). — Одеса : Юрид. л-ра, 2013. — С. 68—69.
2. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования : монография / В.Е. Коновалова. — Харьков : Факт, 2001. — 311 с.
3. Іщенко А.В. Криміналістичне забезпечення розшуку безвісно відсутніх осіб : посібник / А.В. Іщенко, А.С. Шевченко ; за заг. ред. І.П. Красюка. — К. : РВВ МВС України, 2005. — 146 с.
4. Глотов О.М. Обнаружение при обыске и осмотрах невидимых пятен крови / О.М. Глотов // Вопросы борьбы с преступностью. — 1971. — Вып. 13. — С. 134—140.
5. Семенов В.В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Семенов В'ячеслав Володимирович. — Харків, 2004. — 184 с.
6. Гора І.В. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-прак. посібник / І.В. Гора, В.А. Колесник. — К. : Вид-во Академії СБУ, 1999. — 80 с.

УДК 343.102(045)

Д.В. Деревняк, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ОСОБИСТИЙ ОБШУК: НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ

Досліджено питання законодавчого врегулювання слідчої (розшукової) дії — обшуку, у тому числі особистого обшуку, внесено пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, обшук, тактика обшуку, тактичний прийом, особистий обшук.

Исследованы вопросы законодательного урегулирования следственного (разыскного) действия — обыска, в том числе личного обыска, внесены предложения по усовершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства.

The paper studies the problem of legislative control of such investigative action as search including body search. It suggests a number of amendments to the current criminal procedure code.

Питання тактики обшуку як однієї із найважливіших слідчих (розшукових) дій і донині не втратило своєї актуальності насамперед з огляду на активні тенденції до гуманізації кримінального процесу як на світовій арені, так і в Україні. Адже в основі розвитку тактичних прийомів, які слідчий застосовує під час здійснення обшуку, має завжди бути дотримання прав і свобод людини і громадянина. Отже, ґрунтовне критичне осмислення доктринальних і практичних проблем реалізації прав громадян під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії залишається актуальним, особливо в контексті реформування кримінально-процесуального законодавства.

Проблематика обшуку стала предметом дослідження багатьох вчених, зокрема, Р.С. Белкіна, І.І. Когутича, А.В. Кофанова, Л.М. Лобойка, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, М.І. Скригонюка, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інших науковців. Однак питання тактики обшуку досліджено не повною мірою і потребує подальших наукових досліджень.

Стаття 30 Конституції України гарантує захист недоторканості житла чи іншого володіння особи. Згідно з цією статтею не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [1].

Як впливає із цього положення, обшук не лише характеризується примусовістю, а й фактично обмежує конституційне право особи, хоча це обмеження і виправдане для досягнення цілей кримінального провадження.

Слід зазначити, що нині на законодавчому рівні не закріплено визначення слідчої (розшукової) дії — обшуку. У ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), крім іншого, зазначено лише його мету та підставу для його проведення. Відсутність нормативного визначення призводить до різноманітності доктринальних підходів до розуміння сутності та змістовного наповнення цієї слідчої (розшукової) дії. Так, на думку А.В. Кофанова, обшук — це обґрунтована доказами, що є у справі, слідча дія, суть якої полягає у примусовому обслідуванні приміщень, ділянок місцевості, інших об'єктів та окремих громадян з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, речей та цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів і документів, які мають значення для встановлення істини у справі. Обшук може бути проведений також для виявлення злочинців, які переходять. Від інших слідчих (розшукових) дій обшук відрізняється передусім своїм пошуковим і примусовим характером [2, с. 89—90].

В.Ю. Шепітько наводить поняття обшуку у двох аспектах: кримінально-процесуальному та криміналістичному. У кримінально-процесуальному аспекті обшук — це самостійна слідча (розшукова) дія, яку проводять з метою виявлення об'єктів, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Як видно, це визначення розкриває мету обшуку, а не його сутність. У криміналістичному аспекті обшук, на його думку, — це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб [3, с. 89—90]. Це визначення було б повнішим, якби до викладення мети цієї слідчої дії додати формування доказової бази у певному провадженні.

У криміналістичній науковій літературі акцентовано увагу насамперед на детальному описі дій слідчого у процесі підготовки до обшуку та на порядку його проведення. Тактичні прийоми обшуку логічно диференціювати залежно від таких двох етапів обшуку:

– заходи, які слідчий проводить до прибуття на місце проведення обшуку (вивчення матеріалів кримінальної справи, збирання орієнтувальної інформації, визначення часу проведення обшуку, тактико-технічне його забезпечення тощо);

– заходи, які слідчий проводить після прибуття на місце проведення обшуку (розташування охорони, способи проникнення на об'єкт обшуку, порядок дій слідчого на місці обшуку тощо) [4, с. 180].

Основним недоліком такого диференціювання, як видно, є відсутність чіткого розмежування організаційно-підготовчих заходів і безпосередньо пошукових дій, що призводить до зменшення змістовного наповнення та вагомості тактичних прийомів обшуку.

Характерною особливістю обшуку є надзвичайно високе психологічне навантаження, адже обшук фактично є протистоянням між слідчим та особою, якої стосується обшук. Погоджуючись зі значущістю психологічних основ проведення обшуку, слід зазначити, що тактичні прийоми не вичерпуються ними.

Проведення обшуку може характеризуватися як конфліктністю, так і безконфліктністю ситуації, хоча і конфліктність, і безконфліктність слідчої дії є її загаль-

ними характеристиками, які не дозволяють заздалегідь обрати потрібну тактику, ті чи інші тактичні прийоми, їх системи [5, с. 54]. Водночас наявність безконфліктних ситуацій обшуку не зменшує вагомості психологічного аспекту в процесі його проведення. Саме тому тактичні прийоми обшуку мають удосконалюватися та трансформуватися на базі знань психології для досягнення максимально позитивного результату цієї слідчої (розшукової) дії. При цьому психологічні характеристики тактичних прийомів слідчого мають враховувати гуманне ставлення до людини, повагу до її гідності та унеможливлювати негативний психологічний вплив, який може її принизити.

Ефективним способом усунення конфліктних ситуацій є залучення особи, якої стосується обшук, до діяльності слідчого (наприклад, пропозиція слідчого надати йому технічну допомогу, наприклад, відкрити шухляду або шафу, перенести білизну тощо). Процес «спільної» діяльності спонукає особу, якої стосується обшук, до спілкування зі слідчим. Подолати відмову особи, якої стосується обшук, від спілкування у процесі його проведення можна за допомогою тактичного прийому — словесної розвідки [6, с. 431]. Застосовуючи цей прийом, а саме звертаючись до інших учасників обшуку (крім особи, яку обшуковують), слідчий може виявити ставлення особи до тих чи інших дій (переміщення певних предметів у приміщенні, дослідження певних його частин тощо) і так дійти певних висновків щодо місцезнаходження предмета, що є метою обшуку.

Проведення такого специфічного виду обшуку, як особистий обшук, окремо не визначено у кримінально-процесуальному законодавстві, що зумовлює поширення загальних положень про обшук і на особистий обшук без урахування його специфіки та особливостей.

Водночас слід зазначити, що на практиці особистий обшук здебільшого проводять у двох випадках:

– під час затримання особи (частина третя ст. 208 КПК України);

– коли стосовно особи, яка перебуває у помешканні, є достатньо даних вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (частина п'ята ст. 236 КПК України) [7, с. 45].

Слід зазначити, що сформульовані у КПК України загальні підстави для проведення обшуку на практиці призводять до різного їх трактування, що породжує різні правові наслідки для кримінального провадження та особи, яку обшукали. Зокрема, у колі науковців і практиків активно обговорюється питання щодо законності застосування положень ст. 234 КПК України (обшук житла чи іншого володіння особи) до таких правовідносин, якими є особистий обшук [7, с. 45].

Згідно з частиною п'ятою ст. 236 КПК України обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження [8]. Проте цього формулювання у кримінально-процесуальному законодавстві абсолютно недостатньо для побудови ґрунтовної бази тактичних прийомів проведення особистого обшуку та безпосередньо забезпечення правомірності його здійснення. Зокрема, абсолютно незрозумілими залишаються підстави, достатні для проведення особистого обшуку, а також те, на що має насамперед звертати увагу слідчий.

Як свідчить аналіз слідчої практики, непоодинокими є випадки, коли необхідно провести обшук особи, яка знаходиться за межами житла чи іншого володіння і відносно якої є підстави вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, які вилучені з обігу і мають значення для кримінального провадження. Проте така ситуація не узгоджується з підставами проведення особистого обшуку, про які йдеться у частині третій ст. 208 та частині п'ятій ст. 236 КПК України. У деяких прокуратурах та судах України як вихід з такої ситуації вбачають у застосуванні положень ст. 9 КПК України, в якій зазначено про необхідність використання загальних засад кримінального провадження у разі, коли окремі питання не врегульовано або неоднозначно врегульовано положеннями КПК України, положень ст. 234 КПК України, що є загальною нормою для обшуку, а також ст. 84, 223, 233 КПК України [7, с. 45]. Зрозуміло, що така ситуація є неприпустимою, особливо з погляду гуманізації кримінального провадження. Проводячи особистий обшук, слідчий має володіти ґрунтовними знаннями як психологічних аспектів і тактичних прийомів його проведення, так і правовими основами цієї слідчої (розшукової) дії. Тому доцільно наповнити криміналістичну доктрину тактичними прийомами, які регламентують процес проведення особистого обшуку (із зазначенням процедури обстеження тіла особами тієї самої статі або акцентуючи увагу на певних частинах тіла, які можуть виконувати функцію тайників). Крім цього, тактична база слідчого має налічувати і виключно психологічні прийоми, які дозволять зменшити відчуття приниження та напругу особи, яку обшуковують, за допомогою відволікаючих дій слідчого.

У зазначеному контексті слушною є думка Л.Д. Удалової про необхідність нормативного врегулювання підстав і порядку проведення особистого обшуку, яке у чинному КПК України, на жаль, є неповним і має несистемний характер, внаслідок чого дійти висновків щодо підстав і порядку його проведення доволі складно, що призводить до суттєвих труднощів у правозастосуванні цієї слідчої (розшукової) дії [9, с. 11].

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що арсенал тактики особистого обшуку перебуває наразі на низькому рівні доктринального дослідження, наслідком чого є відсутність чіткого переліку тактичних прийомів його проведення, а отже, не можна вберегтися від випадків, коли особистий обшук суперечитиме положенням Конституції України про повагу до гідності людини. Зазначене свідчить про важливість формування не лише криміналістичного підходу до цього виду обшуку, у тому числі розробки тактичних прийомів його проведення, а й кримінально-процесуального підходу з метою забезпечення допустимості цієї слідчої (розшукової) дії.

З огляду на зазначене чинний КПК України потрібно доповнити статтею, яка регламентуватиме порядок і процесуальні особливості проведення особистого обшуку. Подальшого наукового дослідження потребує і проблема методичного забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії.

Список використаної літератури

1. Конституція України : станом на 21.02.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузмічов Я.В. та ін.]. — К. : Центр навч. л-ри, 2011. — 280 с.

3. *Криміналістика* : підручник / [Шепітько В.Ю., Коновалова В.Е., Журавель В.А. та ін.]. — 4-е вид., перероб. і доп. — Харків : Право, 2010. — 464 с.
4. *Ковтуненко Л.П.* Ситуаційний підхід до тактики обшуку / Л.П. Ковтуненко // Проблеми законності. — 2012. — № 118. — С. 175—182.
5. *Коновалова В.Е.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — Харьков : Гриф, 1997. — 256 с.
6. *Настільна книга слідчого* : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2011. — 736 с.
7. *Комарницька О.Б.* Особистий обшук: сучасний стан та перспектива / О.Б. Комарницька // Часопис Академії адвокатури України. — 2014. — Т. 7. — № 2 (23). — С. 41—46.
8. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 16.07.2015 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. *Удалова Л.Д.* Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства / Л.Д. Удалова // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : збір. матер. міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.) / Національна академія прокуратури України. — К. : Правова єдність, 2013. — С. 33—44.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.9853

В.В. Кравчук, кандидат ветеринарних наук,
професор кафедри логістики Національної академії
Державної прикордонної служби України

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Хмельницькій області —
начальник відділу криміналістичної експертизи

Ю.М. Туровець, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто особливості використання спеціальних знань при вирішенні судових питань, що стосуються живих тварин, їх трупів, тваринницької продукції і сировини тощо. Визначено основні причини, які призводять до порушення карних справ і проведення судово-ветеринарної експертизи.

Ключові слова: спеціальні знання, судово-ветеринарна експертиза, лікар ветеринарної медицини, кримінальні правопорушення.

Рассмотрены особенности использования специальных знаний при решении судебных вопросов, касающихся живых животных, их трупов, животноводческой продукции, сырья и др. Определены фактографические причины, которые приводят к возбуждению уголовных дел и проведению судебно-ветеринарной экспертизы.

The paper studies the application of expertise in court cases concerned with animals, their corpses and animal products. It describes factual causes for criminal investigations and forensic veterinary examinations.

Гуманне ставлення до тварин є одним із важливих критеріїв належності до європейської цивілізації. В Європейській конвенції «Про захист домашніх тварин» (1987 р.), яку підписали 22 держави Європи, зазначається, що «ніхто не має права завдавати тварині непотрібного болю, страждань або шкоди» (пункт 1 ст. 3).

Проголошення курсу на європейську інтеграцію України не лише передбачає наближення вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу і реальне впровадження у життя його принципів і норм, а й потребує суттєвих змін у правовій культурі населення. Зазначене стосується як проблеми ставлення до цього суспільства в цілому, так і реагування правоохоронних органів на численні випадки жорстокого поводження з тваринами, а отже, є доволі актуальною вимогою сьогодення.

Розслідування правопорушень, пов'язаних з негативними наслідками для тваринного світу, зазвичай потребує проведення судово-ветеринарної експертизи.

Метою цієї статті є наукове обґрунтування необхідності використання спеціальних фахових знань у формі проведення судово-ветеринарної експертизи під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень зазначеної спрямованості.

Окремі питання проведення судово-ветеринарної експертизи розглядали у своїх працях В.Г. Гончаренко, Г.А. Зон, Н.І. Клименко, Ф.Я. Сизоненко, В.П. Образцов, Ф.Т. Попов, І.В. Яценко та інші вчені.

Проте комплексному дослідженню цієї проблеми приділено недостатньо уваги.

Національне законодавство України доволі повно регламентує питання організації та проведення судової експертизи. За роки незалежності України судова експертиза стала одним із важливих чинників захисту прав і свобод громадян. Закон України «Про судову експертизу» визначає основні правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнення науки і техніки. Кожен вид або різновид експертизи має свою мету і завдання, форми, об'єкти експертного дослідження, методи і методики його проведення, які визначені відповідними нормативно-правовими актами.

Судово-ветеринарну експертизу призначають здебільшого у справах стосовно порушень ветеринарних правил, незаконного полювання, незаконного рибного, тваринного та інших воднодобувних промислів, а також правопорушень проти власності.

Судово-ветеринарна експертиза — це частина ветеринарної науки, що вивчає ветеринарно-біологічні питання, які виникають у правоохоронних органів під час розслідування і судового розгляду кримінальних і цивільних справ, а також застосування наукових ветеринарних знань для об'єктивного доказування у досудовому і судовому процесі [1, с. 28].

Вітчизняний вчений у галузі теорії судової експертології В.О. Комаха, визначаючи місце судово-ветеринарної експертизи в загальній системі експертиз, виділяє її в окремий клас [2, с. 58].

Л.Л. Стасюк відносить судово-ветеринарну експертизу до типових експертиз, які призначають під час розслідування злочинів проти довкілля [3, с. 286].

Судово-ветеринарну експертизу може проводити лише особа (не установа), яка має кваліфікацію лікаря ветеринарної медицини. Суд може доручити вибір експерта керівнику установи. Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового

експерта особи, визнані у передбаченому законом порядку недієздатними, а також особи, які мають судимість.

Об'єктами судово-ветеринарної експертизи є хворі тварини чи трупи тварин, які загинули або були забиті, продукти тваринного походження, різна документація, пов'язана з умовами годівлі та утримання тварин, у тому числі оберігання їх від захворювань, а також умовами їхньої експлуатації (протоколи (акти) розтину, акти епізоотологічного обстеження господарств та інші документи, що належать до цієї справи, тощо). Також об'єктами судово-ветеринарної експертизи можуть бути отрутохімікати, блювотні маси, послід тощо.

Об'єкти дослідження за можливості зберігають для повторного дослідження, якщо в цьому виникне потреба.

Проведення будь-якої експертизи, зокрема й судово-ветеринарної, складається з двох основних етапів:

- дослідження об'єкта експертизи із застосуванням всіх методів, потрібних для вирішення поставлених завдань;

- складання письмового висновку про результати проведеного дослідження із вмотивованими відповідями на поставлені запитання.

Судово-ветеринарна експертиза дає змогу отримати відповіді на запитання про причини загибелі чи захворювання тварин, які нерідко є наслідком порушення зоогігієнічних умов їх утримання (протяги, підвищена вологість, недотримання температурних параметрів у тваринницьких приміщеннях, підвищення концентрації аміаку в повітрі тощо), про правильність режиму ізоляції та утримання хворих і підозрілих на захворювання тварин, про придатність для використання сировини тваринного походження у ветеринарно-санітарному відношенні тощо.

На думку В.Г. Гончаренка, до компетенції судово-ветеринарної експертизи належить вирішення питань про безпосередні причини, механізм, обставини загибелі або захворювання тварин, дійсні або можливі наслідки для тварин забруднення довілля певним господарським об'єктом, тобто надання відповіді на запитання про безпосередні причини загибелі або захворювання тварин чи птахів, у тому числі через:

- потрапляння у повітря, їжу певних речовин у певних концентраціях;

- потрапляння в організм тварин шкідливих речовин у зв'язку з виконанням певної господарської операції, наприклад дезінфекції приміщення;

- вплив викидів забруднюючих речовин на продуктивність тварин.

Крім того, на думку вченого, судово-ветеринарна експертиза дає змогу відповісти на такі запитання.

Скільки часу минуло з моменту загибелі тварин?

Яким шляхом шкідлива речовина проникла в організм тварини?

Чи є небезпечною для здоров'я тварин певна концентрація забруднюючих речовин у виробничих викидах певного господарського об'єкта?

До яких наслідків могло призвести потрапляння забруднюючої речовини в організм тварини у разі відсутності своєчасної ветеринарної допомоги? [4, с. 366—368].

Результати проведеного дослідження, у тому числі аналізу спеціальної літератури, дозволяють дійти висновку, що головними завданнями судово-ветеринарної експертизи є:

- визначення причин загибелі та захворювання тварин;

- встановлення причинового зв'язку між захворюванням або загибеллю тварин і створеними для них несприятливими умовами;
- вирішення питань про дотримання певними особами вимог ветеринарних та інших правил, які забезпечують охорону тварин від захворювань;
- допомога правосуддю у розкритті злочинів, які завдають економічного збитку господарствам тощо.

Крім цих завдань, за допомогою судово-ветеринарної експертизи можна встановити правильність і своєчасність проведення протиепізоотичних і санітарно-зоогігієнічних заходів, своєчасність надання допомоги тваринам, у тому числі при лікуванні, правильність утримання тварин, придатність кормів і харчових продуктів для вживання.

Стосовно завдань, пов'язаних зі встановленням причин загибелі або вимушеного забою великої кількості тварин, на вирішення судово-ветеринарної експертизи може бути поставлено такі запитання.

Якою є причина захворювання та загибелі тварин? Якщо мала місце інфекція, то яка саме?

Що сприяло загибелі тварин?

Чи були порушення і в чому саме вони проявилися?

Чи своєчасно і правильно вжито заходів щодо порятунку тварин?

Хто зі службових осіб не забезпечив дотримання певних ветеринарно-санітарних правил?

Якщо захворювання, голодування, виснаження і загибель тварин стають наслідком нестачі або недоброякісності кормів, на вирішення судово-ветеринарної експертизи може бути поставлено такі запитання.

Що спричинило виснаження тварин?

Унаслідок використання якого корму мало місце захворювання або загибель тварин?

Які порушення правил виготовлення, зберігання кормів або режиму годування призвели до загибелі тварин?

Чи правильно встановлено раціони та режим годування тварин?

У разі отруєння тварин хімічними речовинами, які застосовують у сільському господарстві, ставлять такі запитання.

Чи мало місце отруєння?

Коли і внаслідок чого сталося отруєння?

Якою отрутою отруєно тварину і де її застосовують?

Яким шляхом отрута потрапила до організму тварини?

За допомогою судово-ветеринарної експертизи вирішують також питання, які стосуються:

- дотримання правил ветеринарно-санітарного нагляду під час забою худоби, зберігання та реалізації м'яса;
- встановлення походження м'яса від хворих або загиблих тварин;
- з'ясування причин харчових захворювань, викликаних вживанням продуктів тваринного походження (токсикоінфекцією) тощо.

Залежно від специфіки поставлених завдань можуть проводитися комплексні ветеринарно-зоотехнічні, ветеринарно-орнітологічні, ветеринарно-іхтіологічні та інші експертизи.

Як експерти можуть залучатися лікарі ветеринарної медицини, викладачі факультетів ветеринарної медицини, наукові співробітники ветеринарних науково-дослідних установ, а також епізоотологи, патологоанатоми, паразитологи та інші фахівці. З огляду на те, що у ветеринарній медицині не готують фахівців із судово-ветеринарної експертизи, судово-слідчі органи як експертів можуть залучати фахівців (спеціалістів) ветеринарної медицини, які відповідають встановленим вимогам. Запитання, поставлені на вирішення експертизи, і висновок експертизи не мають виходити за межі спеціальних знань і компетенції експерта в галузі ветеринарної медицини.

Аналіз та узагальнення інформації щодо практики призначення та проведення судово-ветеринарних експертиз у межах розкриття та розслідування кримінальних правопорушень дозволяють встановити основні причини, які призводять до порушення судових справ і потребують проведення судово-ветеринарної експертизи.

До таких причин належать: порушення ветеринарних правил утримання і годівлі тварин, що спричиняє виникнення інфекційних хвороб; недбале зберігання отрутохімікатів, що часто зумовлює масові отруєння; неправильне зберігання кормів, що призводить до їх пліснявіння і розвитку токсикоінфекцій (стахіботріотоксикозу, фузаріотоксикозу тощо); порушення умов карантину, купівлі-продажу тварин; браконьєрство; жорстоке поводження з тваринами; порушення правил утилізації загиблих тварин тощо.

Також судові справи порушують у разі загибелі або захворювання тварин, вимушеного їх забою, втрати м'ясної продукції внаслідок порушення умов її зберігання, заниження норм виходу м'яса і субпродуктів після забою тварин тощо.

Порушують судові справи та проводять судово-ветеринарну експертизу у разі загибелі домашніх тварин, вимушеного їх забою, спричиненого порушенням зоо-ветеринарних правил з їх утримання, годівлі тощо.

Крім того, слідчі органи уважно вивчають акти обстеження господарств, протоколи розтину трупів тварин та інші документи, раніше складені різними фахівцями (хоча вони не можуть замінити висновок експерта, оскільки мають відомчий характер, часто складаються фахівцями, відповідальними за стан тваринництва у певному господарстві, і можуть бути необ'єктивними).

Підбиваючи підсумок, слід звернути увагу на те, що запитання, які ставлять ветеринарному лікарю як судовому експерту слідчі, прокурори, судді, є багатогранними і потребують відповідних знань і досвіду.

Виявляючи під час експертного дослідження обставини, що спричинили захворювання чи загибель тварин, експерт вносить пропозиції про їх усунення, запобігаючи таким чином виникненню аналогічних кримінальних правопорушень.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Зон Г.А. Судово-ветеринарна експертиза : навч. посіб. / Г.А. Зон. — Суми : ВВП «Мрія-1», 2002. — 258 с.

2. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів : моногр. / [за заг. ред. В.О. Комахи]. — Чернівці : Золоті литаври, 2004. — С. 56—61.

3. Стасюк Л.Л. Можливості судових експертиз при розслідуванні злочинів проти довілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря / Л.Л. Стасюк // Право і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 281—286.

4. *Експертизи у судовій практиці* : наук.-практ. посіб. / [ред. В.Г. Гончаренко]. — КНДІ суд. експертиз, Акад. адвокатури України. — 2-е вид., перер. і доп. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 400 с.

5. *Ветеринарно-санітарна експертиза* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

6. *Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII «Про судову експертизу»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

7. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у ред. наказу від 26.12.2012 № 1950/5)* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

8. *Судово-ветеринарна експертиза* / Офіційний сайт Кафедри нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vetpathology.lviv.ua/disciplini/29-sudovo-veterynarna-ekspertyza.html>.

9. *Яценко І.В.* Судова ветеринарна медицина — наука і навчальна дисципліна / Яценко І.В., Бондаревський М.М., Кам'янський В.В. // Науково-технічний бюлетень НДЦ біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК. — 2012. — Т. 1. — № 1. — С. 98—112.

УДК 346.61:338.556:677.014.84

Г.О. Скрипко, кандидат технічних наук,
головний експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Миколаївській області

ОЦІНКА ВАРТОСТІ ТЕКСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ І ВИРОБІВ ІЗ НИХ ЯК ЗАВДАННЯ ЇХ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначено ступінь впливу волокнистого складу матеріалу (пряжі) на комплексний показник якості текстильних виробів та їх вартість. Встановлено, що вартість виробу збільшується пропорційно його масі та відсотковому вмісту натуральних волокон у пряжі, що дозволило дійти висновку про те, що оцінка вартості текстильних матеріалів і виробів із них є завданням їх комплексного дослідження.

Ключові слова: оцінка якості, оцінка вартості, волокнистий склад, текстильний матеріал, вироби, собівартість, комплексне дослідження.

Определена степень влияния волокнистого состава материала (пряжи) на комплексный показатель качества текстильных изделий и их стоимость. Установлено, что стоимость изделия повышается пропорционально его массе и процентному содержанию натуральных волокон в пряже, что позволило сделать вывод о том, что оценка стоимости текстильных материалов и изделий из них является задачей их комплексного исследования.

The paper studies the impact of a filamentary composition of yarn on the complex quality index of textile products and their price. It demonstrates the direct dependence of the price from the weight of the product and percentage of natural fiber in yarn. Given this fact the paper suggests that the complex approach to forensic valuation of textile products should be employed.

Як відомо, оцінку вартості сировини та товарів народного споживання проводять у межах судової товарознавчої експертизи за спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання». При цьому оціночну вартість визначають за вихідними даними та встановленим алгоритмом, одним з яких є якість товару, що її оцінюють за одним або кількома показниками [1]. Для порівняння беруть базові показники (U_b), які характеризують якість товару, взятого за еталон, або ті, що регламентовані нормативно-технічною документацією [2; 3]. Одиничний показник якості товару характеризує одну з його властивостей, а комплексний — кілька (при цьому слід пам'ятати: якщо бодай один показник дорівнює нулю, комплексний показник також дорівнює нулю, а отже, продукція не може вважатися якісною). Якщо під час порівняння показника з базовим еталоном або нормативним показником(-ми) виявлено відхилення, визначають рівень якості продукції (K_y) — відносну характеристику якості, що ґрунтується на

порівнянні значень оцінюваних показників якості (U) та базових значень таких показників (U_b): $K_u = U/U_b$ [2].

З огляду на те, що специфіка виробництва непродовольчих товарів пов'язана з високим ступенем залежності якості готових товарів від якості сировини, цей показник віднесено до основних чинників, які впливають на комплексний показник якості [2].

Товари текстильного виробництва, що за класифікацією належать до групи непродовольчих споживчих товарів, мають доволі широкий спектр споживання [4]. За призначенням їх поділяють на сировину (різні за природою волокна та нитки), матеріали, які використовують для виготовлення виробів, готові вироби. Останні поділяють на групи технічного, господарського, побутового призначення, одяг тощо. Кожна група містить великий перелік підгруп і найменувань товарів.

Основним показником, що впливає на якість текстильного матеріалу та готового виробу і на їх вартість, є якість волокнистого складу сировини, а саме якість волокон як продукту виробу та якість волокнистого складу (співвідношення видів волокон у пряжі, що відрізняються за споживчими властивостями).

Як відомо, завдяки таким унікальним споживчим властивостям натуральних волокон, як гігієнічність, повітропроникність, відсутність електризованості, матеріали та вироби з них користуються більшим попитом ніж вироби з хімічних волокон (завдяки саме цим властивостям шкарпетки, білизна тощо, вироблені з натуральних матеріалів або матеріалів, у складі яких є невеликий відсоток хімічних волокон, мають кращу якість) [5].

Волокнистий склад виробів, які мають бути обов'язково сертифіковані (дитячий одяг, вата, марля, бинти), є нормативним показником, затвердженим ГОСТ і СанПіН [6—8], що і донині чинні на території України.

Актуальність проблеми, порушеної в цій статті, зумовлена насамперед збільшенням упродовж останніх років в Україні випуску та продажу недоброякісних текстильних виробів, на торговельному ярлику, етикетці або маркувальній стрічці яких наведено неправдиву інформацію про їх волокнистий склад. Лише у 2013 році Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів за результатами перевірки товарів шкільного асортименту виявлено багато порушень, внаслідок чого знято з реалізації та виробництва близько 40 % товарів (у тому числі шкільної форми, на маркувальній стрічці та торговельному ярлику якої наведено інформацію про більш високий вміст натуральних волокон, ніж засвідчили дослідження: у матеріалі піджаків поліефірних (далі — ПЕ) волокон 70 %, у матеріалі підкладки — 100 %) [9; 10]. Цю тенденцію підтвердили і результати дослідження текстильних виробів на відповідність волокнистого складу матеріалу, з якого їх виготовили, інформації, наведеної на торговельному ярлику, етикетці або маркувальній стрічці, проведеного у межах наукової роботи [11], коли у 50 % випадків (21 вироби із 41) реальний відсоток натуральної сировини (вовни, бавовни) був меншим ніж той, який зазначив виробник.

З огляду на те, що показник якості є головним під час оцінки вартості будь-якого товару, оцінювання якості непродовольчих товарів і способи її визначення залишаються одними із важливих проблемних завдань товарознавства. Для оцінки якості використовують низку методів, які поділяють на дві групи:

– методи, що ґрунтуються на об'єктивних способах вимірювання (вимірюваний, реєстраційний, розрахунковий), або лабораторні;

– методи, що ґрунтуються на евристичних способах оцінки (органолептичний, експертний, соціологічний) [1—3; 12; 13].

Перша група методів не належить до компетенції експерта з товарознавчих досліджень, але у випадках, коли проведення товарознавчих експертиз з питань встановлення якості потребує експертного дослідження, процесуальна особа (слідчий, суддя) призначає комплексну експертизу із залученням відповідного експерта (спеціаліста).

Водночас оцінка якості текстильного матеріалу та сировини неможлива без залучення експерта, що має спеціальні знання у цій галузі. Зокрема, волокнистий склад текстильних матеріалів і виробів, а також якість волокон визначають у межах судової експертизи матеріалів речовин і виробів за спеціальністю 8.3 «Дослідження волокон та виробів з них». Проблемним при цьому залишається питання щодо визначення якості волокон внаслідок зносу виробу.

Метою цієї статті є визначення ступеня зміни вартості виробу залежно від виявлення факту невідповідності волокнистого складу матеріалу, з якого його виготовлено, інформації, наведеній на його торговельному ярлику, етикетці або маркувальній стрічці.

Як свідчать результати аналізу висновків експерта за спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання», вартість товару здебільшого визначають за ринковою вартістю, використовуючи при цьому порівняльний підхід, в основу якого покладено аналіз цін продажу на схоже майно [14]. Оцінку якості товару проводять евристичними способами.

Основними з багатьох чинників, що впливають на ціноутворення в ринкових умовах, є такі:

- бажання отримати фіксований прибуток на визначену ціну на основі середніх витрат (собівартості) на її створення (виготовлення);
- суб'єктивна оцінка цінності товару з урахуванням потенційного (реально виявленого) попиту;
- наведення виробником неправдивої інформації про наявність або збільшення відсотку натуральних волокон у складі матеріалу виробів (виходячи з рівня поточних цін на аналогічну продукцію конкурентів, тобто за рівнем конкуренції), адже за зовнішніми ознаками текстильні вироби одного найменування можуть бути доволі схожими, і оцінити їх вартість за показниками якості, визначеними евристичними способами, майже неможливо.

З метою визначення ступеня впливу собівартості сировини на вартість виробу були проведені дослідження волокнистого складу виробів, після чого за ринковою вартістю ниток і пряжі розраховано собівартість сировини виробу як за даними, отриманими під час досліджень, так і за даними, отриманими з торговельного ярлика, етикетки або маркувальної стрічки. Для визначення собівартості сировини ціни брали за даними електронного ресурсу [15—20], перераховуючи їх (за потреби) за відповідними курсами валют (\$, руб. на грн.).

Розрахунок проводили за такими цінами на сировину:

- бавовняна пряжа — 48,72 грн./кг;
- пряжа бавовняна з підвищеним крутінням та щільністю — 73,76 грн./кг;
- віскоза — 43,28 грн./кг;
- вовна — 225 грн./кг;

- пряжа ПЕ — 30,16 грн./кг;
- нитка текстурована поліамідна (далі — ПА) — 17,68 грн./кг;
- нитка поліакрилонітрильна — 64,5 грн./кг;
- монопітка поліуретанова/спандекс (далі — ПУ) — 21,6 грн./кг.

У подальшому розраховували відсоток невідповідності обох величин собівартості. Отримані під час дослідження результати наведено в табл. 1—5.

Таблиця 1

Собівартість трикотажу шкарпеток, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Найменування виробу, виробник	Маса матеріалу, г	Волокнистий склад, %		Собівартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Шкарпетки дитячі, Китай	17,4	Бавовна — 80, ПА* — 20	ПЕ** — 100	0,74	0,52	30
Шкарпетки чоловічі, Китай	39,1	Бавовна — 80, ПЕ — 20	ПЕ — 100	1,76	1,18	32
Шкарпетки дитячі, Україна	15,2	Бавовна — 100	Бавовна — 80, ПЕ — 18, ПУ*** — 2	0,74	0,68	8
Шкарпетки дитячі, Україна	12,3	Бавовна — 80, ПЕ — 16, ПУ — 4	Бавовна — 50, ПЕ — 48, ПУ — 2	0,54	0,48	11
Шкарпетки жіночі, Україна	31,6	Бавовна — 80, ПА — 20	ПЕ — 99, ПУ — 1	1,34	0,95	29
Гольфи дитячі, Україна	24,4	Бавовна — 90, ПЕ — 8, ПУ — 2	Бавовна — 80, ПА — 20	1,13	1,10	3

Таблиця 2

Собівартість матеріалу дитячих виробів, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Найменування виробу, вид матеріалу, виробник	Маса матеріалу, г	Волокнистий склад, %		Вартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Сукня, батист*, Україна	17,6	Бавовна — 100	ПЕ — 100	1,30	0,53	59
Комплект, батист*, Україна	21,7	Бавовна — 40, ПЕ — 60	ПЕ — 100	1,24	0,79	36
Комплект, велсофт, Україна	59,5	Бавовна — 100	ПЕ — 100	2,90	1,79	38

Найменування виробу, вид матеріалу, виробник	Маса матеріалу, г	Волокнистий склад, %		Вартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Штани махрові, Україна	55,7	Бавовна – 100	ПЕ – 100	2,71	1,68	38
Ковфта, велюр, Україна	62,3	Бавовна – 80, віскоза – 20	Бавовна – 50, ПЕ – 50	2,97	2,46	17
Повзунки, фланель, Україна	95,4	Бавовна – 100	Бавовна – 78, ПЕ – 22	4,65	4,26	8

Примітка. * Ціна бавовняної пряжі підвищеного крутіння та щільності.

Таблиця 3

Собівартість текстильного матеріалу, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Найменування виробу, вид матеріалу, виробник	Маса матеріалу, г/м ²	Волокнистий склад, %		Вартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Тканина «Батон», Туреччина	110	Бавовна – 75, ПЕ – 25	Бавовна – 25, ПЕ – 75	6,06	4,52	25
Тканина сорочкова, Китай	154	Бавовна – 50, ПЕ – 50	Бавовна – 35, ПЕ – 65	6,07	5,65	7
Тканина бязь, Україна	150	Бавовна – 100	Бавовна – 70, ПЕ – 30	7,31	6,47	11
Тканина костюмна, Україна	341	Бавовна – 65, ПЕ – 35	Бавовна – 35, ПЕ – 65	14,43	11,47	21
Тканина костюмна, Україна	351	Вовна – 80, ПЕ – 20	Вовна – 67, ПЕ – 33	65,27	56,51	13
Трикотаж махровий, Китай	515	Бавовна – 100	ПЕ – 100	25,09	20,17	20
Трикотаж, фліс, Китай	261	Бавовна – 100	Бавовна – 70, ПЕ – 30	12,72	11,26	11
Трикотаж, бархат, Туреччина	458	Бавовна – 25, ПЕ – 75	ПЕ – 100	15,94	13,81	13
Хутро, овчина, основа трикотаж, Туреччина	889	Вовна – 100	Акрил – 100	200,03	57,34	71

Таблиця 4

Собівартість пряжі для ручного в'язання, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Виробник	Маса, г	Волокнистий склад, %		Вартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Yarn Art, Туреччина	100	Вовна – 40, акрил – 60	Вовна – 20, акрил – 80	12,87	9,66	25
Yarn Art, Туреччина	100	Вовна – 50, акрил – 50	Вовна – 22, акрил – 78	14,48	9,98	30
Yarn Art, Туреччина	100	Вовна – 80, акрил – 20	Вовна – 74, акрил – 26	19,29	18,33	5

Таблиця 5

Собівартість матеріалу виробів, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Найменування виробу, вид матеріалу, виробник	Маса матеріалу, г	Волокнистий склад, %		Вартість, грн.		Підвищення вартості, %
		за етикеткою	за дослідженням	за етикеткою	за дослідженням	
Сукня жіноча, батист, Китай	163	Бавовна – 100	ПЕ – 100	12,02	4,92	59
Сукня жіноча, шовк, Україна	213	Віскоза – 100	ПЕ – 100	9,22	6,42	30
Костюм спортивний, велюр, Україна	322	Бавовна – 60, ПЕ – 40	ПЕ – 100	13,30	9,71	27
Рушник махровий, Україна	172	Бавовна – 100	ПЕ – 100	8,38	5,19	38
Комплект постільної білизни, Україна	854	Бавовна – 100	Бавовна – 70, ПЕ – 30	41,6	36,85	11
Джемпер чоловічий, Україна	568	Вовна – 70, акрил – 30	Вовна – 30, акрил – 70	100,45	63,99	36
Жилет, хутро, Китай	457	Вовна – 100	ПЕ – 100	102,83	13,78	87
Плед, байка, Україна	792	Бавовна – 100	ПЕ – 100	38,59	23,89	38

Як свідчать дані табл. 1—5, собівартість виробу збільшується пропорційно його масі та відсотковому вмісту натуральної сировини у пряжі.

Для ілюстрації ступеня впливу собівартості сировини на вартість готового виробу доцільно навести такий приклад.

Ринкова ціна рукавичок, виготовлених із суміжної пряжі (бавовна — 60 %, поліефір — 40 %), вагою 52 г становить 12,50 грн./пара [20]. При цьому згідно з розрахунком собівартість сировини за волокнистим складом етикетки дорівнює 2,15 грн.

Порівняння зміни вартості виробу залежно від волокнистого складу сировини проведено для трьох варіантів її складу:

бавовна — 40 %, ПЕ — 60 %;

ПЕ — 100 %;

бавовна — 100 %.

Розрахунки за цими варіантами наведено у табл. 6.

Таблиця 6

Собівартість матеріалу виробів, визначена за волокнистим складом, відсоток невідповідності визначеної величини

Варіант складу сировини	Волокнистий склад, %	Собівартість, грн.	Зміна собівартості, %	Зміна вартості, коп.	Ціна, грн.
1	Бавовна — 40 %, ПЕ — 60 %	1,95	-9	-20	12,30
2	ПЕ — 100 %	1,57	-27	-58	11,92
3	Бавовна — 100 %	2,53	+15	+38	12,88

Дані, наведені в табл. 6, підтверджують залежність ціни виробу від волокнистого складу його матеріалу.

Таким чином, волокнистий склад матеріалу є важливим показником при оцінюванні якості текстильних виробів та їх вартості. При цьому собівартість виробу збільшується пропорційно відсотковому вмісту натуральної сировини у пряжі та масі виробу. Отже, правильність оцінки вартості текстильних виробів неможлива без попереднього визначення волокнистого складу матеріалу, і вирішення цього питання у межах товарознавчої експертизи є завданням їх комплексного дослідження.

Перспективними напрямками наукових розробок у цій сфері є визначення ступеня впливу сортності сировини та зносу матеріалу на оцінку якості та вартості текстильних виробів.

Список використаної літератури

1. *Калита Н.С.* Цены и ценообразование / Калита Н.С., Спицина Т.Ю., Кожуховский И.С. — К. : Вища школа, 1988. — 214 с.
2. *Пинзеник В.М.* Цены и качество продукции производственно-технического назначения / В.М. Пинзеник. — М. : Вища школа, 1988. — 196 с.
3. *Якість продукції. Оцінювання якості. Терміни та визначення* : ДСТУ 2925-94. — [Чинний від 1996-01-01]. — К. : Держстандарт України, 1995. — 27 с.
4. *Болотников А.А.* Товароведение / А.А. Болотников — К. : Межд. акад. упр. перс., 2002. — Ч. II. — 141 с.
5. *Кричевский Г.Е.* Химическая технология текстильных материалов : в 3-х т. / Г.Е. Кричевский. — М. : РосЗИТЛП, 2000. — Т. 1: Теоретические основы технологи. Волокна. Загрязнения. Подготовка текстильных материалов : учеб. — 436 с.
6. *Бинты марлевые медицинские. Технические условия* : ГОСТ 1172-93. — [Введен с 1995-01-01]. — Минск : Изд-во ст-тов, 1995. — 11 с. — (Межгосударственный стандарт).

7. *Марля* медицинская. Общие технические условия : ГОСТ 9412-93. — [Введен с 1996-01-01]. — М. : Изд-во ст-тов, 2003. — 10 с. — (Межгосударственный стандарт).

8. *Вложения* химических волокон в материалы для детской одежды и обуви. Санитарно-гигиенические правила и нормы в соответствии с их гигиеническими показателями : СанПиН 42-125-4390-87. — [Введены с 1987-07-01]. — Львов : ЗАТ «Науково-інформаційний центр «Ленорм»», 2007. — 5 с.

9. *Бороздин Ю.В.* Ценообразование и потребительная стоимость продукции / Ю.В. Бороздин. — М. : Экономика, 1975. — 144 с.

10. *Фомина В.* В преддверии 1 сентября в Украине забраковали почти половину товаров для школьников [Электронный ресурс] / В. Фомина. — Режим доступа : <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008174656.html>.

11. *Розробка* методичних рекомендацій по встановленню кореляційної масової частки натуральних волокон (вовна та бавовна) в текстильних матеріалах існуючими методами : звіт про НДР / [Скрипко Г.О., Лінчів Г.В., Добрянська О.Л., Шабанова Т.В.]. — К. : КНДІСЕ МЮ України, 2013. — 89 с.

12. *Дослідження* непродовольчих товарів з метою визначення їх вартості : звіт про НДР / [Павленко О.В., Желавська О.О., Майстренко О.О., Сорокін В.О.]. — К. : КНДІСЕ МЮ України, 2009. — 96 с.

13. *Цацулин А.Н.* Цены и ценообразование в системе маркетинга : учеб. пособ. для ВУЗов / А.Н. Цацулин. — М. : Информ-изд. дом «Филинь», 1998. — 441 с.

14. *Постанова* Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав».

15. *Какое сырье* используют производители трикотажа [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.newchemistry.ru/printletter/php>.

16. *Бобинная* пряжа продается в количестве от 50 грн. (цены указаны за 1 кг). Шерсть 100 % [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.xomiak.com.ua/index.php?categoryID=575&offset=10>.

17. *Каталог* продукции Alibaba.com. Вискоза [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://russian.alibaba.com/Favorite/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0-spun.html>.

18. *Каталог* продукции Made-in-china.com. Полиэфирная пряжа [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ru.made-in-china.com/tag_search_product/Polyester-Spun-Yarn_rnhuen_1.html.

19. *Пряжа* на бобинах для машинного вязания [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vk.com/club26400719>.

20. *Пряжа* полиэфирная в России [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tiu.ru/Pryazha-poliefirnaya.html?no_redirect=1.

УДК 630+655.3.062.25

А.Н. Хох, младший научный сотрудник
Научно-практического центра Государственного
комитета судебных экспертиз Республики Беларусь

Д.Е. Кузменков, начальник научного отдела
специальных исследований Научно-практического
центра Государственного комитета судебных
экспертиз Республики Беларусь

О ВОЗМОЖНЫХ ПОДХОДАХ К ПОВЫШЕНИЮ КОНТРАСТНОСТИ ГОДИЧНЫХ КОЛЕЦ

Приведен обзор методов повышения контрастности годичных колец с целью увеличения визуальной различимости ранней и поздней древесины, которые могут найти применение в экспертной практике.

Ключевые слова: судебная дендрохронология, ширина годичного кольца, ранняя древесина, поздняя древесина, контрастность.

Наведено огляд методів підвищення контрастності річних кілець з метою збільшення візуальної розрізюваності ранньої та пізньої деревини, які можуть бути застосовані в експертній практиці.

We give a review of the methods to sharpen the contrast of tree rings that can be used in forensic practice with the goal of increasing the visual discernibility of the early wood and the late wood.

В настоящее время благодаря развитию методов дендрохронологии и разработкам современного измерительного и аналитического оборудования расширились возможности использования дендроанализа в экспертной деятельности.

Доказательством данного тезиса является тот факт, что за последние 15 лет количество публикаций, посвященных судебной дендрохронологии, возросло с 18 в 1994 году до 98 в 2014 году, то есть увеличилось примерно в пять с половиной раз (рис. 1).

При проведении дендрохронологических экспертных исследований из-за недостаточной визуальной различимости зон поздней и ранней древесины часто возникают ошибки в датировке, связанные как с неверным подсчетом числа видимых колец, так и с невозможностью выявления выпавших и ложных колец. Это неизбежно ограничивает количество обследуемых объектов, уменьшает достоверность выводов и приводит к искажению результатов. Решение этой проблемы лежит в плоскости повышения контрастности годичных колец.

На сегодняшний день в специализированной научной и судебно-экспертной литературе имеются лишь отрывочные сведения о возможных способах обработ-

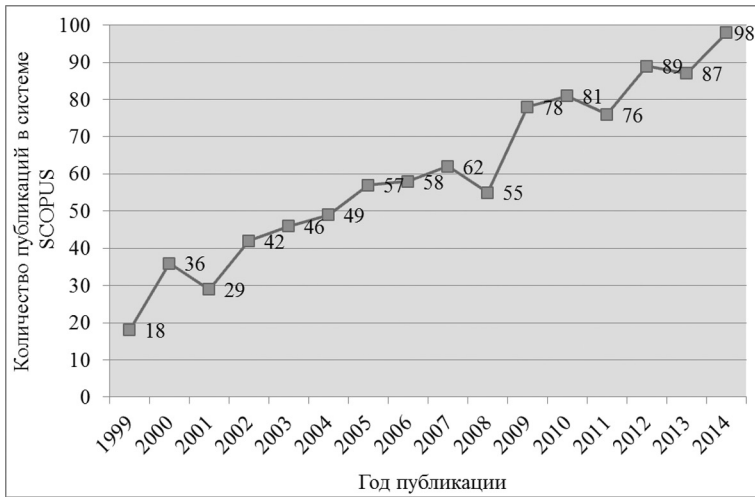

Рис. 1. Фрагменти нормальної ЕКГ в одному відведенні

ки древесных срезов и кернов для проявления годичных колец, что существенно ограничивает возможности дендрохронологического анализа.

Поэтому важной и актуальной задачей является поиск оптимальных методов для повышения контрастности годичных колец.

В данной работе описаны, классифицированы и апробированы на практике основные существующие методы проявления годичных колец с учетом специфики строения древесины.

Все методы проявления годичных колец были разделены на следующие группы: механические, химические, физические, комбинированные.

В основе данной классификации лежит природа материального взаимодействия древесины и ее компонентов с агентами различной природы.

Механические методы

Для получения лучшего контраста между границами годичных колец торцевую поверхность образца древесины вдоль выбранного радиального направления зачищают острым режущим инструментом, например, пистолетным ножом с выдвижным трапециевидным лезвием (на спилах обычно зачищают полосу шириной 2—4 см; у буровых образцов срезают верхнюю часть керна толщиной 1—1,5 мм). Далее поверхность образца тщательно шлифуют. Для этого можно использовать напильник с алмазным напылением. Хорошие результаты дает также применение электрического гравера с насадкой для шлифовки древесины (П120, П150). Полировать нужно легкими касаниями, используя среднюю скорость, не превышающую 30 000 оборотов в минуту, перемещать инструмент плавно и аккуратно во избежание повреждения образца [1].

Лучшую видимость годичных колец обеспечивает замачивание кернов в горячей, лучше кипящей воде на протяжении 10—20 мин [2]. Причем предварительное смачивание керна водой облегчает также и процесс его зачистки, что особенно важно для пород с твердой древесиной: дуба, лиственницы.

Если измерение керна ведется долго и неоднократно (не сошлось количество измерений общей ширины годичных колец и измерений доли поздней древесины), kern успеваеt подсохнуть и тогда имеет смысл использовать дополнительное сма-

чивание, улучшающее видимость. Если при подсыхании kern изгибается (ведь зачищенная и обращенная к лампе поверхность пересыхает и сжимается быстрее, чем не зачищенная и обращенная к стенкам используемого при измерении желобка), тогда тоже прибегают к дополнительному смачиванию поверхности кернa водой.

В настоящее время для датировки и измерения ширины годичных колец часто используется «сухой способ», то есть втирание в клеточные поры зачищенной поверхности с помощью кусочка ткани или ваты мелко размолотого порошка белого цвета (зубного порошка, мела, окиси кальция, талька). «Сухой способ» удобен тем, что нет необходимости постоянно поддерживать образец в смоченном состоянии, поэтому исключаются искажения, связанные с разбуханием древесины. Этот способ можно эффективно использовать при обработке пораженной гнилью и потемневшей древесины, в частности полуископаемой [3].

Для усиления контрастности между годичными кольцами керны можно обжигать. Обжиг выполняется с помощью паяльной лампы, газового резака либо просто над спиртовкой. Перед обжигом поверхность исследуемого образца целесообразно увлажнить, что позволяет несколько замедлить процесс обжига и в какой-то мере регулировать глубину выжигания. Обжиг продолжают до тех пор, пока вся обрабатываемая поверхность не приобретет темно-коричневый или даже черно-коричневый цвет. При этом слои осенних клеток вследствие более высокой плотности обугливаются сильнее и четко проявляются на месте прижигания вне зависимости от того, с хвойного или лиственного дерева был взят kern. Затем щеткой из стальной или латунной проволоки с поверхности счищают горелую древесину, в результате чего четче и резче проступают границы годичных колец.

Существуют различные модификации обжига древесины. Так, С.В. Ильчуковым в 1997 году апробирован оригинальный способ проявления годичных колец у образцов лиственных и хвойных пород, суть которого заключается в слабом прижигании поверхностного слоя подсохшего кернa с помощью быстровращающегося мелкозернистого абразивного круга электроточила до появления коричневого оттенка. Перед прижиганием kern закладывается в металлическую трубку с прорезью, закрепляется тремя и более крепежными винтами, затем аккуратно прижимается на 2—3 сек к рабочей поверхности абразивного круга. При большой длине образца его смещают вправо и влево. Обработку кернa следует проводить в вытяжном шкафу [4].

Химические методы

Все реагенты, применяемые для окраски древесины химическим методом, по своему составу делятся на три группы:

- окрашенные химические соединения, которые окрашивают древесину и не взаимодействуют ни с одним из ее компонентов;
- химические реагенты, которые окрашивают древесину при взаимодействии с каким-либо ее компонентом;
- химические реагенты, которые образуют окрашенное соединение при взаимодействии друг с другом, но не взаимодействуют с древесиной.

Первая группа — это так называемые готовые красители: природные и синтетические. Окраска древесины растворами таких красителей позволяет проявить ее текстуру, однако молекулы красителей проникают только в полости сосудов.

Ко второй группе красителей относятся химические протравы (соли металлов) и растворы ароматических аминов. Недостатки химических протрав для дерева заключаются в том, что их действие зависит от свойств древесины.

В третью группу входят такие химические реагенты, как комплексные соединения железа и неорганические соли металлов (медь, хром, кобальт, никель). Образующиеся при их взаимодействии окрашенные соединения устойчивы, прочны к воде и лучше других выявляют рисунок древесины.

В специальной литературе большое внимание уделяется способам повышения контрастности годичных колец красителями.

Самый простой способ — использование химического карандаша с добавлением красителей (эозин, родамин), которые начинают растворяться при малейшей влажности и проникают вглубь волокон древесины [5].

Часто производится окраска кернов сафранином, фуксином, йодом, раствором Люголя, некоторыми анилиновыми красителями [6].

В некоторых случаях рекомендуется смачивать керн древесины глицерином или вазелином, а потом покрывать слабым раствором акварельной краски [7].

Существует способ смачивания срезов перекисью водорода, водным раствором марганцовки, хромпика, акрихина, соды.

Иногда хороший эффект дает окрашивание кернов обычной акварельной краской или фломастерами [8]. Причем максимальный эффект наблюдается при использовании желтого и красного цветов.

Очень хорошие результаты дает смачивание образцов древесины парафиновым (вазелиновым) маслом, которое делает древесину темнее и резче обозначает границы между зонами поздней и ранней древесины [9].

Максимальный эффект для рассеянно-сосудистых пород древесины наблюдается при использовании разнообразных морилок для дерева на водной основе и на основе растворителей, которые как бы вплавляются в структуру дерева, сохраняя его природный рисунок и свойства поверхности. При этом резко проявляется рисунок волокон древесины и значительно усиливается его контрастность. Однако следует отметить, что применение морилок для хвойных пород неэффективно, так как смолистые древесные слои очень плохо впитывают морилку и почти не меняют своей природной окраски [10].

В целом действие химических методов проявления годичных колец основано на том, что древесные волокна и поры неодинаково впитывают растворы красителей. Летняя часть годичного слоя древесины плотнее весенней так же, как ядро плотнее заболони. При окраске более рыхлые слои впитывают в поры больше красящих веществ и становятся темнее, нежели более плотные слои. При этом следует помнить, что при рассмотрении древесины в отраженном свете красители ухудшают восприятие.

Физические методы

Контрастность границ годичных колец древесины можно увеличить при рассмотрении образца под определенным углом падающего света, что достигается изменением угла наклона осветительной лампы или изменением угла наклона поверхности образца по отношению к горизонтальной плоскости. Косое освещение вследствие образования теней из-за рельефности структуры годичных колец позволяет выявить новые детали их строения, которые невозможно обнаружить при центральном освещении [11].

Например, срез поверхности древесины березы рекомендуется проводить так, чтобы в итоге две плоскости среза сходились в одной прямой под углом 150—160°. Тогда, вращая образец и меняя угол падения света, можно уверенно распознать все его годовичные кольца.

При подсчете ширины годовичных колец под световым микроскопом косое освещение достигается или включением специальной призмы между объективом и полупрозрачной пластинкой, или смещением апертурной диафрагмы по отношению к оптической оси. Повышение контраста связано, во-первых, с увеличением роли дифрагированных на разных элементах структуры объекта лучей в формировании изображения и, во-вторых, с образованием теней от рельефа поверхности объекта. В этом случае поле объекта становится притемненным, а детали будут освещены контровым, односторонним светом. Применение косого освещения повышает разрешающую способность микроскопа примерно в два раза.

Добиться еще более значимого эффекта можно применяя дополнительно различные светофильтры (голубой, зеленый и желтый), которые без потери яркости значительно улучшают контрастность и цветовую коррекцию, подчеркивая детали поверхности образца древесины.

Следует отметить, что метод косого освещения рекомендуется применять не для всех пород. Косое освещение для исследования древесных образцов с тесно расположенными годовичными кольцами (например, хвойных пород, произрастающих в заболоченных лесах) внесет пестроту в изображение, что затруднит восприятие структуры древесины.

Комбинированные методы

Комбинированные методы довольно часто используются для повышения контрастности годовичных колец до необходимого для проведения исследований уровня, что, в свою очередь, повышает ценность получаемых результатов.

Комбинированные методы — это методы, которые основываются на использовании исследовательских способов, включающих в себя одновременно два или более методов, относящихся к разным классификационным группам.

Комбинирование (сочетание) методов зависит от преследуемых целей, сложности решаемых задач и сложности объекта исследования.

В подавляющем большинстве случаев для проявления годовичных колец у древесного образца тщательно зачищают торцевую поверхность и смачивают водой (механические методы), а уже затем в случае невозможности распознавания границ ранней и поздней древесины используют дополнительные методы (химические, физические) в зависимости от породы дерева и условий его произрастания.

Экспериментальная часть

В качестве объектов исследования были взяты образцы 6 пород древесины, которые включали 2 хвойные породы (из сухого и заболоченного участков): сосна обыкновенная (*Pinus sylvestris* L.) и ель обыкновенная (*Picea abies* L.), а также 4 лиственные породы: дуб черешчатый (*Quercus robur* L.), береза повислая (*Betula pendula* Roth.), ольха черная (*Alnus glutinosa* L.) и осина обыкновенная (*Populus tremula* L.).

Всего было проанализировано 486 буровых кернов.

Под контрастностью (К) в данном случае понимали разницу между двумя расположенными рядом цветами ранней и поздней древесины (светлым и темным).

После обработки керны сканировали на планшетном сканере Mustek A3 600S с разрешением 1200 dpi (всего был апробирован 21 способ повышения контрастности). Наиболее оптимальные способы (в зависимости от породы древесины) показали увеличение контрастности в среднем от 3 до 8 раз.

На отсканированных изображениях проводили изменение координат RGB в зонах поздней и ранней древесины с помощью программы MCview. Далее в соответствии с рекомендациями стандарта Федеральной комиссии связи (Federal Communications Commission, сокращенно — FCC; США) рассчитывали яркость изображения, используя цветовую модель RGB:

$$Y_y = \frac{1}{N} \sum_{p=1}^N 0,299R_p + 0,587G_p + 0,114B_p \quad (1)$$

Измерения контрастности проводили с помощью метода «для разбора цветных изображений». Суть его заключается в следующем: поскольку цветное изображение имеет сложный сюжетный характер, это порождает необходимость при определении его контрастности исходить из контраста отдельных комбинаций элементов изображения. При этом все элементы считаются равнозначными, и контраст каждой их пары вычисляется по формуле:

$$K = \frac{Y_i - Y_j}{Y_i + Y_j} \quad (2)$$

где: Y_i — яркость поздней древесины в одном годичном кольце,
 Y_j — яркость ранней древесины в одном годичном кольце.

Полученное значение контрастности в относительных единицах сравнивали с контрольным значением (образцом древесины до шлифовки).

Для статистической обработки результатов исследования рассчитывали среднее арифметическое, ошибку среднего арифметического и оценивали достоверность средних величин по критерию Стьюдента.

Расчеты проводили в программе Microsoft Excel 2010.

На рис. 2 представлены результаты повышения контрастности образцов ольхи черной (*Alnus glutinosa* L.).

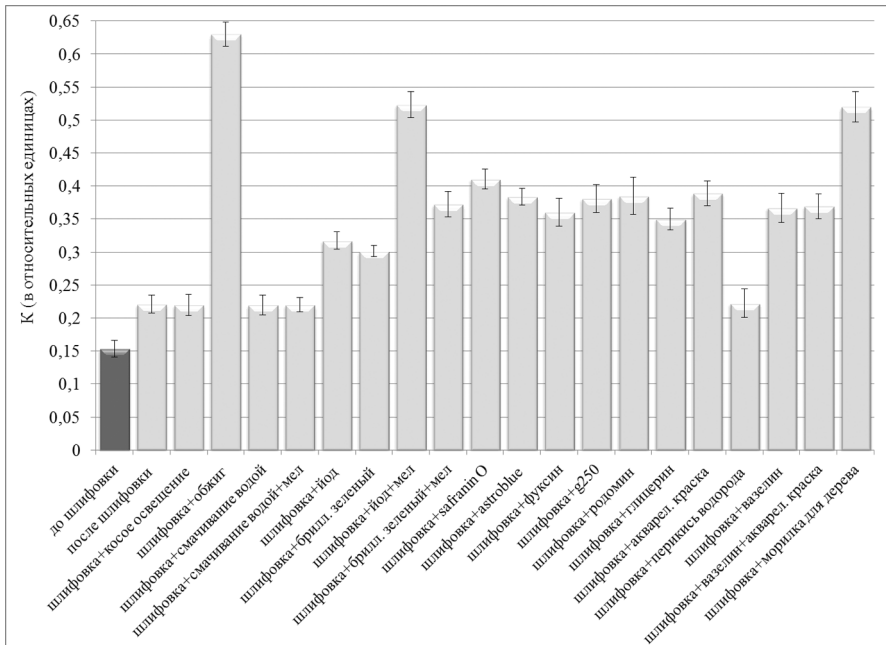
Аналогичные результаты были получены и для остальных исследуемых пород древесины.

В таблице суммированы наиболее эффективные способы повышения контрастности годичных колец, выявленные в ходе эксперимента.

Проведенные исследования показали, что в большинстве случаев для измерения ШГК у хвойных пород, произрастающих на сухих местообитаниях, достаточно тщательной шлифовки торцевой поверхности образца и смачивания его водой при необходимости.

Для популяций хвойных, произрастающих на болотах, целесообразно проводить смачивание образцов глицерином и вазелиновым маслом, окрашивание спиртовым раствором йода (50 мг/мл) с последующим втиранием порошка мела. Хороший результат для болотных популяций ели обыкновенной дает замачивание образцов перекисью водорода.

Рис. 2. Сравнение контрастности годичных колец *Alnus glutinosa* L.

Таблица

Оптимальные варианты проявления годичных колец

Порода	Оптимальный вариант повышения контрастности
<i>Pinus sylvestris</i> L. (сухой участок)	Шлифовка + замачивание в H ₂ O
<i>Pinus sylvestris</i> L. (болото)	Шлифовка + обжиг, шлифовка + замачивание в глицерине/вазелиновом масле
<i>Picea abies</i> L. (сухой участок)	Шлифовка + замачивание в H ₂ O
<i>Picea abies</i> L. (болото)	Шлифовка + замачивание в H ₂ O ₂ , шлифовка + обжиг, шлифовка + замачивание в глицерине/вазелиновом масле
<i>Quercus robur</i> L.	Шлифовка + пропитка морилкой для дерева, шлифовка + окраска (safranin O, astroblue)
<i>Betula pendula</i> Roth.	Шлифовка + обжиг, шлифовка + пропитка морилкой для дерева, шлифовка + окраска (g-250)
<i>Alnus glutinosa</i> L.	Шлифовка + окраска йодом + втирание мела, шлифовка + пропитка морилкой для дерева
<i>Populus tremula</i> L.	Шлифовка + обжиг + окраска желтым фломастером или желтой акварельной краской, шлифовка + пропитка морилкой для дерева

Древесину дуба и других кольцесосудистых пород после зачистки лучше ничем не обрабатывать, поскольку забиваются крупные сосуды, что ухудшает видимость. Слои, имеющие малую долю поздней древесины, при таком подходе, на наш взгляд, разграничивать сложнее.

Для рассеянно-сосудистых лиственных пород оптимальным подходом к повышению визуальной различимости зон ранней и поздней древесины является при-

менение различных морилок для древесины, вазелинового масла, а также прижигание поверхностного слоя образца до появления коричневого оттенка.

Таким образом, в данной работе было показано, что повышение контрастности годичных колец является важным этапом первичной обработки любого древесного образца и позволяет получить достоверную древесно-кольцевую информацию. На основании результатов анализа проведенных экспериментальных исследований сформулированы рекомендации по повышению контрастности годичных колец в зависимости от вида древесины и условий места произрастания с учетом типа леса и режима влажности. Впервые предложен, обоснован и апробирован на практике способ количественной оценки контрастности между зонами ранней и поздней древесины по отсканированным изображениям буровых кернов, основанный на цветовой модели RGB. Было доказано, что наиболее эффективные методы, использованные в работе, увеличивают контрастность в 3–8 раз.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *Briffa K.R.* Measuring the statistical quality of a chronology / K.R. Briffa, P.D. Jones // In: *Methods of dendrochronology: applications in the environmental sciences.* — Boston, Mass., USA : Kluwer Academic Publishers, 1990. — P. 137— 52.
2. *Методы дендрохронологии* : учеб.-метод. пособ. / [Шиятов С.Г., Ваганов Е.А., Кирдянов А.В. и др.]. — Красноярск : КрасГУ, 2000. — Ч. I. Основы дендрохронологии. Сбор и получение древесно-кольцевой информации. — 80 с.
3. *Сафроненко В.М.* Секреты древесины / В.М. Сафроненко. — Минск : ОДО «Хэлтон» ; ООО «Харвест», 2003. — 527 с.
4. *Ильчуков С.В.* Обработка древесных срезов и кернов для проявления годичных колец / С.В. Ильчуков // *Лесное хозяйство.* — 1997. — № 6. — С. 26—27.
5. *Куксов В.А.* Общая технология деревообработки / В.А. Куксов. — М. : Трудрезервиздат, 1957. — 292 с.
6. *Измозденов А.Г.* Обработка торцевых срезов древесных пород на различимость годичных колец / А.Г. Измозденов // *Лесоведение.* — 1973. — № 2. — С. 90—92.
7. *Яценко-Хмелевский А.А.* Основы и методы анатомического исследования древесины / А.А. Яценко-Хмелевский — Л. : Изд-во АН СССР, 1954. — 338 с.
8. *Cameron R.J.* Dendrochronology in New Zealand / R.J. Cameron // *Journal of the Polynesian Society.* — 1960. — № 69. — P. 37—38.
9. *Хаслак П.Н.* Основные инструменты и технологии обработки дерева / П.Н. Хаслак. — М. : АСТ ; Астрель, 2004. — 769 с.
10. *Фильрозе Е.М.* Способ проявления границ и структуры годичных слоев / Е.М. Фильрозе, Г.М. Глушко // *Дендрохронология и дендроклиматология.* — Новосибирск : Наука, 1986. — С. 68—71.
11. *Аппельт Г.* Введение в методы микроскопического исследования / Г. Аппельт. — М. : МЕДГИЗ, 1959. — 429 с.
12. *Best practices for improving law compliance in the forest sector.* — Viale delle Terme di Caracalla: Food and agriculture Organization of The United Nations International tropical timber organization. — Italy, 2005. — 112 p.

УДК 340.624.3

В.В. Щербак, ассистент кафедры
судебно-медицинской экспертизы Харьковской
медицинской академии последипломного образования

О.О. Толмачов, начальник Научно-
исследовательского экспертно-криминалистического
центра при УМВД Украины на Южной железной дороге

О.В. Кундиус, главный эксперт Научно-
исследовательского экспертно-криминалистического
центра при УМВД Украины на Южной железной дороге

А.А. Абдурасулов, эксперт Научно-
исследовательского экспертно-криминалистического
центра при УМВД Украины на Южной железной дороге

МЕТОДОЛОГИЯ ПРОВЕДЕНИЯ БАЛЛИСТИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА НА БИОЛОГИЧЕСКИХ ИМИТАТОРАХ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА

Изучены вопросы проведения экспериментальных исследований на биологических имитаторах тканей человека с позиции раневой баллистики. На примере использования баллистического желатина предложены основные этапы и современные возможности обработки результатов эксперимента.

Ключевые слова: огнестрельные повреждения, имитаторы биологических тканей, баллистический желатин, раневая баллистика.

Вивчено питання проведення експериментальних досліджень на біологічних імітаторах тканин людини з позиції ранової балістики. На прикладі використання балістичного желатину запропоновано основні етапи та сучасні можливості обробки результатів експерименту.

The article explored questions of experimental studies on human tissue biological simulators in terms of wound ballistics. On the example of the use of ballistic gelatine proposed milestones and advanced processing capabilities of the experimental results.

Главной задачей раневой баллистики, как известно, является изучение механизма образования огнестрельных ранений в теле человека. Известно также и то, что процесс разрушения органов и тканей многократно превышает время прохождения пули через живую ткань или орган. Сразу после выхода ранящего снаряда отмечается резкое увеличение объема поражаемого органа, который через некоторое время возвращается к первоначальным размерам или разрушается. Внутри тканей и органов после выхода пули образовывается временная пульсирующая полость (далее — ВПП), что внешне проявляется в виде деформации органов.

Вопрос о времени возникновения временной полости, характере пульсаций, зависимости между размерами полости, кинетической энергией пули и физическими свойствами поражаемой среды остается малоизученным. Поэтому исследование закономерностей формирования ВПП и установление связей между ее размерами и кинетической энергией огнестрельного снаряда является одной из ведущих проблем раневой баллистики и очень актуальной в настоящее время [1; 2].

Закономерности формирования ВПП как эквивалента повреждающего действия ранящего снаряда наиболее полноценно можно изучить в условиях эксперимента. Учитывая, что использование в эксперименте трупов людей крайне затруднительно (что обусловлено необходимостью соблюдения современных этических принципов и законодательных норм), наиболее приемлемым вариантом являются эксперименты с использованием имитаторов, которые воспроизводимы и позволяют установить системные закономерности в изменении параметров в статистически достоверном объеме [3]. При этом особенно важно применение таких имитаторов, которые по своим физическим характеристикам (плотности, эластичности, способности поглощать энергию) приближаются к тканям живого человека. Широкое применение в качестве имитаторов биологических тканей получили 10-процентные и 20-процентные водные растворы желатина в виде геля, как наиболее похожие на ткани живого человека. Для баллистических экспериментов, как правило, используют свиной желатин типа А 250—300 Bloom. В настоящее время существуют различные международные стандарты, касающиеся концентрации и температуры желатина для проведения экспериментов [4]. В США и ряде стран Европы используется 10-процентный желатин при температуре 4 °С, который в 1988 году в качестве стандарта предложили американские исследователи М. Факлер и Я. Малиновский (М. Fackler, J. Malinowski) [5].

Определение объема энергии, затраченной на формирование повреждения желатинового блока, требует измерения скоростных характеристик огнестрельного снаряда. В зависимости от поставленных задач фиксировать скорость снаряда необходимо как до, так и после прохождения блока, если предполагается сквозное повреждение. С этой целью можно использовать оптоэлектронный измерительный комплекс, в частности, ИБХ-731.3 (рис. 1), имеющий достаточные размеры корпуса блока регистрации (240 x 200 x 160 мм).

Рис. 1. Желатиновый блок для баллистического эксперимента, расположенный между двумя измерительными комплексами

Данный универсальный комплекс предназначен для измерения скорости и энергии пули стрелкового оружия, а также параметров скорострельности оружия. Основные технические характеристики комплекса (в соответствии с паспортом и инструкцией по эксплуатации) приведены в таблице.

Таблица

Основные технические характеристики оптоэлектронного измерительного комплекса ИБХ-731.3

Наименование параметра	Значение
Диапазон измерения скорости	1,0...2 000 м/с
Диапазон измерения энергии	0,01...10000 Дж
Регистрируемая скорострельность	0,1...6000 выстр./мин
Разрешающая способность измерения	0,1 мкс
Максимальная относительная погрешность измерения скорости, % для диапазонов: от 1,0 до 1000 м/с от 1000 до 1500 м/с от 1500 до 2000 м/с	±0,5 ±1,0 ±1,5
Максимальная погрешность измерения энергии	1%
Диапазон выставления массы	0,01...99,99 г
Размер активной зоны	250 x 300 мм

Для получения максимальной точности и стабильности измерений необходимо соблюдать следующие правила:

- необходимые замеры производят только при условии пересечения метаемым снарядом активных зон обоих датчиков комплекса;
- для обеспечения максимальной точности измерений оружие во время выстрела должно размещаться строго перпендикулярно к плоскости световых шторок, то есть к лицевой панели блока регистрации;
- для обеспечения максимальной стабильности измерений оружие необходимо размещать всегда одинаково по отношению к комплексу;
- во избежание порчи оптоэлектронных датчиков комплекса продуктами сгорания пороха при испытаниях огнестрельного оружия комплекс рекомендуется размещать на расстоянии не менее 3 м от дульного среза оружия малых и средних калибров и не менее 5 м — оружия больших калибров.

Существует также целый ряд стандартов в отношении размеров блоков желатина, используемых в экспериментах. Немецкие ученые рекомендуют для стрельбы из пистолетов размеры 20 x 20 x 30 см, для винтовок — 25 x 25 x 30 см. Общепринятыми также являются размеры 15 x 15 x 30 см, 20 x 20 x 25 см, 25 x 25 x 40 см, 25 x 25 x 50 см. Учитывая, что масса блока желатина размерами 15 x 15 x 30 см составляет около 10 кг, то целесообразнее использовать блоки сравнительно небольших размеров: 15 x 15 x 30 см, 20 x 20 x 25 см, тем более что увеличение размеров блока имитатора делает его тяжелым и громоздким, усложняет его дальнейшую обработку, хранение, а также может послужить причиной образования артефактных повреждений при неправильном перемещении. Для захвата всего трека огнестрельного снаряда несколько блоков совмещаются торцами.

Выстрелы следует производить в центральные отделы желатиновых блоков, чтобы избежать эффекта асимметричного расширения. Допускается проведение нескольких выстрелов в один блок таким образом, чтобы исключить возможность пересечения как самих раневых каналов, так и радиальных разрывов от них.

Для фиксации динамики всего процесса формирования ВПП — от ее возникновения до ликвидации — применяется импульсная рентгенография и высокоскоростная киносъемка. Так как эти методы исследования требуют применения сложной и дорогостоящей аппаратуры, были разработаны и успешно применяются на практике различные методики определения размеров ВПП с учетом размеров трещины в желатине, остающихся после ликвидации полости [6—12].

Для удобства регистрации и количественной оценки результатов эксперимента необходима предварительная визуализация раневого канала в желатине, в том числе и радиальных трещин (разрывов). С этой целью сотрудник одного из университетов Швейцарии К. Шима (С. Schuma) в 2010 году предложил помещать непосредственно на переднюю часть блока акриловую краску в виде круга диаметром около 3 см, прикрытую слоями тонкой хлопчатобумажной ткани [13]. В момент выстрела краска переносится по ходу движения пули на все отделы раневого канала с постепенно убывающей интенсивностью, но в достаточном для окрашивания радиальных трещин количестве. Это позволяет с более высокой точностью произвести измерение и фиксацию результатов по сравнению с нативными блоками.

С этой же целью был опробован метод непосредственного введения краски в раневой канал с использованием медицинского шприца и пункционной медицинской иглы. Путем медленного нагнетания красителя в огнестрельный канал было достигнуто полное контрастирование и визуализация остаточных элементов ВПП (радиальных разрывов по ходу раневого канала). Результат исследования представлен на рис. 2.

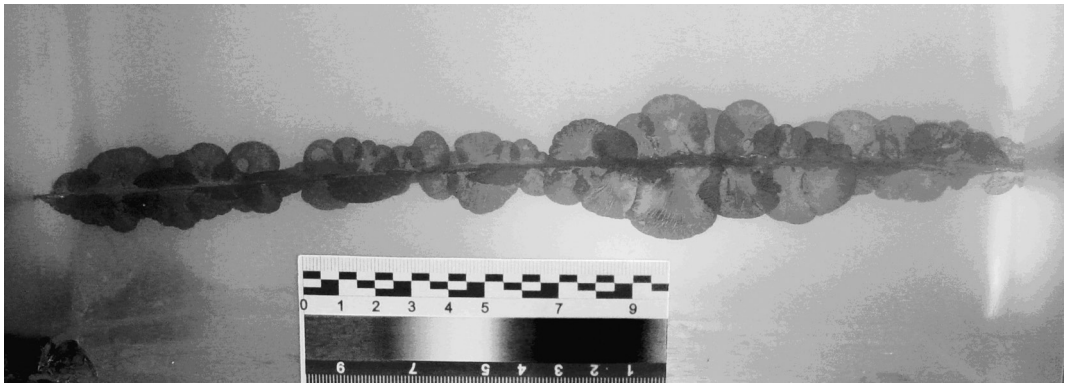

Рис. 2. Раневой канал в толще желатинового блока после предварительного контрастирования

Для количественной оценки объема переданной кинетической энергии, потраченной огнестрельным снарядом на преодоление сопротивления имитатора биологической ткани, измеряют длину радиальных разрывов на поперечных плоскостных срезах. Блок желатина разрезают на отдельные секции минимально возможной толщины. Некоторые авторы [14] считают достаточной толщину сре-

за 2,5 см, однако в настоящее время многие исследователи рекомендуют считать оптимальной толщину 1 см, что также подтверждается практикой, поскольку сделать более тонкие срезы из-за упруго-эластичных свойств желатина крайне затруднительно. Измерение линейных величин проводят после предварительного сканирования или масштабного фотографирования поперечных срезов с соблюдением соответствующей очередности. По мнению Р. Берлина (R. Berlin), I. Гелина (I. Gelin), Б. Янзона (B. Janzon), Л. Озерецковского и др., типичная длина раневого канала в теле человека составляет 140—150 мм [15], поэтому наиболее информативным является изучение первых 15 см канала.

Для реализации вышесказанного производят необходимые замеры:

- длины самого длинного разрыва в каждом срезе (максимальный радиус);
- длины двух самых длинных разрывов (методика Fackler's wound profile);
- суммы всех разрывов на каждом срезе (методика total crack length (TCL) method);

– периметра и площади многоугольника, образованного путем соединения концов всех разрывов (polygon-procedure).

Обрабатывают экспериментальные данные с помощью специального программного обеспечения.

Таким образом, соблюдая вышеописанный алгоритм проведения баллистического эксперимента с использованием биологических имитаторов (баллистического желатина), можно изучить особенности и закономерности формирования временной пульсирующей полости как эквивалента повреждающего действия огнестрельного снаряда в теле человека. При этом использование современных расчетных методик позволяет избежать применения сложного и дорогостоящего оборудования.

Список использованной литературы

1. Попов В.Л. Судебно-медицинская баллистика / Попов В.Л., Шигеев В.Б., Кузнецов Л.Е. — СПб. : Гиппократ, 2002. — 656 с.
2. Попов В.Л. Раневая баллистика (судебно-медицинские аспекты) / В.Л. Попов, Е.А. Дыскин. — СПб., 1994. — 163 с.
3. Дотримання етичних та законодавчих норм і вимог при виконанні наукових морфологічних досліджень : метод. рек. / [Кулініченко В.Л., Мішалов В.Д., Чайковський Ю.Б. та ін.]. — К., 2007. — 30 с.
4. Jussila J. Preparing ballistic gelatine — review and proposal for a standard method / J. Jussila // Forensic Sci. Int. — 2004. — Vol. 141. — P. 91—98.
5. Fackler M.L. Ordnance gelatin for ballistic studies / M.L. Fackler, J.A. Malinowski // Am. J. Forensic Med. Pathol. — 1988. — Vol. 9. — № 3. — P. 218—219.
6. Analysis of temporary cavity produced by high velocity missile in gelatin blocks / [Korać Ž., Kelenc D., Mikulić D., Hančević J.] // Acta clin. Croat. — 2000. — Vol. 39. — № 4. — P. 211—214.
7. Bresson F. Comparing ballistic wounds with experiments on body simulator / F. Bresson, O. Franck // Forensic Sci. Int. — 2010. — Vol. 198. — P. 23—27.
8. Jussila J. Measurement of kinetic energy dissipation with gelatine fissure formation with special reference to gelatine validation / J. Jussila // Forensic Sci. Int. — 2005. — Vol. 150. — P. 53—62.
9. Experimental study of the expansion dynamic of 9 mm Parabellum hollow point projectiles in ballistic gelatine / [Bresson F., Ducouret J., Peyré et al.] // Forensic Sci. Int. — 2012. — Vol. 219. — P. 113—118.

10. *Jussila J.* Wound ballistic simulation: Assessment of the legitimacy of law enforcement firearms ammunition by means of wound ballistic simulation / J. Jussila. — Helsinki, 2005. — 112 p.
11. *Schyma C.* Evaluation of the temporary cavity in ordnance gelatine / C. Schyma, B. Madea // *Forensic Sci. Int.* — 2012. — Vol. 214. — P. 82—87.
12. *Jauhari M.* Wound ballistics: an analysis of a bullet in gel / M. Jauhari, A. Bandyopadhyay // *J. Forensic Sci.* — 1976. — Vol. 21. — № 3. — P. 616—624.
13. *Schyma C.W.* Colour contrast in ballistic gelatine / C.W. Schyma // *Forensic Sci. Int.* — 2010. — Vol. 197. — P. 114—118.
14. *Kneubuehl B.P.* Wound Ballistics: basics and applications / [Kneubuehl B.P., Coupland R.M., Rothschild M.A., Thali M.J.]. — Berlin : Springer-Verlag, 2011. — 496 p.
15. *Озерецковский Л.Б.* Раневая баллистика / Озерецковский Л.Б., Гуманенко Е.К., Бояринцев В.В. — СПб. : Журнал «Калашников», 2006. — 374 с.

УДК 343.982.32:621.794.4

Р.В. Новак-Кривчук, начальник сектору
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Одеській області

І.П. Кеосак, головний експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Одеській області

ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЧАСУ ПРОВЕДЕННЯ ЗМІН ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Досліджено питання встановлення часу проведення змін (підробки) ідентифікаційних номерів транспортних засобів і його роль у розслідуванні правопорушень.

Ключові слова: ідентифікаційні номери, ідентифікація автомобіля, час вчинення злочину, налаштування електронної системи автомобіля, спосіб, місце, обстановка та засоби вчинення злочину, адміністративне правопорушення.

Исследованы вопросы установления времени проведения изменений (подделки) идентификационных номеров транспортных средств и его роли в расследовании правонарушений.

The paper studies the problems of forensic determination of the time of alteration of VINs with the purpose of solving crimes.

Зазвичай в практичній діяльності слідчі вирішують питання щодо ідентифікації транспортного засобу (далі — ТЗ) та підробки його ідентифікаційних номерів (далі — ІН), пов'язуючи ці питання з особою, яка володіла ним на момент його виявлення. При цьому особа, яка підробила ідентифікаційні номери, часто залишається поза увагою слідчих.

За результатами аналізу закінчених кримінальних проваджень, порушених за ст. 290 Кримінального кодексу України (далі — КК України), В.В. Віскунов дійшов висновку: «...обмежуючись винесенням постанов про відмову у порушенні кримінальної справи за відсутності в діях власника ТЗ ознак злочину, передбаченого ст. 290 КК України, органи досудового розслідування, по суті, приховують факт цього злочину» [1]. Згідно зі ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) розслідування за матеріалами кримінального провадження, відкритого за ст. 290 КК України, слід починати зі встановлення обставин, які належать до предмета доказування у кримінальному провадженні, а саме щодо способу, місця, часу, обстановки, знаряддя та засобів вчинення злочину, ознак об'єктивної сторони складу злочину. Значення встановлених обставин залежить від того, чи віднесені вони законодавством до ознак складу злочину і до якого саме [2; 3].

Метою цієї статті є дослідження на основі аналізу наукових і практичних результатів експертної діяльності методів вирішення питання щодо визначення часу проведених змін ІН ТЗ.

На жаль, нині експертними методами, наявними в арсеналі експертів-криміналістів з комплексного дослідження ТЗ, питання щодо встановлення часу проведення змін ІН не може бути вирішено як із суб'єктивних, так і з об'єктивних причин [4]. Насамперед це відсутність апробованих методик і дієвих заходів з боку слідчих щодо розслідування злочинів, які підпадають під санкцію ст. 290 «Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу» КК України. Водночас, враховуючи важливість цього питання, яке особливо гостро постало після скасування обов'язкової процедури проведення експертного дослідження під час реєстрації ТЗ та збільшення кількості автомобілів із підробними ІН, слідчі навіть готові співпрацювати з експертами у вивченні та апробації методів, які дозволять визначати час проведення змін ІН.

Питання протидії знищенню, підробці або заміні номерів вузлів та агрегатів ТЗ висвітлювалося у працях провідних вчених, зокрема О.М. Брисковської, О.А. Осауленка, В.В. Воскунова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Л.О. Букалєрова, С.Б. Гавриша та ін.

Водночас питання встановлення часу зміни ІН ТЗ, визначення місця, способу вчинення правопорушення та осіб, причетних до цього, що підпадає під дію ст. 290 КК України, не досліджувалося. Втім спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення як його об'єктивні ознаки мають особливе значення. Незалежно від того, чи є ці ознаки обов'язковими для певного злочину, вони потребують ретельного дослідження у межах кожного кримінального провадження. Без цього розслідування не буде повним і всебічним.

Час учинення злочину — це певний відрізок часу, упродовж якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. У кожній справі ця обставина має важливе значення для вирішення питання щодо чинності закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 4, 5 КК України).

Спосіб учинення злочину — це певний метод, порядок і послідовність рухів, прийомів, які застосовує особа для вчинення злочину.

Важливість встановлення часу і місця вчинення злочину для його розслідування можна прослідкувати на такому прикладі з експертної практики Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Одеській області.

Гр. А. продав ТЗ гр. Б. шляхом нотаріального оформлення договору лізингу на автомобіль. Через певний час гр. Б. потрапляє в ДТП, у результаті якої автомобіль пошкоджено (додаток А). При цьому вартість відновлювального ремонту значно перевищує вартість непошкодженого ТЗ. Страхова компанія виплачує вартість матеріального збитку гр. А. (з огляду на те, що на дату перерахування коштів він є власником автомобіля). Проте він відмовляється передати кошти гр. Б., вважаючи їх своїми, навіть незважаючи на те, що на день виплати страховою компанією суми матеріального збитку гр. Б. повністю сплатив кошти за договором лізингу, і договір вважається погашеним.

Під час проведення досудового розслідування експерти з комплексного дослідження ТЗ НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області встановили, що ІН [5],

розташований на металічній частині кузова в доступному для огляду місці, було змінено, причому не в заводських умовах, і встановили первинний ІН, згідно з яким ТЗ перебуває у розшуку з 29.10.2007 р.

Факт викрадення ТЗ підпадає під дію ст. 289 КК України, а подальші дії осіб щодо збуту викраденого майна — під диспозицію ст. 290 КК України. Дату викрадення ТЗ слідчий прийняв за дату початку вчинення злочину за ст. 290 КК України, тобто початку легалізації майна. Отже, гр. Б. оголошено підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 290 КК України, попри те, що він стверджував, що придбав автомобіль у такому стані і не причетний до його викрадення. Також під підозрою виявився і гр. А. — продавець ТЗ.

За результатами проведення експертизи було встановлено первинний (заводський) ІН ТЗ [6] — той, що нанесений підприємством-виробником і змінений після викрадення для унеможливлення його розшуку (незаконно змінений ІН визначають як фактичний — змінений поза заводських умов, згідно з яким автомобіль було заєєстровано в реєстраційно-екзаменаційному підрозділі (РЕП) ДАІ).

Як з'ясував слідчий, 09.11.2007 р. автомобіль пройшов перереєстрацію на території України, тобто через 11 днів після викрадення автомобіль було зареєстровано на території України з фактичним ІН. Встановлено також, що реєстрував ТЗ із фактичним ІН гр. А. особисто.

Як свідчить досвід, реєстрація ТЗ після викрадення вказує на перереєстрацію його із фактично зміненим ІН. Також було з'ясовано, що за день до реєстрації автомобіля на гр. А. було складено адміністративний протокол і у протоколі про вчинення адміністративного правопорушення зазначено фактичний (змінений) ІН, тобто у користуванні гр. А. — автомобіль з фактичним ІН.

Експерти повідомили слідчому про наявність в електронній системі автомобіля записаного виробником первинного ІН і головне — про можливість його зчитування [4], для чого ТЗ транспортували до спеціалізованого сервісного центру — офіційного представника виробника (додатки Б, В) (через відсутність спеціального обладнання для проведення такого дослідження в НДЕКЦ) [7]. При цьому слідчий залучив як спеціаліста майстра з обслуговування електроніки автомобіля (додаток Г). Завдяки дослідженню вдалося встановити, що зміна ІН в комп'ютері автомобіля датована 13.02.2008 р. (додаток Д). Згідно з інформацією, яку надав експерт та у подальшому підтвердив спеціаліст сервісного центру, електронна система ТЗ цієї марки запрограмована таким чином, що всі проведені зміни в налаштуваннях електроніки автомобіля фіксуються в пам'яті бортового комп'ютера без видалення первинної інформації. Отже, станом на 13.02.2008 р. було внесено зміни до ІН, «прописаного» в електронній системі автомобіля (додаток Е). Оскільки провести зміни в ІН електроніки автомобіля безконтактним методом передавання інформації неможливо, то станом на 13.02.2008 р. автомобіль був у розпорядженні гр. А., на якого його зареєстровано, і лише з його дозволу за безпосереднього контакту можна було провести зміни ІН в електронній системі автомобіля.

Таким чином, встановлено, що ІН змінили у період з 29.10.2007 р. по 13.02.2008 р. і упродовж 108 днів було внесено зміни в ІН ТЗ на кузові автомобіля та в електронній системі автомобіля (13.02.2008 р.).

Гр. А. володів ТЗ упродовж 97 днів (з 09.11.2007 р. по 13.02.2008 р.), тобто саме у цей проміжок часу він може бути причетний до внесення змін до його ІН.

Крім того, встановлення точної дати змін у бортовому комп'ютері допомогло встановити і місце вчинення злочину, а також причетних до нього осіб.

Гр. Б., що придбав автомобіль 26.03.2010 р. (факт купівлі засвідчено нотаріально посвідченим договором лізингу, укладеним 26.03.2010 р.), як упевнився слідчий, був непричетний до його легалізації.

Отже, місце, час та обстановка утворюють кількісну сторону певної ситуації у різних комбінаціях. Постійною при цьому є наявність бодай двох із цих компонентів (наприклад, встановивши час, можна встановити місце і навпаки). Для ситуації характерне діалектичне поєднання компонентів, які вона охоплює. Вони ніби доповнюють один одного, зумовлюють якісно новий зміст зовнішнього оточення злочинного діяння, збільшують або зменшують комплекс норм, що забороняють якість дії або вимагають певної поведінки, впливають на ступінь суспільної небезпеки вчиненого.

Будь-який злочин є певним актом вольової поведінки людини у формі дії або бездіяльності, що посягає на охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини. Злочинна дія (бездіяльність) завжди характеризується місцем, часом, обстановкою і способом її здійснення. Ці об'єктивні ознаки притаманні будь-якому злочину. Причому місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину різним чином взаємопов'язані із суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю). Так, місце, час, обстановка вчинення злочину, взяті в сукупності, виступають у ролі об'єктивно-предметних умов, у яких розвивається і вчиняється злочинне діяння. Вони характеризують це діяння ззовні і свідчать про те, в якому місці, упродовж якого часу, в якій об'єктивній обстановці вчинено злочинну дію (бездіяльність).

Отже, як свідчить досвід експертної практики, під час розслідування кримінальних проваджень слід зосереджуватися не лише на вивченні можливості встановлення складу злочину потерпілого, у власності якого перебував автомобіль з підробленими ІН, а й на вивченні попередньої історії ТЗ, встановленні попередніх його власників, обставин продажу, інформації про попередні пошкодження та участь у ДТП, про наявність кредитних, лізингових та інших обставин.

Список використаної літератури

1. Віскунов В.В. Проблеми вдосконалення ознак складу злочину, передбаченого ст. 290 Кримінального кодексу України / В.В. Віскунов // Юридична Україна. — № 4. — 2013. — С. 73—76.

2. Кримінальний кодекс України : станом на 01 лют. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 13 трав. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124651.html.

4. Актуальні питання комплексного дослідження транспортних засобів : збір. матер. міжн. наук.-прак. семін. (м. Алушта, 3—5 жовт. 2011 р.) / [укл. І.П. Бондаренко, А.С. Бичков]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. — 83 с.

5. Дорожні транспортні засоби. Ідентифікаційний номер транспортного засобу (VIN). Зміст та структура : ISO 3779-2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1332-06>.

6. Методика криміналістического исследования легковых автомобилей с целью установления подлинности их идентификационных номеров, моделей и времени выпуска / [Прохоров-Лукин Г.В., Беляк Ю.Н., Дубовой А.П. и др.]. — К. : КНДІСЕ, 1998. — 343 с.

7. Шостак О.М. Додаткові можливості встановлення ідентифікаційних номерів транспортних засобів через заводи-виробники та інформаційні бази даних по номерах агрегатів : метод. реком. / Шостак О.М., Науменко С.М., Граціанов А.І. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2004. — 34 с.

Додаток А

Автомобіль, наданий на дослідження

**Транспортування автомобіля до спеціалізованого
сервісного центру в м. Одесі**

Спеціалізований сервісний центр в м. Одесі

Додаток Г

**Підключення до електронної системи автомобіля
у спеціалізованому сервісному центрі в м. Одесі**

Додаток Д

**Зчитування інформації з електроніки автомобіля
у спеціалізованому сервісному центрі в м. Одесі**

**Результати зчитування інформації з електроніки автомобіля
у спеціалізованому сервісному центрі в м. Одесі**
(Codingdate перекладається як дата кодування;
Dateofmanufacture — дата виготовлення заводом-виробником)

Vehicle analysis log - Microsoft Internet Explorer

Файл Правка Вид Избранное Сервис Справка

Назад Поиск Избранное

Адрес: C:\Documents and Settings\Admin\Рабочий стол\1\pol\FAP_WP1AB29P66LA66844_20131213_170956.xml

GATEWAY (GATEWAY)		
Identification	Program version	12
	Data version	0.0
	CAN drive matrix No.	4.1
	CAN display matrix No.	4.1
	CAN matrix No., Infotainment	4.1
	CAN comfort matrix No.	4.1
	Coding date (DDMMYY)	13.02.08
	Diagnosis software number	0100
	Vehicle identification number (B)	WP1ZZZ9PZ6LA83324
	Vehicle identification number	WP1AB29P66LA66844
	Date of manufacture	12.08.04
	Dealer number	0x20 71
	Hardware state	0004
	Production/After Sales Service info	###
	Production number	#####
	Routing table No.	4.1
	Serial number	7063178125
	Porsche part number	7L5907530A
	Coding value	0x000000

Control unit, coding

Інформація про реєстрації в базі Інтерполу

Угон	
ID	009350047
Кто ввел	ADDAMTSNG
Дата ввода	15.02.2008 00:00:00
Кто корр.	ADDAMTSNG
Дата корр.	15.02.2008 14:19:30
Орган	1145
Гос.номер	H777CX77
Марка, модель	ПОРШЕКАЙЕНЭ
Год выпуска	2006
Номер двигателя	M485082606001
Номер кузова	WP1ZZZ9PZ6LA83324
UNN	9350047
Номер шасси	WP1ZZZ9PZ6LA83324
Дата хищения(угона)	29.10.2007
Дата док.	29.10.2007
	ОРГАН ПОСТАНОВКИ НА

УДК 332.64:332.74

А.В. Дивнич, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Полтавській області

Д.І. Статівка, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Полтавській області

ВПЛИВ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Розглянуто теоретичні засади експертної грошової оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення в Україні. Проаналізовано можливості наявних методичних підходів щодо застосування в умовах військово-політичної нестабільності. Встановлено інструменти для визначення впливу дестабілізаційних чинників на формування вартості земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: вартість, експертна оцінка, землі сільськогосподарського призначення.

Рассмотрены теоретические основы экспертной денежной оценки стоимости земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Проанализированы возможности существующих методических подходов для применения в условиях военно-политической нестабильности. Установлены инструменты для определения влияния дестабилизирующих факторов на формирование стоимости земельных ресурсов сельскохозяйственных предприятий.

Theoretical basis of expert money value of land for agricultural destination in Ukraine is considered in this article. Possibilities of existing methodical approaches for the use in conditions of war were analyzed. Tools for determining the effect of destabilizing factors in the formation of the value of land resources of agricultural enterprises were defined.

Не є таємницею, що військово-політична агресія з боку Російської Федерації деструктивно впливає на економіку України, що виражено як у прямих витратах на оборону, втратах матеріальних активів, так і у збитках від сповільнення розвитку галузей, розриву виробничо-господарських зв'язків, відтоку капіталу тощо.

В умовах невизначеності щодо майбутніх надходжень перед вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами постає проблема підвищеного ризику проведення операційної діяльності. Забезпечення бізнес-процесів неможливе без визначення об'єктивної вартості активів, зокрема земельних угідь. Тому на сьогодні актуальним є обґрунтування моделі успішного функціонування сільськогосподарських підприємств, розташованих на територіях потенційної загрози.

Визначення вартості земельних ділянок, у тому числі сільськогосподарського призначення, регулюється чинною Методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок (далі — Методика), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 [1]. Правові та науково-методичні засади застосування Методики закріплено у положеннях Закону України від 11.12.2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» [2] та Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442 [3], а процедура оцінки — у прийнятому Порядку проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок (далі — Порядок), затвердженому наказом Держкомзему України від 09.01.2003 р. № 2 [4].

Ґрунтуючись на положеннях зазначених нормативних актів, методичні засади грошової оцінки землі викладено у працях Ю.Ф. Дехтяренка, М.Г. Лихогруд, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палехи [5], В.М. Кілочко [6], А.Г. Мартина [7], М.Г. Ступеня [8] та інших науковців. Водночас проблематика науково-методичних засад об'єктивної оцінки земель сільськогосподарського призначення, розташованих на територіях підвищеного господарського ризику, нині не досліджена. А отже, метою цього дослідження є встановлення методичних інструментів для визначення впливу дестабілізаційних чинників на формування вартості земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Земельні ресурси сільськогосподарських підприємств становлять масиви земельних ділянок, які залучені чи можуть бути залучені ними у господарське використання згідно із цільовим призначенням з урахуванням наявних обмежень і обтяжень. У Методичці та Порядку визначення вартості земельної ділянки (у сільському господарстві — поля) передбачає використання одного із трьох обраних методичних підходів чи їх сукупних варіацій. Так, Порядком визначено такі методи оцінки:

– за підходом, що ґрунтується на зіставленні цін продажу, — методи попарного зіставлення або статистичного аналізу ринку;

– за підходом, заснованим на капіталізації чистого операційного або рентного доходу, — інвестиційний метод або метод капіталізації земельної ренти (метод зисків);

– за підходом, що враховує витрати на земельні поліпшення, у поєднанні з методичним підходом зіставлення цін продажу — економічний метод чи метод співвіднесення (перенесення);

– за підходом, що враховує витрати на земельні поліпшення, у поєднанні з підходом, що базується на капіталізації чистого операційного або рентного доходу, — метод залишку для землі або метод розподілення доходу;

– з використанням усіх зазначених підходів — метод розвитку (можливого використання).

Експертній оцінці земельних ділянок, які використовують як сільськогосподарські угіддя, присвячено розділ III Методики. Однак результати проведеного дослідження [9] свідчать, що Методика містить низку положень дискусійного характеру, оскільки її розроблено для застосування в економічному середовищі без урахування ризиків, у тому числі зовнішньої військової агресії, торговельних санкцій та інших проявів гострих конфліктів.

Ускладнення у застосуванні визначених Методикою положень пов'язане з тим, що в них не враховано деструктивного впливу певних зовнішніх чинників на вартість

земель усіх галузей національної економіки, зокрема земельних ресурсів сільсько-господарських підприємств. Стратегічне значення останніх підкреслив Президент України під час проведення IV засідання Національної ради реформ України, зазначаючи, що «у часи, коли у зв'язку з агресією проти України було знищено промисловий потенціал Донецької і Луганської областей... локомотивом експортної виручки стала аграрна галузь» [10]. А отже, проведення експертної оцінки земельних ділянок під час укладання цивільно-правових угод та переоцінки основних засобів для бухгалтерського обліку (п. 1 Методики) є надзвичайно важливим як з погляду економічного розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств, так і з погляду обороноздатності держави.

Як свідчить аналіз, найоб'єктивнішим методичним підходом до експертної оцінки земельної ділянки в умовах ринкової економіки є підхід, заснований на зіставленні цін продажу схожих земельних ділянок. Він передбачає врахування відмінностей в умовах угод за операціями із землею та коригування експертної оцінки за характеристиками полів, які впливають на їх вартість. Згідно з пунктом 8 Методики скориговану ціну продажу визначають за формулою (1):

$$Pk_i = P_i + \sum_{j=1}^m \Delta P_{ij}, \quad (1)$$

де: Pk_i — скоригована ціна продажу i -тої схожої земельної ділянки;
 P_i — фактична ціна продажу i -тої схожої земельної ділянки;
 m — кількість чинників, які враховують при порівнянні під час експертної грошової оцінки;
 ΔP_{ij} — поправка в ціні продажу i -тої схожої ділянки стосовно об'єкта оцінки за j -тим чинником порівняння.

Вартість земельної ділянки визначають як медіанне або модальне значення отриманих результатів, і вона має відповідати рівню цін, які склалися на ринку.

На сьогодні застосування цього методу неможливе через відсутність ринку земель сільськогосподарського призначення внаслідок дії п. 15 розділу X чинного Земельного кодексу України, яким продовжено мораторій на продаж земель цієї категорії [11].

Застосування методичного підходу, заснованого на врахуванні витрат на земельні поліпшення, згідно з Методикою передбачає визначення вартості земельної ділянки (поля) за формулою (2):

$$P_c = P_r - C_m, \quad (2)$$

де: P_c — вартість земельної ділянки (поля), визначена шляхом урахування витрат на земельні поліпшення;
 P_r — дохід, очікуваний від продажу поліпшеної земельної ділянки, чи капіталізований чистий операційний або рентний дохід від її використання;
 C_m — витрати на земельні поліпшення (зміни якісних характеристик ділянки), тобто витрати на підготовку ділянки до її функціонального використання.

При цьому чинниками земельних поліпшень згідно з п. 5 Методики визнаються наслідки господарського використання землі. Водночас п. 2 вводиться обмеження щодо застосування Методики в частині оцінки земельних ділянок як таких, що вільні від земельних поліпшень. Однак земельні ділянки у рослинництві використовують для виробництва сільськогосподарських культур, урожай яких продукується завдяки ґрунтовому покриву земельної ділянки, і унікальна здатність ґрунту — родючість — є одним із домінуючих чинників, які формують цінність певного поля для забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Отже, з огляду на те, що земля у сільському господарстві є не лише засобом праці, а й предметом праці [12], розглядати земельну ділянку як таку, що вільна від поліпшень, неможливо у разі дотримання сучасних технологій сільськогосподарського виробництва, адже у процесі операційного циклу ґрунт постійно обробляється (застосовують агротехнічні прийоми, вносять добрива, засоби захисту рослин тощо), змінюються якісні параметри ґрунту. За умови раціонального землекористування окремі характеристики земельних ділянок певною мірою поліпшуються, і навпаки, у разі нехтування технологічними вимогами (наприклад, недотримання сівозмін, норм внесення добрив) ґрунти деградують. Значного впливу (переважно негативного) зазнають виробничі характеристики земель від діяльності військових підрозділів.

Оскільки виокремити у складі виробничих витрат ті з них, що призвели до утворення земельних поліпшень, практично неможливо, то цей підхід для експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення має застосовуватися у комплексі з іншими методичними підходами.

Згідно з методичним підходом, що базується на капіталізації чистого операційного або рентного доходу, вартість земельної ділянки визначають за розміром надходжень (фактичних або очікуваних) від найефективнішого її використання. За умови постійності та незмінності грошових надходжень від використання певної земельної ділянки її вартість визначають за формулою (3):

$$P_k = \frac{I_k}{R_k}, \quad (3)$$

де: P_k — вартість земельної ділянки, визначена шляхом прямої капіталізації;
 I_k — чистий операційний або рентний дохід;
 R_k — ставка капіталізації.

За умови обмеженості і змінності грошових надходжень від використання земельної ділянки упродовж певного періоду з подальшим її продажем на ринку вартість цієї ділянки визначають за формулою (4):

$$P_{kn} = \sum_{i=1}^t \frac{I_{k_i}}{(1 + R_k)^i} + V_r, \quad (4)$$

де: P_{kn} — вартість земельної ділянки, визначена шляхом непрямої капіталізації;
 t — період (у роках), який враховують під час розрахунку непрямої

капіталізації чистого операційного або рентного доходу;
 I_{ki} — очікуваний чистий операційний або рентний дохід за i -тий рік використання;
 R_k — ставка капіталізації;
 V_r — поточна вартість реверсії.

Тобто Методикою чистий операційний дохід звужується до різниці між доходом від орендних платежів за землю та щорічними витратами на утримання та експлуатацію земельної ділянки. При цьому допускається вживання категорії «риннок оренди». Як слушно зазначають Л.Ю. Мельник і П.М. Макаренко, з позиції суб'єктів та об'єктів ринок — це сукупність економічних відносин між продавцями та покупцями з приводу обміну вироблених благ із різною споживчою властивістю. Ринок земельних ділянок — це взаємовідносини між власником і тим, хто бажає купити землю. А оренда землі безпосередньо не стосується її купівлі-продажу, оскільки власник землі не змінюється [13].

Розрахунок рентного доходу (доходу від землі як виробничого чинника) згідно з Методикою пропонується здійснювати шляхом віднімання від доходу, отриманого на земельній ділянці, величини виробничих витрат і прибутку виробника. Причому порядок визначення двох останніх показників не конкретизовано, що може призвести до деформації зазначених економічних понять і включення до вартості оцінки необ'єктивних даних (суми необґрунтованих витрат унаслідок незадовільного менеджменту землекористувача, ситуативного прибутку за рахунок грошових надходжень у періоди нехарактерної ринкової кон'юнктури тощо).

Під час військової агресії на територіях, втягнутих у конфлікт, кардинально змінюється економічне середовище. За цих умов підприємство як виробнича функція не може ефективно використовувати наявний потенціал, адже існують ризики нестабільності грошових надходжень, втрати їх частини, позбавлення частини виробничого потенціалу тощо. Проте за умови здійснення господарської діяльності сільськогосподарське підприємство може отримувати певний позитивний фінансовий результат. У разі дії таких обмежень найповнішу інформацію щодо об'єкта оцінки може забезпечити методичний підхід, який базується на непрямій капіталізації рентного доходу. У разі застосування цього підходу доцільно враховувати імовірність отримання грошових надходжень від господарського використання земельної ділянки. При цьому процедура експертної оцінки має містити параметричний розв'язок функції вартості, заданої формулою (4). Усі надходження та витрати слід вважати незалежними випадковими величинами. Припущення щодо економічних показників господарського використання земельної ділянки — об'єкта експертної оцінки — поділяють на оптимістичне (без втрат), модальне (найімовірніше) та песимістичне (найгірше).

Згідно з визначеними В.Р. Кігелем методами прийняття рішень [14] для кожного вихідного показника для формули (4) за перспективними варіантами використання розраховують очікуване значення за формулою (5):

$$\bar{P} = \frac{1}{6}(P_o + 4P_m + P_p), \quad (5)$$

де: P_o — значення економічного показника за оптимістичним варіан-

ТОМ;

P_m — значення економічного показника за модальним варіантом;

P_p — значення економічного показника за песимістичним варіантом.

Отже, динамічні перетворення зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств, розміщених на територіях, прилеглих до зони військового протистояння, суттєво ускладнюють проведення експертної оцінки земель сільськогосподарського призначення, і зазначені вище рекомендації можуть доповнити наявний методичний інструментарій. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є визначення критичної величини мінімального терміну використання поля, що дозволить провести експертну оцінку вартості земельної ділянки.

Список використаної літератури

1. *Методика* експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 № 1531 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-%D0%BF>.
2. *Закон* України від 11.12.2003 № 1378-IV «Про оцінку земель» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.
3. *Національний стандарт* № 2 «Оцінка нерухомого майна», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 № 1442 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1442-2004-%EF>.
4. *Порядок* проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок, затверджений наказом Держкомзему України від 09.01.2003 № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0396-03>.
5. *Методичні основи грошової оцінки земель в Україні* / [Дехтяренко Ю.Ф., Лихогруд М.Г., Манцевич Ю.М., Палеха Ю.М.]. — К. : Профі, 2002. — 256 с.
6. *Кілочко В.М.* Удосконалення грошової оцінки земель в Україні / В.М. Кілочко. — К. : ЦЗРУ, 2004. — 160 с.
7. *Мартин А.Г.* Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / А.Г. Мартин // *Землеустрій і кадастр*. — 2013. — № 3. — С. 30—51.
8. *Оцінка земель* : навч. посіб. / [за заг. ред. М.Г. Ступеня]. — Львів : Новий світ, 2000; 2008. — 308 с.
9. *Дивнич А.В.* Методичні та практичні аспекти експертної грошової оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення / А.В. Дивнич // *Криміналістичний вісник*. — 2011. — № 2. — С. 98—107.
10. *Офіційне* інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-nagoloshuye-na-neobhidnostivstvorenniya-spriyatливо-35040>.
11. *Земельний кодекс* України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page>.
12. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств : підручник / В.Г. Андрійчук. — [2-е вид., перероб. і допов.] — К. : КНЕУ, 2002. — 624 с.
13. *Мельник Л.Ю.* Наукові аспекти ринку земель / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // *Економіка АПК*. — 2012. — № 9. — С. 10—15.
14. *Кігель В.Р.* Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці : монографія / В.Р. Кігель. — К. : ЦУЛ, 2003. — 202 с.

УДК 343.983 (477)

Є.С. Манько, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Сумській області

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗА ФОТОКАРТКАМИ ОСІБ, СФОТОГРАФОВАНИХ ЗІ ЗНАЧНИМ РОЗРИВОМ У ЧАСІ

Розглянуто особливості проведення ідентифікації за фотокартками осіб, сфотографованих зі значним розривом у часі.

Ключові слова: значний розрив у часі, тривалість ідентифікаційного періоду, межі ідентифікаційного періоду.

Рассмотрены особенности проведения идентификации по фотографиям лиц, сфотографированных со значительным разрывом во времени.

The paper studies problems of facial image comparison in two (several) pictures taken with considerable time lag.

Криміналістичне портретне дослідження, як відомо, покликане сприяти вирішенню таких важливих завдань, як встановлення особи невідомих злочинців, невпізнаних трупів, свідків, підозрюваних, громадян, що зникли безвісти, фактів належності документів, які посвідчують особу, та інших обставин, що мають значення для розслідування кримінальних справ. Крім того, таке дослідження використовують під час ототожнення різних історичних діячів за їхніми портретними зображеннями, виконаними, як правило, зі значним розривом у часі

Предметом криміналістичного портретного дослідження є розпізнання (діагностика) і встановлення тотожності особи за ознаками зовнішності.

Достовірна оцінка таких ознак неможлива без урахування закономірностей вікових змін зовнішності осіб та інших чинників, у тому числі відомостей про певний ідентифікаційний період, особливо коли йдеться про порівняння знімків осіб, сфотографованих зі значним розривом у часі.

Питанням ідентифікаційних портретних досліджень присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, І.Ф. Винниченко, А.А. Гусев, О.М. Зінін, П.Г. Орлов, Г.М. Павлов, В.О. Снетков, Г.В. Соколов, В.С. Степанін, Н.В. Терзієв, А.А. Топорков, П.П. Цветков та інші. Але з огляду на складність і багатоаспектність таких досліджень не всі питання досліджено повною мірою, і окремі з них потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей проведення ідентифікації особи за фотокартками, зробленими зі значним розривом у часі.

Серед основних закономірностей зміни зовнішності людини, які враховують під час експертного портретного ототожнення, варто звернути увагу на такі. Харак-

тер і напрям зміни з віком окремих елементів зовнішності у різних людей є однотипними (так, шкіра обличчя у різних людей, змінюючись, проходить у своєму розвитку однакові стадії — як за зміною кольорів, так і за ступенем зморшкуватості), хоча межі та темпи зміни однойменних ознак у них неоднакові і залежать як від чинників групового характеру (расова належність, стан здоров'я, спосіб життя, статура тощо), так і від індивідуальних особливостей розвитку організму людини. При цьому темп, напрям і характер зміни зовнішності людини упродовж життя неоднакові. В одному віці зміни настають швидко, в іншому віці їх розвиток сповільнюється; елементи зовнішності можуть змінюватися спочатку в одному напрямі (наприклад, збільшуватися щодо інших), а потім — в іншому; одні ознаки (наприклад, колір шкіри обличчя, ступінь її зморшкуватості) змінюються постійно, досягаючи максимуму у похилому віці, інші — не зазнають видимих змін упродовж тривалого періоду (наприклад, колір очей).

Ознаки зовнішності, змінюючись, не зникають безслідно, а переходять з одного стану в інший (так, щічна ямка у результаті змін спочатку перетворюється у щічну складку, а згодом — у зморшку; М-подібна лінія росту волосся перетворюється у глибокі зализини, які можуть злитися з тім'яною та потиличною лисиною, тощо).

Крім зазначених закономірностей зміни зовнішності людини та їх прояву, під час експертного портретного ототожнення слід обов'язково враховувати ідентифікаційний період, зокрема його тривалість — час, що розділяє моменти зйомки осіб, представлених на порівнюваних фотографіях. Оскільки темп, напрям і характер зміни зовнішності людини у часі є чинниками непостійними, слід також враховувати й межі ідентифікаційного періоду, зумовлені віком порівнюваних осіб у момент фотографування, адже за тієї самої тривалості ідентифікаційного періоду його межі можуть виявитися неоднаковими для різних пар порівнюваних знімків. Тому зміст поняття «значний розрив у часі» є неоднаковим для різних меж ідентифікаційного періоду, а отже, та сама тривалість цього періоду може бути як значним розривом у часі (наприклад, під час порівняння знімків дитини та підлітка), так і незначним (під час порівняння знімків осіб у зрілому віці).

Під значним розривом у часі вчені пропонують розуміти ідентифікаційний період, за який сталися суттєві зміни у зовнішності, а оскільки такі зміни відбуваються зі зміною вікових періодів розвитку людини, то саме ці періоди і варто вважати об'єктивним критерієм визначення значного розриву у часі [1, с. 45].

Отже, значним розривом у часі є відрізок часу, межі якого або збігаються з початком і закінченням певного вікового періоду, або перебувають у різних вікових періодах. У другому випадку розрив у часі має бути не меншим, ніж напівсума суміжних вікових періодів, у яких перебувають межі ідентифікаційного періоду. При цьому розрив у часі буде більший, якщо межі ідентифікаційного періоду перебувають у вікових періодах, що не є суміжними [2, с. 48].

З огляду на те, що експертну портретну ідентифікацію зазвичай застосовують у випадках, коли іншими способами встановити особу неможливо, дослідження фотознімків осіб, сфотографованих зі значним розривом у часі, має велике значення, адже нерідко лише кваліфікований висновок фахівця може стати цінним джерелом інформації і поштовхом до подальшого розслідування. Отже, доцільно розглянути особливості методики ототожнення особи за такими фотознімками [3, с. 48].

На стадії попереднього дослідження при ототоженні осіб, сфотографованих зі значним розривом у часі, крім вирішення традиційних завдань (щодо статі, національності, перенесених захворювань та операцій, що впливають на зовнішність, якості фотозображень, чинників відображення ознак зовнішності, ступеня порівнянності досліджуваних матеріалів тощо), особливу увагу звертають на визначення віку порівнюваних осіб за їх зовнішнім виглядом і встановлення часу фотографування. Для цього насамперед визначають межі ідентифікаційного періоду і його тривалість, що дає змогу під час подальшого аналізу ознак зовнішності оцінити характер змін цих ознак за певний період часу. При цьому слід враховувати, що у різні вікові періоди точність встановлення віку неоднакова. Так, у дитячому віці його можна встановити з точністю до року, у юнацькому та молодому віці — з точністю до 2—3 років, у зрілому та літньому — з коливаннями у 5 років, а у старечому — з коливаннями у 10 років [4, с. 71].

Загалом точність визначення віку залежить від різних об'єктивних чинників, найважливішими з яких є біологічні та фотографічні.

Біологічними чинниками, що впливають на визначення віку, є такі:

– антропологічний тип, до якого належить особа, що її ототожнюють, пропорції її обличчя;

– аномалії у розвитку людини: природні (індивідуальні темпи вікових змін організму) та патологічні (наприклад, явища рахіту, ідіотизму, що сповільняють ріст, явища гігантизму, що прискорюють ріст);

– операції, травми, що змінюють обличчя;

– умови життя та харчування, що суттєво сповільнюють або прискорюють вікові зміни організму (зокрема відомо, що людина з психічними захворюваннями (уродженими, спадковими, набутими) зовні виглядає молодшою ніж за календарним віком, тоді як захворювання ендокринної системи, навпаки, призводять до більш раннього, порівняно з календарним віком, старіння людини).

До фотографічних чинників, що впливають на визначення віку, належать:

– якість фотознімка (різкість, контрастність, зернистість), його дефекти (вуаль, вицвітання тощо);

– наявність ретуші негатива та позитива.

Різкий і контрастний фотознімки підкреслюють усі вікові особливості особи, складки та зморшки і відповідно «старять» сфотографовану особу, а нерізкий фотознімок робить її зображення розпливчастим, неясним. При цьому деталі обличчя та вікові особливості не проглядаються, а отже, такий фотознімок «молодить» сфотографовану особу. Завуальований, вицвілий фотознімок справляє аналогічне враження.

Ретуш професійних портретів осіб молодого віку, як правило, призводить до того, що особа виглядає старшою за свій вік, оскільки властивий цьому віковому періоду рельєф обличчя частково усувається, обличчя робиться більш плоским. Ретуш осіб, сфотографованих у наступних вікових періодах, робить їх молодшими завдяки тому, що усуває ознаки старіння обличчя.

Визначення віку зазвичай проводять за кожною ознакою окремо, вираховують суму отриманих значень і ділять на кількість вивчених ознак. Отримане значення з точністю до 2—5 років буде позначати вік людини. Задля справедливості слід зазначити, що такий механічний спосіб визначення віку під час дослідження зов-

нішності за фотозображеннями може давати доволі велику похибку, а отже, слід ретельно оцінювати кожну взяту на дослідження вікову ознаку і визначати за нею максимальний і мінімальний вік, а потім вносити виправлення.

Одними із достовірних ознак визначення віку людини є наявність, розташування та ступінь виразності зморшок на її обличчі: лобових, у зовнішніх кутах очей, під очима, носогубних, на мочках вушних раковин, перенісці, верхній губі, підборідді, щоках, а також шийних зморшок [5, с. 38].

Доцільно зупинитися на основних типових станах зморшок і складок шкіри у різні вікові періоди.

Лобові зморшки з'являються приблизно у віці 20 років у вигляді дуже малопомітних борозенок. До 25—30 років вони стають добре помітними (лінії зморшок при цьому ясно позначені), але не глибокими. Після 40 років лобова зморшкуватість розвивається у вигляді борозенок різної глибини, довжини та кількості.

Носогубна складка формується до 20—25 років у вигляді невеликого поглиблення країв носа. До 30 років вона стає більш помітною, до 35 років — добре вираженою по всій її довжині, а до 50 років — виразною і чіткою по всій її довжині.

Зморшки зовнішніх кутів очей з'являються в основному до 25 років. У початковій стадії вони або мають слабкий малюнок, або на їхньому місці проглядається лінійна червоність. До 30 років ці зморшки стають більш чіткими, а до 35 років добре вираженими. До 45 років з'являються так звані «гусячі лапки», виразність яких різко посилюється з роками. Крім цього, збільшується (або з'являється, якщо його не було) нависання нерухомої частини верхнього повіка над зовнішнім кутом ока.

Зморшкуватість під очима в зоні нижніх повік і нижче їх (в очних западинах) з'являється, починаючи із 25 років — спочатку у вигляді горизонтальної складки в зоні нижнього повіка з ледь помітною поперековою або косою лінією. До 35 років вони стають більш вираженими у вигляді поздовжньої та поперекової (косої) зморшкуватості. До 40 років зморшки під очима хоча й не є чіткими, але займають всю очну западину, провали та «мішки» у цих місцях починають з'являтися після 45 років. Після 50 років ця зморшкуватість є різко вираженою.

Зморшкуватість за вушною раковиною (по кілька зморшок з кожної сторони) з'являється іноді доволі рано, починаючи з 20 років (наявність по одній зморшці може свідчити про їх вродженість). У подальшому заушні зморшки збільшуються у своєму розмірі, поступово стають довшими і «спускаються» набагато нижче мочок, переходячи у похилому віці у косі шийні зморшки.

Шийна зморшкуватість, з'явившись у 35 років, стає помітною після 40 років і до 50 років досягає чіткої виразності у вигляді напівциркулярних складок.

Зморшкуватість спинки носа, що йде від внутрішніх кутів очей до спинки носа, тобто в поперечному напрямку, починає розвиватися зазвичай у віці 50—60 років. До 70 років спинка носа покривається цими зморшками.

Близько 60 років з'являється зморшкуватість на верхній губі — спочатку у вигляді дуже рідких, коротких і невеликих зморщечок переважно вертикального напрямку, які стають дедалі помітнішими. До 70 років їхні стінки округляються, а після цього віку спостерігаються різкі вертикальні зморшки та відтягування всієї верхньої губи вниз.

Невеликі поглиблення на підборідді, з'явившись у віці 60 років, до 75 років перетворюються на суттєво поглиблені ямки, до яких додаються окремі невеликі

зморшки по периферії підборіддя, біля кутів рота та нижньої губи. У віці 80—85 років з'являються різкі зморшки у різних напрямках.

Зрозуміло, що доволі велике значення в утворенні старечих змін як у зоні верхньої губи, так і підборіддя має випадіння зубів.

Зморшкуватість вушних мочок, що з'являється близько 55 років у кількості 2—4 доволі слабких зморшок у різних напрямках, до 65 років стає більш різко вираженою, а до 75 років — більш глибокою з початковим округленням стінок зморшок і з певною відвислістю мочок. З роками ця тенденція посилюється.

Зморшкуватість вушних раковин по їх краях з'являється у віці близько 70 років у вигляді ледь помітних зазублин. У подальшому цей процес розповсюджується й на внутрішні відділи вушних раковин, а також на поверхні їхніх хрящів.

Поява зморшок на всій поверхні щік стає вираженою лише близько 75 років. Разом з тим краї щік починають покриватися зморшками набагато раніше через зміни в очних западинах та зростаючу поглибленість носогубних складок. У похилому віці з'являється зморшкуватість шкіри на скроневих ділянках обличчя і над жувальними м'язами.

Завершуючи огляд основних типових станів зморшок і складок шкіри у різні вікові періоди, слід зазначити, що поява ознак старіння шкіри обличчя у чоловіків спостерігається у більш ранньому віці, ніж у жінок, і вони більш різко виражені, що зазвичай пов'язано з їхніми професіями, станом здоров'я та харчуванням [6, с. 115].

Визначенню віку людини багато в чому сприяє не лише знання процесів старіння, які відбуваються в її шкірі з роками, а й визначення часу її фотографування, про що можуть свідчити відомості, зазначені:

- у реєстраційно-облікових документах, що заводять на певну особу;
- на штампках із прізвиськом особи, яку реєструють, за датою й місцем реєстрації на сигналітичних фотографіях;
- у написах на фотокартках;
- у заявах, зафіксованих у протоколах вилучення;
- у показаннях свідків;
- у протоколі огляду трупа (про фотографування трупа);
- в історії хвороби.

Час фотографування може бути визначений завдяки відомостям непрямого характеру, визначальними з яких є:

- дата безвісного зникнення особи, розшукуваного злочинця, неплатника аліментів тощо;
- час видачі документа, на якому наклеєно фотокартку (паспорта, військового квитка, посвідчення особи), якщо точно встановлено, що фотокартку не переклеювали);
- одяг сфотографованої особи відповідно до моди або фасону, певного періоду року;
- вид фотопаперу, на якому надруковано фотознімок.

Таким чином, у випадку ототожнення осіб, сфотографованих зі значним розривом у часі, попереднє дослідження зображень є доволі специфічним.

Роздільне дослідження, що передбачає вивчення зображень окремих елементів зовнішності, проводять так само, як і під час звичайної експертної портретної ідентифікації. При цьому особливу увагу звертають на чинники, пов'язані зі зйом-

кою, у тому числі вид зйомки (художня, аматорська), її умови (природне, штучне освітлення), а також на стан зовнішності людини. Адже певні прийоми фотографування та обробки фотознімка можуть суттєво спотворити вікові характеристики, «омолодити» людину, змінити ознаки її зовнішності (наприклад, підмалювання контурів брів, кайм губ, наклеювання вій, застосування рум'ян та пудри, зміна кольору волосся, характеру зачіски тощо) [7, с. 120].

Порівняльне дослідження у межах проведення експертиз стосовно збігу ознак не містить яких-небудь особливостей, тоді як оцінка розбіжностей ознак є доволі специфічною. Зокрема, у разі виявлення розбіжностей ознак з'ясовують, чи можна їх пояснити зміною ознак зовнішності у часі. Оцінку виявлених розбіжностей ознак проводять з урахуванням даних про межі, темпи, напрям і характер зміни досліджуваних елементів обличчя та їхніх ознак за певний проміжок часу [8, с. 45]. З огляду на важливість знання таких змін для проведення дослідження і формулювання висновків доцільно навести основні тенденції зміни зовнішності у часі.

Брови. З віком брови продовжують рости, стають густішими, кошлатішими (особливо у чоловіків), але основні їх контури і напрямок залишаються незмінними.

Ніс (у тому числі перенісся) з роками збільшується, досягаючи максимальних розмірів приблизно до 30 років. Спинка носа стає більш прямою або опуклою. З віком кінчик і основа носа опускаються, хрящі носа розростаються, внаслідок чого збільшуються поперечні розміри носа. Зменшення висоти носа спостерігається у глибокій старості.

Очі. З віком очна щілина звужується (найширшою вона є у дитинстві), збільшується довжина та ступінь нависання складки верхнього повіка (у похилому віці також може спостерігатися потоншення складки), виступаючі очні яблука западають в орбіти.

Рот. Довжина ротової щілини з віком збільшується, у період старіння скорочується. У зв'язку з редукцією жувального апарата атрофуються м'язи рота, особливо верхньої губи, що спричиняє загальне стоншення їхньої слизової частини. До 60 років товщина губ може зменшитися до 42 %. З випадінням зубів губи втягуються (за наявності протезів такого може не бути).

Зуби. Після зміни молочних зубів на постійні зберігається стабільність зубного апарата, у похилому віці, коли зуби стираються або випадають, висота ротової частини обличчя зменшується.

Підборіддя. Рельєф і розміри підборіддя з віком збільшуються, що може зумовити зміну круглого підборіддя, що мало виступало у дитинстві та юності, на кутасте і виступаюче у зрілих літах. У похилому віці з випадінням зубів змінюється положення підборіддя, воно ще більше виступає.

Вушні раковини. Видимих змін у формі вушних раковин не спостерігається. З віком вушна раковина може подовжуватися, може також зменшуватися ступінь її «стирчання», подовжується мочка вуха (стає більше тонкою і довгою).

Волоссяний покрив за час життя людини суттєво змінюється. Рідке, світле волосся у перші роки життя людини змінюється на густе і темне у період її зрілості. З віком людина сивіє (насамперед чоловіки), утворюється лисина або волосся стає набагато рідшим і тоншим. Легка сивина волосся, зокрема на скронях, може з'явитися близько 35 років. З 20—25 років внаслідок випадіння починає змінюватися лінія лобового контура волосся за формою та положенням, на лобовій, тім'яній або

потиличній зоні голови може спостерігатися облісіння.

Шкіра. Найсуттєвіших змін зазнають зморшки шкіри, які, з'явившись, уже не зникають, їхня кількість і ступінь виразності збільшуються (вони збільшуються у довжину і глибину) [9, с. 90].

Зазначені тенденції зміни зовнішності людини ретельно досліджують і враховують під час порівняльного дослідження фотокарток. При цьому розбіжності, які не можна пояснити значним розривом фотографування у часі та відомими причинами (хвороба, умови життя, операція тощо), або визнають як підставу для висновку про розбіжності порівнюваних осіб, або не оцінюють.

Список використаної літератури

1. Гусев А.А. Идентификация личности по фотокарточкам / А.А. Гусев. — М., 1974. — 220 с.
2. Снетков В.А. Словарь основных терминов судебно-портретной экспертизы / В.А. Снетков, А.М. Зинин. — М., 1970. — 60 с.
3. Криминалистика / [под ред. Р.С. Белкина]. — М., 1987. — 350 с.
4. Снетков В.А. Типы и элементы внешности / Снетков В.А., Зинин А.М., Винниченко И.Ф. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1970. — 140 с.
5. Степанин В.С. Криминалистическое отождествление при идентификации. Криминалистика и судебная экспертиза / В.С. Степанин. — К., 1982. — 180 с.
6. Куприянов В.В. Лицо человека / В.В. Куприянов, Г.В. Стовичек. — М. : Медицина, 1988. — 180 с.
7. Снетков В.А. Габитоскопия / В.А. Снетков. — Волгоград : ВНИИ МВД СССР, 1979. — 280 с.
8. Снетков В.А. Использование признаков внешности при установлении личности / В.А. Снетков, А.М. Зинин. — М., 1976. — 200 с.
9. Портретная экспертиза : учеб.-практ. пособ. / [под ред. А.М. Зинина]. — М. : Экзамен; Право и закон, 2004. — 160 с.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 661.834:662.2(045)

О.Ю. Пугаченко, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України у Вінницькій області*

О.В. Морозецький, головний експерт

*Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

МОЖЛИВОСТІ ЕКСПРЕСНОГО ВИЯВЛЕННЯ ЛІТІЮ З МЕТОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ ПІСЛЯ ПРИВЕДЕННЯ ЇХ У ДІЮ

Вивчено можливість виявлення літію на залишках саморобних вибухових пристроїв за допомогою реакцій осадження та кольорових реакцій. Досліджено вплив супутніх літій елементів, наведено методи усунення їх впливу на визначення літію.

Ключові слова: літій, вибуховий пристрій, торон I, фосфоназо Р, нітроантранілазо, чутливість реакцій.

Изучена возможность определения лития на остатках самодельных взрывных устройств с помощью реакций осаждения и цветных реакций. Исследовано влияние сопутствующих литию элементов, приведены методы устранения их влияния на определение лития.

The possibility of determination of lithium on the remains of improvised explosive devices by using precipitation reactions and color reactions was studied. The influence of elements which can accompany Li, as well as methods of eliminating their influence was investigated.

Нинішній непростий етап розвитку України проходить в умовах активізації сепаратистських настроїв і рухів у східних регіонах нашої країни. Крім збройного конфлікту на сході України, доводиться мати справу із самостійними палкими прихильниками так званих народних республік із числа пересічних громадян, які всіяко намагаються посприяти цим організаціям, розробляючи та реалізуючи сценарії різних терористичних актів, спрямованих як проти військових, що беруть участь у

зоні проведення антитерористичної операції, так і проти мирних громадян.

Різновидом терористичного акту є вибух вибухового пристрою як промислового, так і кустарного виробництва. Для приведення в дію саморобних пристроїв найчастіше використовують мобільні телефони, зручність у застосуванні яких пов'язана з можливістю дистанційного управління.

Факт застосування мобільного телефону для приведення в дію вибухового пристрою підтверджують шляхом виявлення специфічних компонентів, зокрема літію, який використовують у батареях живлення. В інших галузях народного господарства літій і його сполуки використовують доволі рідко. Винятком можуть бути піротехнічні суміші, де сполуки літію зрідка використовують для забарвлення полум'я у червоний колір [1; 2]. Отже, встановлення наявності літію підтверджує застосування вибухового пристрою.

Загалом електроди сучасних акумуляторів виготовляють шляхом нанесення катодного матеріалу на алюмінієву фольгу (катод) і анодного матеріалу — на мідну фольгу. До хімічного складу катодного матеріалу найчастіше входить кобальтат літію і тверді розчини нікелату літію. Як анодний матеріал застосовують літієві солі фосфорної кислоти. Електролітом слугує гелеподібна маса, до складу якої входять солі літію [3].

Літій належить до групи рідкісних елементів. Його вміст у породах коливається від 2×10^{-5} до $6 \times 10^{-3} \%$ [4]. За хімічними властивостями літій посідає особливе місце серед лужних металів. Він є перехідним до елементів головної підгрупи II групи періодичної системи елементів. Підтвердженням тому є мала розчинність карбонату, фториду та фосфату літію, а також схильність до створення подвійних і комплексних сполук, яка не є характерною для інших лужних металів [5, с. 12]. Як правило, солі літію добре розчинні у воді: малорозчинними є карбонат, фосфат, фтори літію (розчинність найважливіших сполук літію становить: LiF — 0,27, LiCl — 83,2, Li₂CO₃ — 1,33, Li₃PO₄ — 0,030, LiNO₃ — 72,8, LiOH — 12,4 г/100г води [6]).

Для визначення літію найбільш надійними є спектрографічні методи, а саме: емісійна фотометрія полум'я, атомно-абсорбційна спектрофотометрія, емісійний дуговий та іскровий спектрографічні методи. Ці методи є достатньо чутливими і потребують коштовного обладнання; їх зазвичай використовують для кількісного виявлення літію, що недоцільно для криміналістичного дослідження залишків вибухового пристрою.

Метою цього дослідження є розробка методик виокремлення та виявлення «слідових» кількостей літію за допомогою методів «мокрої» хімії, а саме реакцій осадження та кольорових реакцій, які можна запропонувати для якісного аналізу залишків вибухового пристрою.

З літературних джерел відомі реакції осадження літію у вигляді фосфату, фториду, карбонату, тетрародановісмутату літію-цезію, а також у вигляді ацетату літію-цинку-уранілу, потрійних періодатів літію-калію із залізом, алюмінієм, міддю, цирконієм, вісмутом, торієм. У цих реакціях магній і лужноземельні метали ведуть себе подібно до літію, що потребує їх попереднього виокремлення [5, с. 28—29].

З реакцій осадження було використано одну з найбільш чутливих реакцій осадження, а саме з ферріперіодатом калію, яка проходить з утворенням осаду ферріперіодату калію-літію LiKFeO₆ білого кольору. Інші реакції осадження є менш чутливими, а тому до уваги їх не брали.

З метою дослідження чутливості зазначеної реакції використовували ферріперіодат калію, приготовлений так: 2,3 г KIO_4 розчиняли у 50 мл 0,5 н розчину гідроксиду калію, додавали, перемішуючи, 12 мл 0,1 н розчину хлориду заліза (III) у 0,2 н соляній кислоті і розводили розчин до об'єму 100 мл 2н розчином гідроксиду калію [7]. Приготовлений розчин є стійким упродовж щонайменше шести місяців. Також було приготовлено основний розчин карбонату літію з концентрацією Li_2CO_3 5,323 г/л, що відповідає концентрації літію 0,5 г/л, з якого приготували більш розведені розчини. Під час дослідження встановлено, що чутливість реакції, проведеної на предметному скельці, становить 0,1 мкг Li у краплі об'ємом 2 мкл. Через те, що проведенню реакції заважають інші іони, зокрема магній, потрібно було розв'язати завдання попереднього виокремлення іонів літію.

Запропонована методика виокремлення літію від лужноземельних і важких металів, що цьому перешкоджають, передбачала таке. До кількох мілілітрів досліджуваного водного змиву додавали 0,2 мл 15-процентного розчину карбонату амонію та 0,1 мл 1-процентного розчину сульфід амонію, витримували кілька хвилин на киплячій водяній бані, після чого фільтрували через паперовий фільтр. Фільтрат упарювали досуха у фарфоровому тиглі. Для видалення слідів амонію сухий залишок солей зволожували однією краплею 20-процентного гідроксиду калію, знову випарювали досуха, після чого додавали 2—3 краплі води і фільтрували; одержаний фільтрат використовували для виявлення літію. За допомогою цього методу досягають практично повного осадження таких елементів, як кальцій (Ca), магній (Mg), барій (Ba), цирконій (Sr), алюміній (Al), залізо (Fe), хром (Cr), цинк (Zn), мідь (Cu), нікель (Ni), кобальт (Co), срібло (Ag), ртуть (Hg), марганець (Mn), свинець (Pb), олово (Sn), кадмій (Cd), лантан (La), вісмут (Bi). До того ж літій не абсорбується осадами сульфідів і карбонатів.

Кольорові реакції літію є більш чутливими ніж реакції осадження. У сильно лужному середовищі (~ 2% KOH) іон літію взаємодіє з низкою азосполук, які мають в о-положенні до азогрупи гідроксильну групу. Серед азосполук кращими реагентами є *o,o'*-діоксидазосполуки, особливо ті з них, де як азоскладову застосовують β -нафтол і його похідні, 2-окси-3-нафтоїну кислоту, R-кислоту, сіль Шеффера [5, с. 30—32]. У літературних джерелах найбільше уваги приділено визначенню літію з тороном I [8; 9; 10; 11], але з погляду чіткості переходу забарвлення він є не найкращим реагентом для його виявлення. Характеристику найважливіших реагентів для виявлення літію наведено у табл. 1.

Також для визначення літію використовують і деякі інші реагенти групи арсеназо: арсеназо I, арсеназо III, сульфохлорфенол С, берілон II. Ці реагенти мають низку недоліків, основним з яких є те, що комплекс з літієм слабо відрізняється за забарвленням від самого реагенту [3, с. 32]. Для подальшого дослідження було обрано три реагенти: торон I, нітроантранілазо та фосфоназо Р.

Відомо, що чутливість реакції іонів літію із зазначеними реагентами у присутності деяких органічних розчинників підвищується. Як органічні розчинники було використано ті з них, що змішуються з водою у будь-яких співвідношеннях: ізопропанол, диметилформамід (ДМФА), диметилсульфоксид (ДМСО). При цьому досліджували як чисті розчинники, так і їх суміші між собою та водою, в результаті чого встановлено оптимальні умови для проведення дослідження. Отримані результати підтверджено експериментально за допомогою методу спектрофотометрії у видимій та в УФ ді-

лянці спектра як чистих реагентів, так і їх комплексів з літієм (рис. 1—3). Визначені оптимальні умови проведення дослідження наведено у таблиці 2.

Таблиця 1

Кольорові реакції літію

№ з/п	Реагент		Забарвлення	
	назва	формула	реагенту	комплексу
1	Торон I		Оранжево-червоне	Оранжево-жовте
2	Арсеназо III		Синьо-фіолетове	Малиново-червоне
3	Хіназоліназо		Жовто-оранжеве	Червоно-оранжеве
4	Нітроантранілазо		Червоно-оранжеве	Оранжево-жовте
5	3,3'-біс-(2-Окси-3-карбоксинафтил-1-азо) фенолфталеїн		Синьо-фіолетове	Червоне
6	Фосфоназо Р	$C_{16}H_{11}N_2O_{10}S_2PBrNa$	Червоно-оранжеве	Оранжево-жовте

Таблиця 2

Умови проведення реакцій на визначення літію

№ з/п	Реагент	Середовище	Забарвлення реагенту	Забарвлення комплексу
1	Торон I	Вода-ДМСО (1:1)	Червоно-оранжеве	Жовто-оранжеве
2	Нітро-антранілазо	ДМФА	Бордово-червоне	Оранжеве
3	Фосфоназо Р	Вода-ДМФА-ізопропанол (2:1:1)	Червоне	Жовто-оранжеве

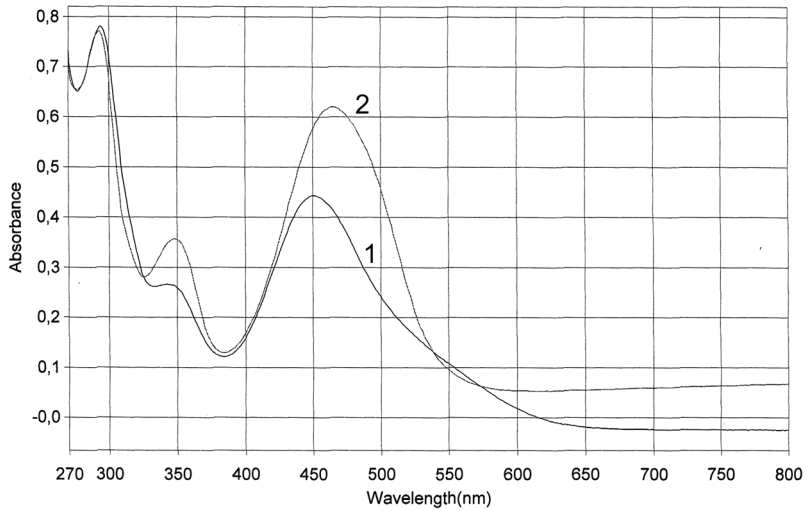

Рис. 1. Спектри поглинання торону I (1) та його комплексу з літієм (2) (концентрація торону I — $4 \times 10^{-4} \%$)

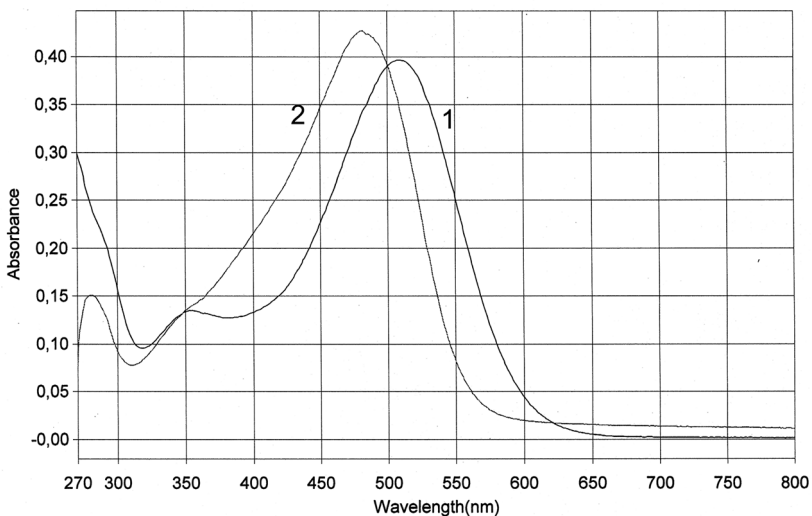

Рис. 2. Спектри поглинання нітроантранілазо (1) та його комплексу з літієм (2) (концентрація нітроантранілазо — $5 \times 10^{-5} \%$)

Отримані результати свідчать про достатню чутливість зазначених реагентів до іонів літію. При цьому найбільш чутливим є нітроантранілазо, оскільки при його використанні зміна забарвлення є найбільш контрастною. Водночас торон I порівняно з іншими реагентами дає найменш контрастну зміну забарвлення.

Для дослідження чутливості реагентів, про які йдеться, використовували два методи проведення реакції. Перший передбачає проведення реакції на предметному скельці, другий — у невеликій пробірці типу П2-14 x 120.

Реакцію на предметному скельці проводять так. Певний об'єм розчину солі літію з відомою концентрацією наносять на предметне скельце і висушують досу-

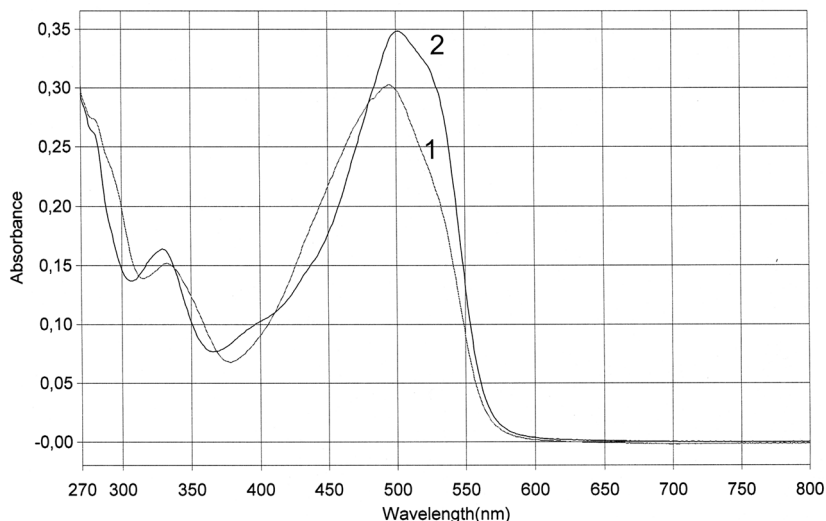

Рис. 3. Спектри поглинання фосфоназо Р (1) та його комплексу з літієм (2), (концентрація фосфоназо Р — 1×10^{-4} %)

ха, після чого наносять реагенти і спостерігають аналітичні ефекти. Реагенти готують шляхом додавання по 0,1 мл 20-процентного гідроксиду калію (KOH) до 1 мл 0,2-процентного торону І, 0,1-процентного нітроантранілазо, 0,1-процентного фосфоназо Р у зазначених вище розчинниках. У результаті дослідження встановлено, що за допомогою нітроантранілазо можна виявити літій у кількості 0,015 мкг, фосфоназо Р — 0,02 мкг, торон І — 0,04 мкг. При дослідженні модельних сумішей іонів елементів, супутніх літію, було з'ясовано, що навіть у разі застосування методів виокремлення літію, описаних вище, реагенти можуть давати нечітку реакцію, а у разі використання великої кількості солей — хибно позитивну реакцію. До того ж аналітичний ефект виявився доволі нестійким. Ці обставини змусили відмовитися від зазначеного методу та випробувати інший варіант — проведення реакції у пробірці, для чого було розроблено і застосовано таку методику.

До розчинника (відповідно до реагенту) об'ємом 0,3 мл у невеликій пробірці додавали по краплі реагент та 20-процентний розчин гідроксиду калію і певні об'єми розчину солі літію (табл. 2). Під час дослідження встановлено кількість літію, який можна виявити у такий спосіб: з нітроантранілазо — 0,07 мкг, з фосфоназо Р — 0,1 мкг, з тороном І — 0,25 мкг.

З метою вивчення впливу елементів, які перешкоджають виявленню літію, було приготовлено два ряди модельних зразків таких елементів, один з яких містив літій, а інший — ні. Вплив елементів на визначення літію наведено у таблиці 3.

Слід зазначити, що проведення реакцій у сильнолужному середовищі ($\text{pH} > 13,5$) сприяє маскуванню багатьох елементів [12]. Визначено також, що у великих кількостях іони натрію взаємодіють з нітроантранілазо та фосфоназо Р подібно до літію, а отже, під час проведення реакції заміна гідроксиду калію на гідроксид натрію неприпустима.

Вплив елементів на реакції визначення літію

№ з/п	Реагент	Елементи, що перешкоджають визначенню літію	Елементи, що не перешкоджають визначенню літію
1	Торон I	Cu, Hg, Sn	Pb, Zn, Ni, Mg, La, Cr, Al, Bi, UO ₂ ²⁺
2	Фосфоназо Р	Ca, Mg, Hg, Ag, великі к-ті Na та NH ₄ ⁺	Ni, Zn, Cd, Al, Cr, Fe, Sn, Pb, La, UO ₂ ²⁺
3	Нітро-антранілазо	Hg, Mn, Sn, Na, Ge, Tl, великі к-ті NH ₄ ⁺	Al, Cr, Pb, Mg, Ca, Cu, Ni, Bi, Zn, Fe, Zr, Ag, La, UO ₂ ²⁺

Іони елементів Cd²⁺, Fe²⁺, Fe³⁺, Mn²⁺, Hg²⁺, Hg²²⁺ наявні у пробі у кількостях від десятків і сотень мікрограм можуть утворювати нерозчинні гідроксида у вигляді осаду, що заважає чіткій зміні забарвлення, а також знижує рН розчину.

Попередня обробка досліджуваного розчину солей карбонатом і сульфідом амонію за описаною вище методикою сприяє практично повному відокремленню літію від лужноземельних, важких металів, а також заліза, алюмінію, марганцю, срібла, хрому.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, слід констатувати, що наявність літію у межах чутливості застосованої методики є характерною для вибухових пристроїв, що приведені в дію за допомогою мобільного телефону. Запропонована реакція осадження літію з ферріперіодатом калію довела, що поріг визначення літію становить 0,1 мкг в 2 мкл досліджуваного розчину.

З кольорових реакцій для визначення літію рекомендовано використовувати реакції з азосполуками: тороном I, фосфоназо Р та нітроантранілазо. Для цих реагентів підібрано оптимальні умови дослідження, які забезпечують найбільшу чутливість (0,07 мкг Li в пробі). Також запропоновано варіант проведення реакції у пробірці, оскільки реакція на предметному скельці у присутності великої кількості солей навіть після виокремлення елементів, які перешкоджають виявленню літію, буває нестійкою та нечіткою.

Під час дослідження було також доведено, що із трьох досліджуваних реагентів найбільш чутливим на іон літію є нітроантранілазо — за його допомогою можна визначити до 0,07 мкг літію у пробі, а найменш чутливим — торон I, який дає помітну зміну забарвлення лише за наявності 0,25 мкг літію. Фосфоназо Р дає помітну реакцію за наявності 0,1 мкг літію.

Отримані результати дослідження підтверджені спектрофотометричними дослідженнями реагентів та їх комплексів з літієм.

Для виокремлення іонів елементів, що перешкоджають виявленню літію, запропоновано методику їх осадження карбонатом і сульфідом амонію з подальшим упарюванням реакційної суміші досуха та видаленням з неї залишків солей амонію шляхом упарювання з розчином гідроксиду калію.

Отже, для виявлення літію на залишках саморобних вибухових пристроїв після приведення їх в дію пропонуються методики з використанням реакцій з нітроантранілазо та фосфоназо Р.

Список використаної літератури

1. Чувурин А.В. Занимательная пиротехника: Опасное знакомство : в 2 -х ч. / А.В. Чувурин. — Харьков : Основа, 2003. — Ч. 1. — 360 с.
2. Шидловский А.А. Основы пиротехники / А.А. Шидловский. — М. : Машиностроение, 1973. — 320 с.
3. Хрусталеv Д.А. Аккумуляторы / Д.А. Хрусталеv. — М. : Изумруд, 2003. — 224 с.
4. Джефферы П. Химические методы анализа горных пород / П. Джефферы ; пер. с англ. — М. : Мир, 1973. — 470 с.
5. Полуэктоv Н.С. Аналитическая химия лития / Полуэктоv Н.С., Мешкова С.Б., Полуэктова Е.Н. — М. : Наука, 1975. — 204 с.
6. Гороновский И.Т. Краткий справочник по химии / Гороновский И.Т., Назаренко Ю.П., Некряч Е.Ф. — 5-е изд., испр. и доп. — К. : Наукова думка, 1987. — 833 с.
7. Бусев А.И. Руководство по аналитической химии редких элементов / Бусев А.И., Типцова В.Г., Иванов В.М. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Химия, 1978. — 432 с.
8. Файгель Ф. Капельный анализ неорганических веществ : в 2-х т. / Ф. Файгель, В. Ангер ; пер. с англ. — М. : Мир, 1976. — Т. 1. — 392 с.
9. Сендел Е. Колориметрические методы определения следов металлов / Е. Сендел ; пер. с англ. — М. : Мир, 1964. — 903 с.
10. Марченко З. Методы спектрофотометрии в УФ и видимых областях в неорганическом анализе / З. Марченко, М. Бальцежак ; пер. с польск. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007. — 712 с.
11. Саввин С.Б. Успехи применения реагентов группы арсеназо — торона в аналитической химии / С.Б. Саввин // Успехи химии. — 1963. — Т. 32. — Вып. 2. — С. 195—219.
12. Пятницкий И.В. Маскирование и демаскирование в аналитической химии / И.В. Пятницкий, В.В. Сухан. — М. : Наука, 1990. — 222 с.

УДК 343.982.327

М.В. Стойчев, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Запорізькій області

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗНИЩЕНИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ МЕТОДОМ ЕЛЕКТРОХІМІЧНОГО ТРАВЛЕННЯ

Розглянуто питання щодо встановлення знищених ідентифікаційних номерів транспортних засобів, нанесених заводом-виробником різноманітними способами, з наведенням прикладів проведених досліджень.

Ключові слова: ідентифікаційні номери, символи, елементи знаків, рельєфні знаки, електрохімічне травлення, транспортний засіб (ТЗ), маркувальні позначення.

Рассмотрены вопросы установления уничтоженных идентификационных номеров транспортных средств, нанесенных заводом-производителем различными способами, с приведением примеров проведенных исследований.

The question for the establishment of destroyed vehicle identification number applied by the manufacturer diverse ways with an illustration of the research.

Боротьба з кримінальними правопорушеннями у сфері незаконного обігу автотранспорту була і залишається одним із важливих завдань, які стоять перед органами внутрішніх справ України. Як і раніше, незаконне заволодіння транспортними засобами з метою їх подальшої легалізації — доволі розповсюджене кримінальне правопорушення. Тому одним із завдань Експертної служби МВС України є криміналістичне забезпечення розслідування крадіжок транспортних засобів (далі — ТЗ) і розшуку викрадених ТЗ. Результативна робота експертних підрозділів за цими напрямками неможлива без високопрофесійного володіння методиками експертного дослідження ТЗ і документів, що їх супроводжують.

Нині експерти Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Запорізькій області, які проводять комплексне дослідження ТЗ (далі — КДТЗ), для вирішення завдань з дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ найчастіше застосовують:

- методи, що базуються на застосуванні оптичних пристроїв і приладів;
- метод часткового дослідження лакофарбового покриття;
- магнітопорошковий метод;
- метод електрохімічного травлення;
- метод хімічного травлення [1].

Перші два із зазначених методів дають змогу встановити наявність чи відсутність ознак, які свідчать про можливе «кустарне» змінення ідентифікаційного номе-

ра транспортного засобу. Останні два методи застосовують під час дослідження зміненого ідентифікаційного номера з метою встановлення його первинного вигляду. Проте через суто технічні незручності, пов'язані із застосуванням хімічного методу при дослідженні на вертикальних і похилих поверхнях, працівники сектору КДТЗ НДЕКЦ при ГУМВС України в Запорізькій області на практиці зазвичай використовують метод електрохімічного травлення. Магнітопорошковий метод за певних умов може бути застосований для вирішення обох завдань.

Як відомо, метод електрохімічного травлення базується на тому, що під час нанесення рельєфних знаків на металевих поверхнях порушується кристалічна решітка металу, що супроводжується змінами фізико-механічних властивостей матеріалу в місцях деформації: розчинності, залишкового намагнічування (для феромагнітних сплавів), щільності, електропровідності тощо. Отже, після знищення візуально помітних зображень знаків у товщі металу зберігаються їх сліди, які можна виявити, зокрема методом електрохімічного травлення [1].

Під час умисного знищення рельєфних номерних позначень з поверхні номерних майданчиків зазвичай знімають невеликий шар металу (як правило, на глибину нанесених символів). У таких випадках встановлення первинного номерного позначення здебільшого доволі легке. Як свідчить практика, якщо, видаливши значний шар металу (максимально можливий, до появи наскрізних отворів), зловмисники не застосовували додаткові технології впливу на його структуру в зоні нанесення номерного позначення, встановлення первинного номерного позначення методом електрохімічного травлення також можливе.

Однак доволі часто правопорушники з метою знищення первинного номерного позначення та створення труднощів або унеможливлення його відновлення застосовують спеціальні технологічні прийоми. Так, в експертній практиці траплялися ознаки, що свідчили про застосування знищувальних технологій:

- перед видаленням шару металу з первинним номерним позначенням розклепують рельєфні знаки, а також всю ділянку номерного майданчика, на якій їх нанесено; під час електрохімічного травлення вдається встановити лише окремі штрихи (елементи символів знаків), котрі, як правило, не утворюють будь-яких символів;

- до чи після видалення шару металу з номерним позначенням проводять глибоку термічну обробку номерного майданчика за допомогою відкритого полум'я або електричного струму — у такому разі шляхом електрохімічного травлення встановити первинний номер, як правило, неможливо;

- після видалення шару металу з первинним номерним позначенням (незалежно від того, розклепувалися перед тим рельєфні знаки чи ні) на поверхню номерного майданчика наносять шар металу способом напилення, що, як правило, не дозволяє встановити первинний номер за допомогою електрохімічного травлення;

- після видалення шару металу з первинним номерним позначенням (незалежно від того, розклепувалися перед тим рельєфні знаки чи ні) проводять обробку поверхні номерного майданчика тими самими методами електрохімічного або хімічного травлення до такого стану, коли жодні знаки не можна встановити.

Слід зазначити, що виробники автотранспорту під час нанесення ідентифікаційних номерів на різних моделях у різні роки випуску можуть використовувати різні способи і технології їх нанесення, а саме: ударний спосіб (із застосуванням клейма або пуансонів), спосіб лазерного гравіювання, електроіскровий спосіб [2]. Попри

різноманітність способів і технологій нанесення первинних номерних позначень ТЗ, за допомогою методу електрохімічного травлення зазвичай вдається їх відновити після знищення, про що свідчать проілюстровані приклади з експертної практики, наведені нижче.

Так, на наданому на дослідження автомобілі AUDI A4, 2005 року випуску, ідентифікаційний номер, нанесений заводом-виробником ударним способом, у подальшому було змінено шляхом механічного видалення верхнього шару металу, який містив заводське маркування, з наступним кустарним набиванням вторинного маркування. Причому вторинне маркування наносилося двічі (напевно, перша спроба перебивання номера була невдалою або мали місце дві такі спроби відповідно до числа крадіжок). Попри те, що з поверхні номерного майданчика під час подвійного перебивання видалили значний шар металу, за допомогою методу електрохімічного травлення було встановлено первинний заводський ідентифікаційний номер (рис. 1).

Рис. 1. Зображення номерного майданчика кузова автомобіля AUDI A4, 2005 року випуску, після проведення дослідження методом електрохімічного травлення (символи встановленого первинного заводського ідентифікаційного номера та кустарно нанесені символи ідентифікаційного номера візуально різняться)

Метод електрохімічного травлення вдало було застосовано і для відновлення ідентифікаційного номера на мопеді VIPER, 2008 року випуску, який спочатку був нанесений заводом-виробником ударним способом (пуансонами голчастого типу), а у подальшому його змінили шляхом механічного видалення верхнього шару металу, який містив заводське маркування, з наступним кустарним набиванням вторинного маркування (рис. 2).

За допомогою методу електрохімічного травлення встановлено первинний ідентифікаційний номер і на автомобілі BMW 735, 1998 року випуску, який було змінено шляхом перебивання: механічного видалення рельєфних знаків первинного маркування з наступним кустарним набиванням вторинного маркування (рис. 3).

Первинний заводський ідентифікаційний номер було встановлено за допомогою цього самого методу і на автомобілі CHERY ELARA, 2009 року випуску, ідентифікаційний номер на якому нанесено заводом-виробником способом мікрофрезерування (лазерного гравіювання), і який у подальшому злочинно змінено шляхом перебивання: механічного видалення рельєфних знаків первинного маркування з наступним кустарним нанесенням вторинного маркування (рис. 4).

Рис. 2. Зображення фрагмента номерного майданчика рами мопеда VIPER, 2008 року випуску, зі зміненим ідентифікаційним номером після проведеного дослідження методом електрохімічного травлення

Рис. 3. Зображення номерного майданчика кузова автомобіля BMW 735, 1998 року випуску, після проведення дослідження методом електрохімічного травлення (символи встановленого первинного заводського ідентифікаційного номера та кустарно нанесені символи ідентифікаційного номера візуально різняться)

Ефективність методу електрохімічного травлення проявилася і при встановленні первинного заводського ідентифікаційного номера автомобіля SKODA OCTAVIA, 1998 року випуску, частина ідентифікаційного номера якого (нанесеного заводом-виробником ударним способом) була видалена механічним шляхом разом із шаром металу (рис. 5).

Отже, метод електрохімічного травлення є доволі ефективним методом дослідження ідентифікаційних номерів ТЗ з метою встановлення їх первинного номерного позначення, причому незалежно від способу нанесення його заводом-виробником. Водночас, як свідчить аналіз експертної практики, за потреби експерти застосовують й інші ідентифікаційні методи дослідження, а у складних випадках — комплекс методів для вирішення поставлених завдань.

Рис. 4. Зображення номерного майданчика кузова автомобіля CHERY ELARA, 2009 року випуску, після проведення дослідження методом електрохімічного травлення (символи встановленого первинного заводського ідентифікаційного номера та кустарно нанесені символи ідентифікаційного номера візуально різняться)

Рис. 5. Зображення фрагмента номерного майданчика кузова автомобіля SKODA OCTAVIA, 1998 року випуску, після проведення дослідження методом електрохімічного травлення (символи встановленого первинного заводського ідентифікаційного номера та кустарно нанесена частина символів ідентифікаційного номера візуально різняться)

Список використаної літератури

1. Прохоров-Лукин Г.В. Методика криминалистического исследования легковых автомобилей в целях установления подлинности их идентификационных номеров, моделей и времени выпуска / Г.В. Прохоров-Лукин. — К. : КНИИСЭ, 1998. — 344 с.
2. Граціанов А.І. Комплексне дослідження транспортних засобів при розкритті злочинів, пов'язаних з викраденням автотранспорту, та його розвиток / А.І. Граціанов // Криміналістичний вісник. — 2009. — № 1 (11). — С. 188—194.
3. Неретін П.М. Особливості дослідження ідентифікаційних номерних позначень автомобілів іноземного виробництва : інформ. лист / П.М. Неретін, В.М. Ставний. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2004. — 38 с.

УДК 343.983.7

Г.С. Лисак, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Дніпропетровській області

О.Т. Фесенко, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Дніпропетровській області

ВИЗНАЧЕННЯ ВИДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ СЛІДІВ КРОВІ ПІСЛЯ ЗАМИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ РІЗНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Проведено дослідження впливу поширених засобів побутової хімії на визначення видової належності слідів крові на різних видах тканин залежно від терміну їх замочування. Доведено, що різні комбінації багатокомпонентних побутових миючих засобів здатні призводити до хибних результатів досліджень.

Ключові слова: видова належність крові, засоби побутової хімії, розчини, тканини, кров, антигенні властивості, гемоглобін.

Проведено исследование влияния распространенных средств бытовой химии на определение видовой принадлежности следов крови на различных видах тканей в зависимости от срока их замачивания. Доказано, что различные комбинации многокомпонентных бытовых моющих средств способны приводить к ложным результатам исследований.

A study of the species of traces of blood under the influence of common funds household chemicals on various types of tissue, depending on the period of soaking. It has been shown that various combinations of multicomponent household detergents and fabric items as carrier which can cause false positive results of research.

Як відомо, виявлені на місці події сліди крові мають велике значення для розслідування злочинів, пов'язаних насамперед з нанесенням тілесних ушкоджень, вбивством, зґвалтуванням, зникненням осіб тощо [1].

З метою отримання відповіді на запитання, чи свідчать виявлені сліди крові про вчинення злочину (наприклад, чи належать вони людині), слід встановити специфічність білків крові. До того ж результати цього дослідження використовують для подальшого встановлення групової належності крові, що неможливо без встановлення її видової належності [2].

Особливістю таких досліджень є те, що часто-густо злочинці, намагаючись приховати сліди злочину, змивають сліди крові за допомогою різних засобів побутової хімії.

Для встановлення видової специфічності крові використовують різні високочутливі імунологічні методи, засновані на специфічній взаємодії видових антигенів і антитіл за допомогою реакції преципітації. При визначенні видової специфічності

крові антигенами, як правило, є сироваткові білки: альбуміни і глобуліни, а антитілами проти цих білків, що отримані за рахунок імунізації, — імуноглобуліни (здебільшого типу G) [3]. Преципітуючі сироватки реагують із сироватковими білками і не преципітують гемоглобін.

Реакція преципітації є доволі чутливою і дозволяє встановлювати видоспецифічний білок у мікрослідах крові. Цю реакцію можна проводити у двох варіантах: у рідкому середовищі та в агарі [4].

Метою цієї статті є висвітлення дослідження змін видоспецифічних антигенів плазми крові людини та гемоглобіну під впливом різних побутових хімікатів.

Для проведення дослідження було використано видоспецифічні антитіла проти сивороточних білків людини, що преципітують білок крові людини, серії № 112.Ч, виготовлені ТОВ «Гематолог».

Об'єктом дослідження стали зразки свіжої людської крові певного об'єму (по 0,1 мл) на різних тканинах однакової маси (1,0 г), а саме: бавовні 100 %, джинсовій тканині (99 % бавовни : 1 % спандексу; далі — джинс), акрилі 100 %, віскозі (90 % : 10 % еластану), замочених (згідно з інструкціями) у стандартних розчинах (однакового об'єму 10 мл) побутової хімії з водопрвідною водою.

Застосовували такі розповсюджені засоби побутової хімії:

– миючий засіб «Domestos» 0,6 мл / 100 мл (склад: гіпохлорид натрію, вода, поверхнево-активні речовини (далі — ПАР), силікат натрію, парфумована «віддушка», стабілізатор і барвник);

– миючий засіб «Білизна» 10 мл / 100 мл (склад: 15—30 % гіпохлориду натрію, вода);

– пральний порошок «Ariel чистота Deluxe» 1 г / 100 мл (склад: 5—15 % аніононих ПАР, відбілюючі речовини на основі кисню, < 5 % неіоногенних ПАР, фосфони, полікарбосилати, мила, цеоліти, ензими, оптичні відбілювачі, ароматизуючі добавки);

– засіб для миття посуду «Fairy Апельсин» 1 мл / 100 мл (склад: 5—15 % лауретсульфату натрію (аніононі ПАР), < 5 % оксиду лаураміну (неіоногенні ПАР), неорганічні та органічні домішки, гексил коричний альдегід, лимонен);

– рідке туалетне мило «Flower Shop Зелений чай» 10 мл / 100 мл (склад: вода, лауретсульфат натрію, коканідопропінілбетаїн, хлорид натрію, діетаноламід жирних кислот кокосової олії, гліцерин, екстракт з листя зеленого чаю, алантоїн, ароматична композиція, динатрієва сіль етилендіамінтетраоцтової кислоти, бензиловий спирт, лимонна кислота, СІ 19140, СІ 42090);

– господарче мило 72% 10 г / 100 мл (жирні кислоти не більше ніж 72 %), луѓи (0,15—0,20 %) згідно з ГОСТ 30266-95 «Мило господарче тверде. Загальні технічні умови» (склад: залишки ненасичених, насичених жирних кислот: пальмітинової, стеаринової, лауринової; тваринні технічні жири, саломас, соапстоки жирів і світлих олій; каніфоль, карбонат натрію, їдкий натр, силікат натрію, цинкові і титанові білила; талове масло, жирозамінники — жирні синтетичні кислоти; нафтеніві кислоти — асидол, милонафт).

Експерименти проводили тричі для кожного виду зразка. Наявність слідів крові визначали після замочування зразків через 1, 3, 7, 14 діб за допомогою тонкошарової горизонтальної хроматографії (далі — ТГХ). Після виявлення слідів крові двічі проводили реакцію преципітації: у рідкому середовищі та в агарі. Як контрольні

зразки в реакцію преципітації вводили витяжки з матеріалу предмета-носія (контроль тканини), фізіологічний розчин хлориду натрію, яким проводили екстрагування, та нормальну сировотку людини (антиген у розведенні 1:1000 для преципітації у рідкому середовищі).

Результати проведених досліджень свідчать про таке.

Після першого дня замочування всіх зразків тканин зі слідами крові у розчині «Білизна» дослідження за допомогою ТГХ показали відсутність крові на досліджуваних об'єктах. Реакція преципітації як у рідкому середовищі, так і в агарі також була негативною для всіх зразків.

Незважаючи на те, що основною діючою речовиною засобу «Domestos» є гіпохлорид натрію, отримані результати дослідження щодо його застосування відрізняються від результатів дослідження дії розчину «Білизна». Це може бути пов'язано з меншою концентрацією гіпохлориду натрію, а також з наявністю інших хімічних домішок у засобі «Domestos». Дослідження зразків, які зазнали дії засобу «Domestos», за допомогою ТГХ засвідчило, що після 1-го дня на майже 33,3 % зразків отримано негативний результат, на 3-й день таких зразків було 41,6 %, на 7-й день — 41,6 % (хоча дещо погіршилася вираженість реакцій), на 14-й день 75 % зразків дали негативну реакцію, а у решти зразків (25 %) ця реакція була слабо вираженою. Результати реакцій преципітації у рідкому середовищі та в агаровому гелі для 1-го та 3-го днів схожі з результатами ТГХ, позитивний результат (поява смуг преципітації) виявився у 66,7 % та 58,4 % зразків відповідно. На 7-й та 14-й дні отримано негативний результат реакції. Такі результати дослідження свідчать про те, що видоспецифічні антигени менш стійкі до впливу компонентів засобу «Domestos» ніж гемоглобін крові (рис. 1, 2).

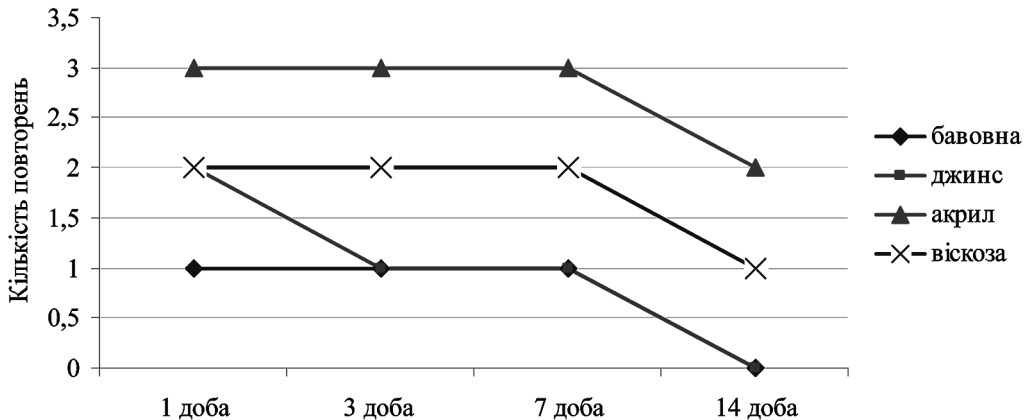

Рис. 1. Виявлення гемоглобіну за допомогою ТГХ у зразках, замочених у розчині засобу «Domestos»

Зразки, замочені у розчині засобу для миття посуду, під час проведення ТГХ показали відносно стійку відтворюваність реакції на кров упродовж усіх 14-и днів (рис. 3). На 14-й день реакція преципітації в агаровому гелі для зразків тканини джинсу, акрилу та віскози дала позитивний результат лише в одному повторенні (рис. 4). Водночас завдяки більшій чутливості реакції преципітації у рідкому середо-

вищі порівняно з реакцією преципітації в агаровому гелі вона показала позитивний результат на 14-у добу у двох повтореннях для зразків тканини джинсу та акрилу (рис. 5). Тобто можна говорити про відносно стійку резистентність компонентів крові до розчину засобу для миття посуду навіть після 14-и днів замочування.

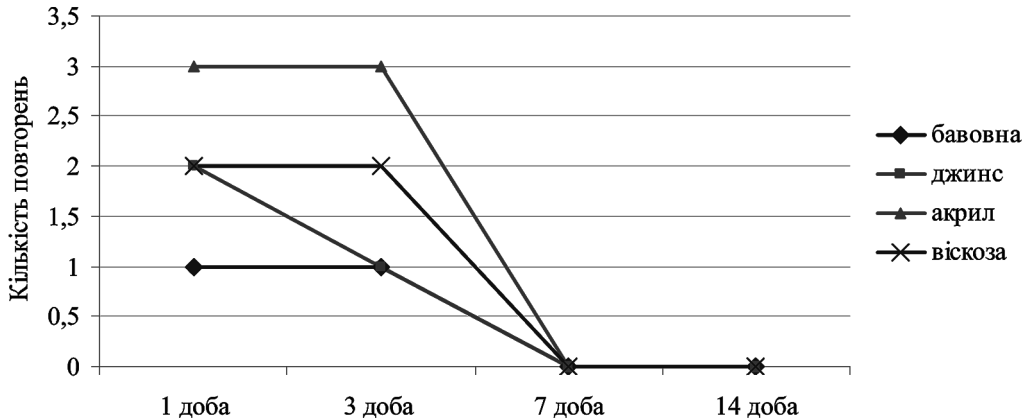

Рис. 2. Реакції преципітації у рідкому середовищі (кільцепреципітації) та в агаровому гелі у зразках, замочених у розчині засобу «Domestos»

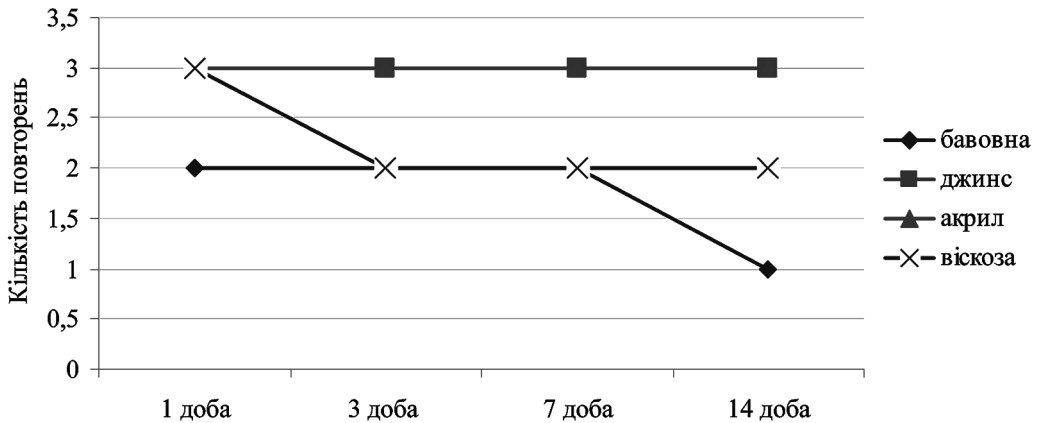

Рис. 3. Виявлення гемоглобіну за допомогою ТГХ у зразках, замочених у розчині засобу для миття посуду

Реакції з використанням туалетного мила продемонстрували таку саму тенденцію, що і з використанням засобу «Domestos» (рис. 6, 7).

При дослідженні зразків, замочених у розчині господарчого мила, за допомогою ТГХ після 1-ї доби було помічено реакцію лише в одному повторенні замочування і лише з тканинами акрилу та джинсу; у подальшому вираженість реакції із цими зразками поступово знижувалася та зникла на 14-й день. Проте на 14-й день виникала реакція із бавовною та віскозою. Такий перебіг реакцій можна пояснити багатоконпонентним складом господарчого мила, коли окремі із цих компонентів або їх комбінації теоретично можуть вступати в реакцію замість досліджуваних компонентів крові через певний проміжок часу. Підтвердження або спростування цього

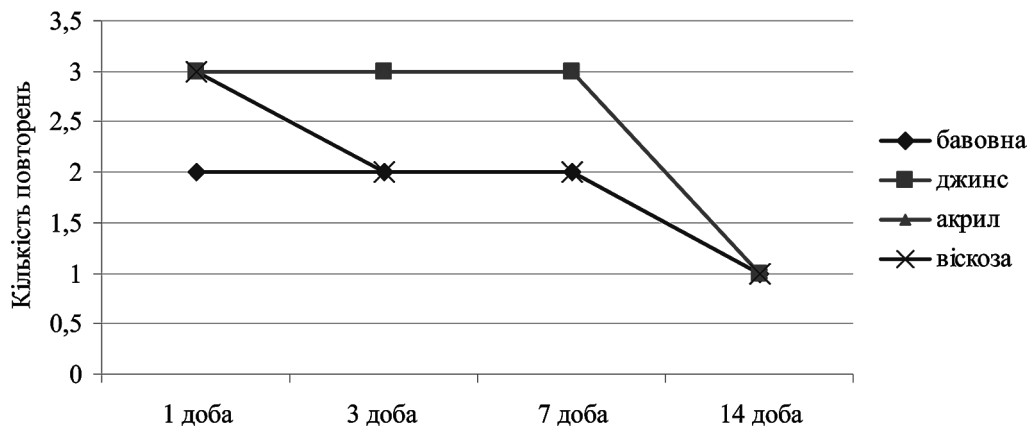

Рис. 4. Реакція преципітації в агаровому гелі у зразках, замочених у розчині засобу для миття посуду

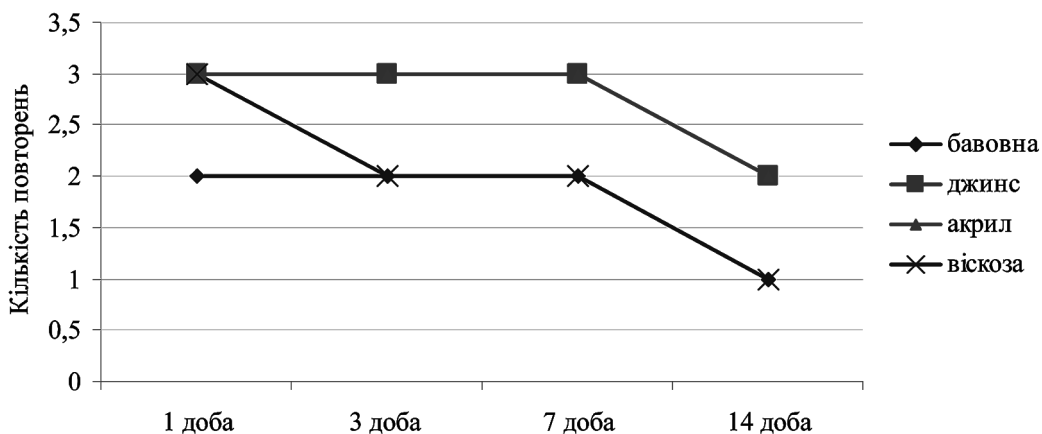

Рис. 5. Реакція преципітації в рідкому середовищі (кільцепреципітації) у зразках, замочених у розчині засобу для миття посуду

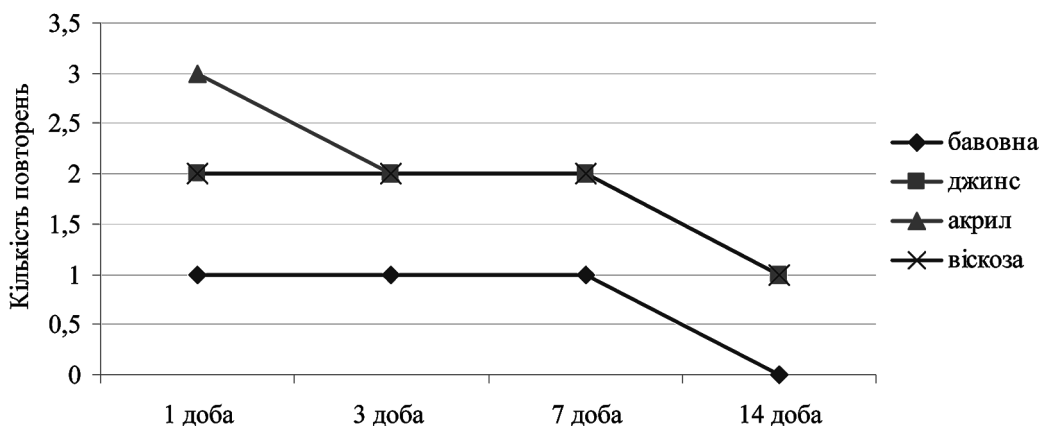

Рис. 6. Виявлення гемоглобіну за допомогою ТГХ у зразках, замочених у розчині туалетного мила

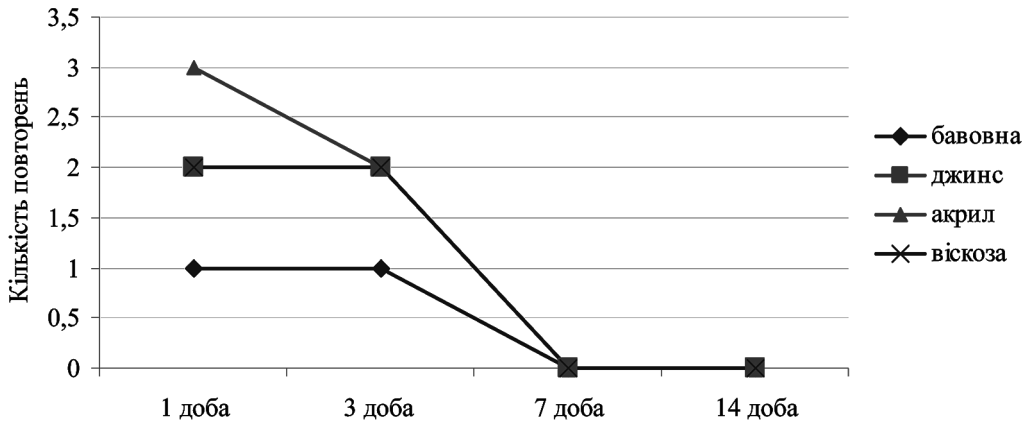

Рис. 7. Реакції преципітації у рідкому середовищі (кільцепреципітації) та в агаровому гелі у зразках, замочених у розчині туалетного мила

теоретичного припущення потребує більш детальних і розгорнутих досліджень. Реакції преципітації у рідкому середовищі та в агаровому гелі у всіх зразках не спостерігалися (рис. 8).

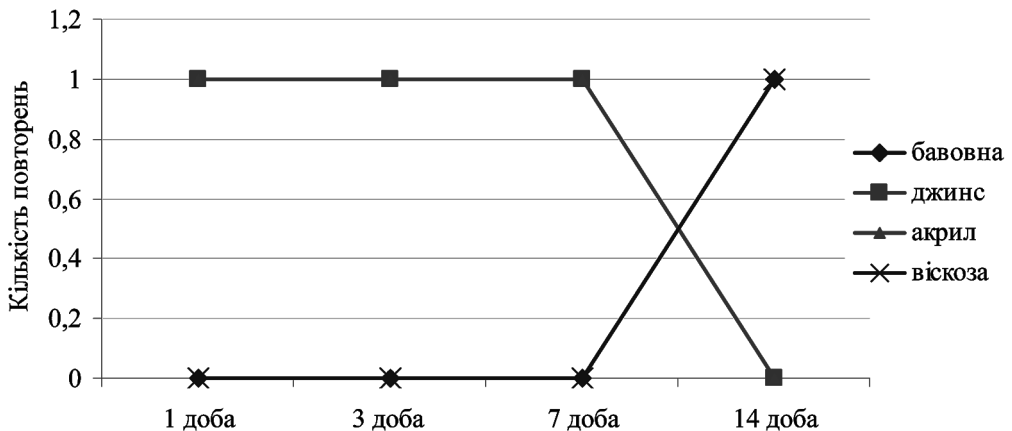

Рис. 8. Виявлення гемоглобіну за допомогою ТГХ у зразках, замочених у розчині господарчого мила

При замочуванні у пральному порошку після 1-ї та 3-ї доби замочування результати ТГХ засвідчили відтворюваність реакцій з усіма зразками, що становила 58 %, через 7 днів вираженість реакцій знизилася, а на 14-й день реакція зникла у 83,3 % зразків (рис. 9). Реакцію преципітації у рідкому середовищі не проводили через те, що не вдалося ліквідувати помутніння витяжки [5].

Хоча реакція преципітації в агаровому гелі і є менш чутливою порівняно з реакцією преципітації у рідкому середовищі, проте вона дозволяє проводити дослідження мутних витяжок. Ця реакція спостерігалася у зразках бавовни та віскози, в яких реакція ТГХ не дала позитивного результату. Крім того, реакція преципітації також була наявна у 58,3 % контрольних зразків. Це може свідчити про утворення неспецифічних осадів, що може бути пов'язано зі схожістю хімічних

властивостей компонентів прального засобу та хімічних властивостей антигенів крові (рис. 10).

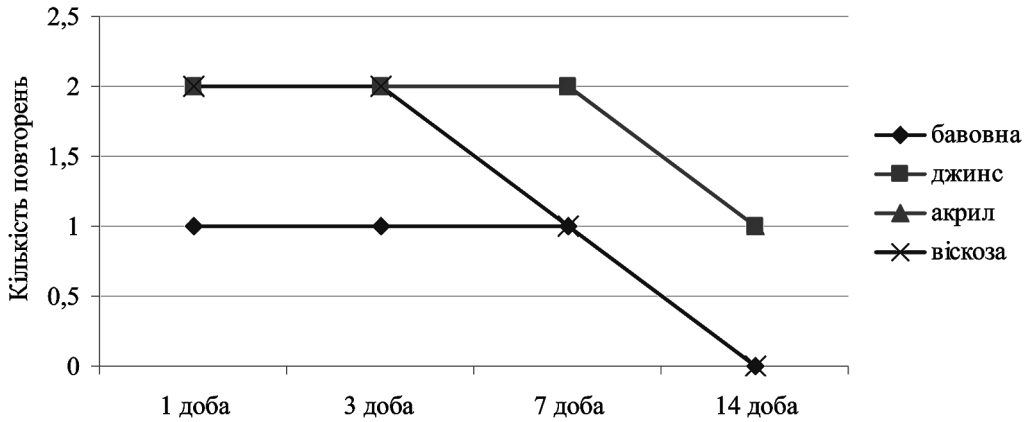

Рис. 9. Виявлення гемоглобіну за допомогою ТГХ у зразках, замочених у розчині прального порошку

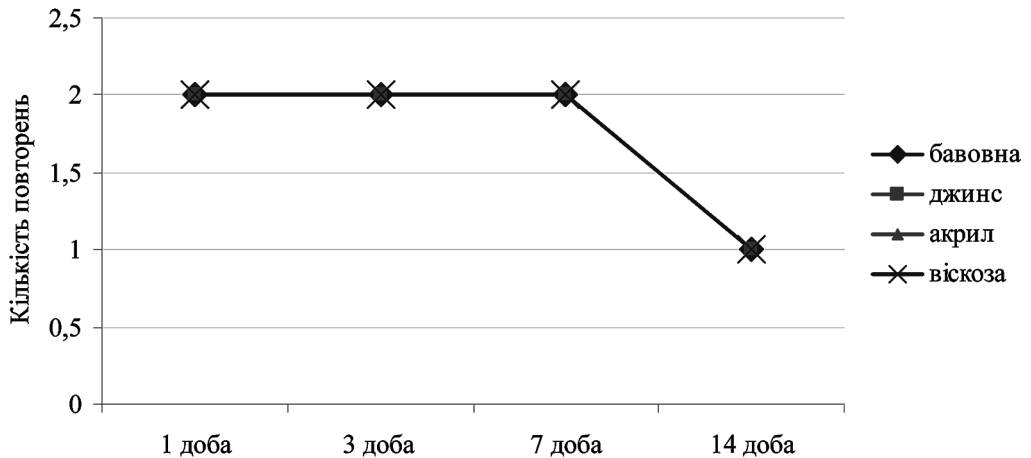

Рис. 10. Реакція преципітації в агаровому гелі у зразках, замочених у розчині прального порошку

Отже, можна дійти висновку, що видоспецифічні антигени мають меншу резистентність до впливу різних засобів побутової хімії, ніж гемоглобін крові, що становить 80 % усіх білків крові. За наявності певних чинників (помутніння сироватки, вплив хімічних речовин на антигени сироватки крові) реакція преципітації в агаровому гелі може не відбуватися або давати хибно позитивний результат. Тому доцільно проводити дослідження з використанням антигемоглобінових сироваток (анти-Hb сироваток), які базуються на антигенних властивостях гемоглобіну. Анти-Hb сироватки за діагностичними цінностями перевищують звичайні преципітуючі сироватки та можуть використовуватися для встановлення наявності крові, видової належності крові, виділень, органів і тканин, для відмінності крові плода і дитини перших місяців життя від крові дорослої людини [6]. Також можна використовувати

імунохімічний тест SERATEC HemDirect, що застосовують у судовій медицині для швидкого виявлення крові людини, який заснований на виявленні наявності гемоглобіну людини (hHb) у досліджуваному зразку шляхом імунної реакції [7].

Список використаної літератури

1. Колоколов Г.Р. Судебная медицина. Ответы на экзаменационные вопросы : учеб. пособ. для вузов / Г.Р. Колоколов. — М. : Изд-во «Экзамен», 2005. — 160 с.
2. Кан В.Б. Судебная медицина : курс лекций / В.Б. Кан, И.Е. Беликов. — Екатеринбург : Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2002. — 115 с.
3. Комов В.П. Биохимия / В.П. Комов, В.Н. Шведова. — М. : Дрофа, 2008. — 638 с.
4. Назаров Г.Н. Медико-криминалистическое исследование следов крови : прак. руков. / Г.Н. Назаров, Г.А. Пашинян. — Н. Новгород : Изд-во НГМА. 2003. — 258 с.
5. Єрмолаєва А.О. Методи проведення імунологічних досліджень у експертизах слідів біологічного походження та формування висновків : метод. посіб. / А.О. Єрмолаєва, С.М. Чепіга. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. — 77 с.
6. Хохлов В.В. Судебная медицина. Руководство / В.В. Хохлов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Смоленск, 2003. — 699 с.
7. Єрмолаєва А.О. Застосування тестових систем встановлення наявності гемоглобіну крові та сім'яної рідини при проведенні серологічних досліджень : метод. рек. / А.О. Єрмолаєва, О.П. Борзов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. — 16 с.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В.Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

ПРОФЕССОР Р.А. РЕЙСС — ВЫДАЮЩИЙСЯ КРИМИНАЛИСТ НАЧАЛА XX ВЕКА (К 140-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

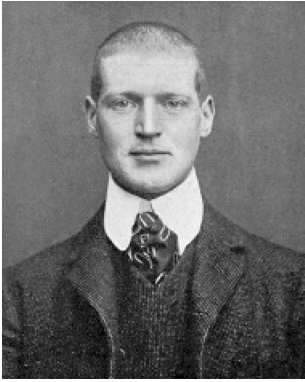
На основании малоизвестных дореволюционных литературных источников рассмотрены жизненный путь и творческая деятельность швейцарского ученого, одного из основоположников криминалистики, доктора химии, профессора Лозаннского университета Рудольфа Арчибальда Рейсса (1875—1927 гг.), создавшего первый в Европе Институт криминалистики (1906 г.), способствовавшего созданию в Российской империи первых отечественных кабинетов научно-судебной экспертизы и подготовке для них научных кадров.

Ключевые слова: Рудольф Рейсс, Лозаннский университет, Институт криминалистики, кабинеты научно-судебной экспертизы, история криминалистики.

На підставі маловідомих дореволюційних літературних джерел розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність швейцарського вченого, одного з основоположників криміналістики, доктора хімії, професора Лозаннського університету Рудольфа Арчибальда Рейсса (1875—1927 рр.), засновника першого в Європі Інституту криміналістики (1906 р.), який сприяв створенню в Російській імперії перших вітчизняних кабінетів науково-судової експертизи та готував для них наукові кадри.

Based on the little-known pre-revolutionary literature examined life and creative activity of the Swiss scholar, one of the founders of criminology, doctor of chemistry, professor of the University of Lausanne Archibalda Rudolph Reiss (1875—1927 gg.), Who created the first European Institute of Criminology (1906 g.) and sposobstvovapvshy the creation of the Russian Empire the first domestic Cabinets scientific forensics and training for their scientific staff.

8 июля текущего года исполнилось 140 лет со дня рождения одного из основоположников криминалистики, выдающегося швейцарского ученого, доктора химии, профессора Лозаннского университета Рудольфа Арчибальда Рейсса.

Р.А. Рейсс
в молодые годы

Родился Р.А. Рейсс в 1875 году в с. Гут Хектсберг (земля Баден, Вюртемберг) Германской империи (в других источниках местом его рождения указывается с. Хаузы Великого герцогства Баден) [1, с. 277; 2, с. 284]. Его отец, Фердинант Рейсс, и мать, Полина Сабина Анна Габриель Зойттер фон Летцен, занимались сельским хозяйством и виноделием.

Как отмечают биографы ученого, еще в детстве Р.А. Рейсс решил посвятить свою жизнь борьбе с преступностью, чему в немалой степени способствовал случай, произошедший с ним в десятилетнем возрасте: на поместье, в котором жила семья, напали разбойники, ранили отца и забрали имущество. Полиции тогда так и не удалось разыскать преступников [3, с. 13].

Еще студентом естественного факультета Лозаннского университета Рудольфу пришла идея: для успешной борьбы с преступностью придать уголовной полиции естественно-научные лаборатории, а ученых-естествоиспытателей сделать криминалистами. За первыми советами он даже обратился к основоположнику «научной полиции» доктору Альфонсу Бертильону, который посоветовал ему изучать естественные науки и юриспруденцию.

В 1897 году Р.А. Рейсс с отличием окончил университет, а через год защитил докторскую диссертацию по химии. С этого времени он начинает заниматься фотографией и вскоре возглавляет фотографическую деятельность в университете, являясь главным редактором журнала «Revue suisse de photographie».

В 1901 году доктор Р.А. Рейсс начинает преподавать основы фотографии студентам университета, а в следующем году вводит университетский курс «Судебная фотография». Одновременно по совместительству работает с профессором Бурже в госпитале (кантон Ваад), где создано первое в Швейцарии рентгеновское отделение.

Долгое время доктор Р.А. Рейсс занимался криминалистической и судебно-экспертной деятельностью, сочетая знания ученого и практического деятеля. С целью ознакомления с жизнью преступного мира он почти шесть лет провел среди преступников Парижа, Лондона, Берлина и других крупных европейских центров, изучая их жаргон и немой язык. Среди специалистов доктор Р.А. Рейсс пользовался заслуженной репутацией блестящего, изобретательного и почтенного научного эксперта во всех областях судебной экспертизы.

Ученый владел обоснованными юридическими знаниями, использовал новейшие данные естественных и технических наук. Он внес значительный вклад в совершенствование системы словесного портрета (освидетельствование и идентификацию личности), предложенной А. Бертильоном.

В начале XX века выходят научные труды Р.А. Рейсса: «Судебная фотография» (1903 г.), «Учебник по словесному портрету» (1905 г., 1914 г.), «Учебник по научной (технической) полиции» (1911 г.), «Кражи и убийства» (1911 г.) и другие, принесшие ему мировую известность.

В июле 1906 года доктор Р.А. Рейсс был назначен на должность экстраординарного профессора химии Лозаннского университета. В то время на проходившем

в Турине международном пенитенциарном конгрессе было высказано пожелание учредить при юридических учебных заведениях особые кафедры для изучения технических приемов расследования преступлений. Первым, кто осуществил это пожелание, был доктор Р.А. Рейсс, возглавивший созданный им криминалистический отдел на юридическом факультете. Кроме того, для студентов III и IV курсов было введено преподавание судебной химии, судебной фотографии, способов производства наружных осмотров и курса научной полиции.

Спустя два года, установив тесный контакт с уголовной полицией и администрацией кантона Ваад, Р.А. Рейсс на свои личные деньги основал при университете первый в Европе Институт научной полиции (криминалистики), который существует и до настоящего времени. Ученый создал одну из первых экспертных криминалистических лабораторий и курсы по изучению работниками полиции научных методов исследования вещественных доказательств. В институте, кроме швейцарских полицейских, проходили также стажировку криминалисты из различных стран мира, в том числе и из Российской империи. За заслуги в подготовке кадров для судебных и полицейских учреждений иностранных государств, а также значительный вклад в развитие криминалистической науки доктор Р.А. Рейсс был награжден медалью Янссена (Парижская академия наук), орденом Почетного легиона (Франция), орденом *Tabatiere imperial* (Российская империя) и др.

О личности Р.А. Рейсса сохранились любопытные воспоминания. Высокорослый, он чертами лица напоминал Шерлока Холмса — известного героя произведений Конан Дойля. Рассказывали, что из-за врожденного дефекта кровообращения с молодым человеком происходили странные истории. Однажды с ним случился глубокий обморок, и его сочли мертвым. Когда во время похорон гроб с телом Р.А. Рейсса поставили на катафалк, он проснулся и пережил шоковое состояние. Болезнь, однако, не помешала ему быть страстным курильщиком. Он мог выкуривать в день по несколько десятков сигарет, а со временем, подражая Шерлок Холмсу, начал курить трубку. Не случайно, что на многих любительских фотографиях ученый запечатлен с трубкой во рту. Р.А. Рейсс и

своей наружностью старался быть похожим на знаменитого сыщика: та же бритая физиономия, коротко остриженные волосы и тот же пронзительный взгляд. Даже помощника себе он выбрал из числа докторов, жил холостяком на своей вилле, где хозяйкой была старушка, его родная тетя.

Любопытно, что о Р.А. Рейссе-собеседнике ходили даже анекдоты. Однажды его пригласили в гости в один богатый дом, где ученый с присущей ему страстью увлеченно стал рассказывать хозяйке о полицейских проблемах. После прослушанной профессорской лекции хозяйка дома больше доктора Р.А. Рейсса в гости не приглашала [4, с. 362].

Следует отметить, что профессор Р.А. Рейсс тесно сотрудничал с российскими правоведами и судебными деятелями. Ученый в значительной степени способствовал созданию в России первых отечественных судебно-экспертных учреждений — кабинетов научно-судебной экспертизы и подготовке научных кадров по вопросам криминалистики и судебной экспертизы. В июне — августе 1911 года

он читал курс лекций и вел практические занятия с группой российских судебных деятелей во главе со старшим юрисконсультутом министерства юстиции профессором С.Н. Трегубовым, приехавшими в Лозанну. Группа состояла из чинов прокурорского надзора и судебных следователей различных судебных округов, одного помощника военного прокурора, а также кандидатов на должности по судебному ведомству, «желающих усовершенствовать свои знания на пользу родине с последующим служением... правосудию».

Программа курса доктора Р.А. Рейсса состояла из 40 лекций, среди тем которых были:

- осмотр места преступления, топографическое исследование местности, исследование трупа, кровяные пятна, отпечатки пальцев (дактилоскопия), следы ног, следы орудий взлома, иные разнообразные следы и пятна;

- приемы исследования посягательств против имущества, в частности поджогов;

- подделка ценных и денежных знаков, марок и т. п.;

- восстановление сожженных документов;

- проявление секретных (невидимых для глаз) писем и дешифрование условных знаков;

- подлог: выкабливание, вытравление и вымывание текста, подделка подписи и вообще почерка (сравнение почерков).

На занятиях слушателям также демонстрировали соответствующие технические приемы розыска, сохранения и исследования следов преступления и вещественных доказательств, различные инструменты, которые являлись орудиями преступления. Их знакомили с научными работами по судебной фотографии, фотометрии, микрофотографии и дактилоскопии, а также с некоторыми наиболее интересными в научном плане актами (заключениями) проведенных профессором Р.А. Рейссом судебных экспертиз. При этом ученый не уставал повторять слушателям, что ни судья, ни прокурор не должны всецело и во всех вопросах слепо верить эксперту, не имея возможности не только указать ему на необходимость применения того или другого метода исследования, но даже проверить правильность примененных им способов исследований и достоверность его выводов. Судебным следователям, которые входили в группу слушателей, он рекомендовал быть не только вполне знающими свидетелями проводимых исследований сведущих людей, но и самим уметь их делать.

Кроме лекционных занятий, российские юристы посещали профессорскую лабораторию, где детально знакомились с ее оборудованием и приборами и проводили лабораторные исследования. При этом лаборант профессора Р.А. Рейсса Франсуа Готье давал желающим детальные разъяснения и помогал при проведении работ и опытов.

По окончании учебы в Лозанне россияне вместе с профессором Р.А. Рейссом отправились в Париж, где познакомились с организацией судебной полиции Франции и постановкой там дела полицейского сыска, с деятельностью кабинета судебной идентификации знаменитого Альфонса Бертильона. Во французской столице они также посетили фабрику стальных сейфов, где им показали способы их взлома при помощи электричества. Осмотрели слушатели и центральный морг, а также несколько парижских тюрем [5, с. 24].

После возвращения в г. Санкт-Петербург руководитель российской делегации профессор С.Н. Трегубов в одной из своих лекций, посвященной новейшим приемам расследования преступлений и прочитанной в Александровской военно-юридической академии 9 декабря 1911 года, ознакомил слушателей с биографией доктора Р.А. Рейсса и привел несколько примеров раскрытия неочевидных преступлений.

Так, в г. Монтре один из живших там русских предпринимателей получил написанное печатными буквами письмо с угрозами и требованием прислать 10000 франков. Проведенное полицией расследование положительных результатов не дало, а так как получивший письмо был известной личностью, то обратились за помощью к доктору Р.А. Рейссу. Ученый потребовал доставить ему не только письмо, но и отпечатки пальцев всех лиц, которые держали в руках полученное письмо и его конверт: почтовых чиновников, служащих и хозяина гостиницы, где проживал предприниматель, его самого, членов его семьи и т. д.

Выявив на исследуемом письме с помощью паров йода множество отпечатков пальцев, ученый сделал с них фотографические снимки. Затем, сопоставив их с представленными дактилокартами, он обнаружил, что три пальцевых отпечатка на письме оставили неизвестные лица. Фотоснимки «чужих» отпечатков Р.А. Рейсс отослал в местное дактилоскопическое бюро для наведения там справок, однако получил отрицательный ответ. Несмотря на постигшую его неудачу, профессор не пал духом, а попросил направить ему дактилокарты лиц, еще не осужденных, но задержанных по подозрению в совершении преступлений. Было прислано 20 дактилокарт. По результатам их исследования оказалось, что два «чужих» отпечатка пальцев на письме принадлежат одному из задержанных. Тогда Р.А. Рейсс потребовал отпечатки пальцев членов его семьи и установил, что последний третий «чужой» след на письме принадлежит жене задержанного.

Рассказал профессор Н.С. Трегубов и один эпизод из экспертной практики доктора Р.А. Рейсса, свидетелем которого он был. Этот эпизод связан с проведением почерковедческой экспертизы (сличение почерков):

«Был такой случай: в Австро-Венгрии один помещик уволил своего управляющего. Несколько дней спустя последний предъявил к нему иск на основании расписки на несколько тысяч крон, выданной ему помещиком. Помещик возбудил, в свою очередь, обвинение в подлоге. В гражданском суде подлог был признан, и дело было передано в уголовный суд. Эксперты в Вене нашли, что почерки помещика и управляющего настолько похожи друг на друга, что нет никакой возможности установить, кем была написана расписка. Тогда австрийский суд обратился в Рейссу. Он потребовал как можно больше рукописей обеих сторон, старательно изучал их и очерчивал квадратиками отдельные слова и буквы в них. Затем эти квадраты он вырезал и путем различных манипуляций сложил из них текст этой расписки, написанной как бы связным почерком. Таких расписок он составил несколько — почерком каждого, так как в зависимости от времени дня и состояния духа почерки людей меняются. Все эти созданные Рейссом расписки, как и та, о которой шел спор, были сфотографированы им, увеличены и помещены на стене его кабинета. Когда я на другой день пришел к нему, то сразу указал на тот почерк, которым была написана расписка. Рейсс снял со стены указанный снимок, и на его обратной стороне было написано «писал помещик вечером во взволнованном состоянии» [3, с. 19]».

В 1911—1912 годах в Санкт-Петербурге вышли такие произведения доктора Р.А. Рейсса на русском языке, как «Словесный портрет» (1911 г.), «О судебной фотографии. Краткое руководство для чинов полиции и судебных властей» (1912 г.) и «Научная техника расследования преступлений» (1912 г.). Последний труд по распоряжению департамента полиции был разослан в количестве 900 экземпляров чинам сыскных отделений как учебное пособие. Большой популярностью в России также пользовалась книга Р.А. Рейсса о судебной фотографии, которая, по мнению криминалистов, являлась «практическим общим руководством по судебной фотографии, в котором впервые охвачены все ее отрасли» [6, с. 28].

В мае 1912 года ученый по приглашению российского министерства юстиции приехал в г. Санкт-Петербург и несколько дней читал лекции в Александровской военно-юридической академии и императорском Училище правоведения. Его лекции сопровождалась демонстрацией различных снимков и препаратов. На лекциях присутствовали не только слушатели академии и воспитанники училища, но и многие чины гражданского и военного судебного ведомства, сенаторы и другие лица, которые интересовались прогрессом судебного дела.

Слушатели Александровской военно-юридической академии с профессором Р.А. Рейссом (сидит в нижнем ряду посередине) в музее департамента полиции (1912 г.)

Профессор Р.А. Рейсс вместе с офицерами-слушателями Александровской военно-юридической академии также посетил Центральное регистрационное бюро департамента полиции, где заведующий делопроизводством В.И. Лебедев ознакомил посетителей с организацией работы и проводимыми научными исследованиями бюро, а также экспонатами музея уголовного сыска и техники раскрытия преступлений. Главным предназначением музея было не только выступать в роли учебно-показательного центра при подготовке будущих чинов сыскной полиции, но и служить «...для выработки указаний инструкционного характера по

применению современных усовершенствованных приемов раскрытия преступлений в подведомственных министерству внутренних дел органах уголовного сыска» [7, с. 944].

Пребывая в столице Российской империи, доктор Р.А. Рейсс также посетил Санкт-Петербургский Дом предварительного заключения и Одиночную тюрьму. В сопровождении своего ученика доктора Эрнста Пфеффера и члена Берлинского общества государственоведения Ж.В. Ван-дер-Флюхта он осмотрел арестантские и хозяйственные помещения этих учреждений. Необходимые объяснения зарубежным посетителям давали прибывшие вместе с ними старший юрисконсульт министерства юстиции действительный статский советник Н.С. Трегубов, инспектор Главного тюремного управления действительный статский советник Н.Ф. Лучинский, помощник Санкт-Петербургского губернского тюремного инспектора граф де Рошефор, помощник прокурора Санкт-Петербургского окружного суда Ненарокомов, а также начальники указанных мест заключения. Ведомственный журнал «Тюремный вестник» вскоре информировал читателей: «...посетители, между прочим, пробовали арестантскую кашу, которую они нашли превосходной... особенно им понравился черный хлеб и квас». В книге почетных посетителей Санкт-Петербургского Дома предварительного заключения профессор Р.А. Рейсс оставил следующую запись: «Очарован своим первым посещением русской тюрьмы». В аналогичной книге одиночной тюрьмы он написал: «Найдя весьма интересным и поучительным сделанный нами обзор одиночной тюрьмы, мы выражаем полную признательность любезному руководителю, г. начальнику тюрьмы, и равным образом наше восхищение замечательным порядком в управлении этой тюрьмой» [8, с. 1191—1192].

После принятия министерством юстиции решения о создании при прокуратуре Санкт-Петербургской судебной палаты кабинета научно-судебной экспертизы доктор Р.А. Рейсс выразил готовность специально провести занятия с лицами, которых планируют назначить руководителями этого учреждения. Впоследствии в Лозанну были отправлены «для всестороннего изучения судебно-технической экспертизы» будущий управляющий кабинетом А.Н. Попов и его помощник С.М. Потапов. Р.А. Рейсс также рекомендовал министру юстиции России на должность помощника управляющего кабинетом своего бывшего ученика и сотрудника института научной полиции, доктора естественных наук и химии Э.Г. Пфеффера. Его он характеризовал как человека, которому «с полной гарантией на успех может быть поручена не только должность помощника управляющего кабинетом, но и роль преподавателя судебной техники» [9, с. 16]. Как показали дальнейшие события, профессор Э.Г. Пфеффер полностью оправдал возложенные на него надежды. Он не только проводил экспертизы, но и вел при Санкт-Петербургском кабинете научно-судебных экспертиз практические занятия и читал курсы криминалистики и судебной экспертизы.

9 декабря 1912 года в день открытия Санкт-Петербургского кабинета научно-судебной экспертизы доктор Р.А. Рейсс прислал из Лозанны телеграмму, в которой слал «горячие поздравления» и выражал надежду на принесение кабинетом «пользы правосудию и российскому государству». В ответ министр юстиции И.Г. Щегловитов телеграфировал ученому: «Собравшись сегодня на торжественный праздник освящения кабинета научно-судебной экспертизы, который в большой степени обязан вам своим возникновением, все присутствующие поднимают

бокалы за ваше здоровье, дорогой профессор, и питают надежду снова увидеть вас в своей среде» [9, с. 26].

В связи с этим событием заслуживает внимания письмо доктора Р.А. Рейсса, отправленное управляющему Санкт-Петербургским кабинетом научно-судебной экспертизы А.Н. Попову, в котором он писал:

«Дорогой друг и коллега. Я получил твое письмо с приглашением на освящение твоего института. Ты не можешь сомневаться в желании моем присутствовать на этом празднике, так как институт, до некоторой степени, является моим детищем, ибо стоящие во главе его — мои ученики. К несчастью, расстояние между Лозанной и Петербургом слишком велико, чтобы я мог приехать и присоединиться к вам в этот день. Но, хотя я не буду лично в Петербурге, — я буду в нем мысленно и от всего сердца желаю тебе, равно как Потапову и Пфедферу всестороннего успеха. Сведения о плодотворной деятельности Петербургского кабинета будут доставлять мне всегда большое удовольствие. Тебе представляется блестящее поприще для труда, и я убежден, что ты примешься за него всей душой. Ты видишь, что жизнь неприглядна без истинного правосудия, и мы, в пределах наших скромных способностей, призваны содействовать торжеству последнего. В день, который до некоторой степени, является днем твоего торжества, я могу пожелать тебе, как добрый твой друг, лишь одного: чтобы твоя энергия доставила тебе большие успехи, но, чтобы ни один из этих успехов не ложился на твою совесть. Иными словами (это то, что я всегда проповедовал), когда во время экспертизы ты в чем-либо сомневаешься, выскажи это и никогда не скрывай своих сомнений в погоне за успехом. Таким путем ты принесешь пользу правосудию твоей страны» [9, с. 28]. Эти напутствия выдающегося ученого-криминалиста, сказанные более столетия назад, звучат актуально и для нынешнего поколения экспертов.

Также доктор Р.А. Рейсс 2 февраля 1912 года отправил поздравительную телеграмму в Киев на имя своего ученика — управляющего кабинетом научно-судебной экспертизы С.М. Потапова, по случаю открытия возглавляемого им кабинета при прокуратуре Киевской судебной палаты.

Летом 1913 года светило европейской криминалистики профессор Р.А. Рейсс посетил несколько стран Южной Америки, где читал лекции по технике современного уголовного розыска. Журнал «Вестник полиции» сообщал об интересных условиях, на которых состоялось приглашение знаменитого криминалиста на южно-американский континент. В частности, он получил бесплатный проезд туда и обратно в 1-м классе пароходов и поездов, бесплатные переезды по континенту, бесплатное ежедневное питание. Его гонорар за каждую лекционную неделю составлял 50 000 франков. «Такие щедрые условия, — сообщалось в заметке, — предложенные проф. Рейссу, доказывают, какое большое значение в деле борьбы с современной преступностью придается в Америке научно-

му и техническому обоснованию розыскных приемов, колыбелью которых явился, однако, не Новый, а Старый свет, т. е. Европа. На помощь известной практической ловкости американских сыщиков в лице проф. Рейсса пришла теперь в Америку

разработанная в Европе теория розыскного искусства, которому в недалеком будущем предстоит обратиться в строгую и точную науку» [10, с. 948].

В апреле 1914 года директор института научной полиции при Лозаннском университете профессор Р.А. Рейсс принял участие в работе Первого международного конгресса судебной полиции, который проходил в Монако. В своем докладе он предлагал повсеместно ввести систему классификации дактилоскопических отпечатков, предложенную аргентинским криминалистом Х. Вучетичем, основываясь на ее простоте [11, с. 187].

В начале лета 1914 года доктор Р.А. Рейсс принял помощника управляющего Одесским кабинетом научно-судебной экспертизы Е.С. Ельчанинова, который посетил Лозаннский институт научной полиции «с научной целью». Профессор Р.А. Рейсс предложил ему принять участие в проведении ряда экспертиз и исследований института. По его поручению русский коллега провел сравнение двух почерков и исследование крови на газете, в которую, как предполагалось, была завернута голова убитого мужчины.

Кроме того, в профессорской лаборатории Евгений Семенович ознакомился с другими интересными в научном плане исследованиями. Например, познавательным было фотографическое исследование кредитных билетов Англо-Египетского банка нового выпуска; опыт изготовления штучной руки, с помощью которой преступники могли оставлять на предметах отпечатки пальцев, визуально ничем не отличавшиеся от настоящих. Заинтересовали Е.С. Ельчанинова и опыты по исследованию человеческих экскрементов, проводимые сотрудником института доктором Ван-Ледденом, а также сконструированный им специальный прибор, в котором перед началом проведения анализа экскременты человека обрабатывались водой на ситах.

Благодаря любезности профессора Р.А. Рейсса и его коллеги доктора Бурниера, Е.С. Ельчанинову удалось познакомиться с разрабатываемыми в их лабораториях методами восстановления с помощью гальванопластики предметов, служивших орудиями взлома. Швейцарские ученые-криминалисты показали ему некоторые приемы, которыми пользуются преступники с целью получения водяных знаков на поддельных документах и фальшивых бумажных денежных знаках [12, с.136—137].

Во время Первой мировой войны профессор Р.А. Рейсс находился в Сербии (1914—1915 гг.), где по просьбе сербского правительства выступал экспертом в деле расследования военных преступлений на территории этого государства. В изданной им книге он поведал мировой общественности о злодеяниях австро-венгерской, немецкой и болгарской армий, совершенных в Сербии [13]. Писала об этом и швейцарская пресса.

В 1919—1920 годах доктор Р.А. Рейсс принимал участие в Мирной конференции в Париже как делегат-эксперт со стороны правительства Королевства сербов, хорватов и словенцев.

По окончании войны он возвратился в Лозанну и передал руководство Институтом научной криминалистики своему ассистенту Марку Бишофу, который впо-

следствии стал профессором. Сам же Р.А. Рейсс переехал на постоянное место жительства в Сербию и до конца своей жизни проживал в Белграде, в доме, который ему в знак благодарности подарил югославский король Петр.

Проживая в Белграде, ученый поддерживал тесные связи с русскими эмигрантами, которые поселились в столице королевства, в частности, с бывшим сенатором ученым-криминалистом С.Н. Трегубовым. Вместе с ним и при поддержке профессора М.П. Чубинского они в 1926 году организовали в Белграде музей и институт криминалистики [14, с. 296].

Не забывал профессор Р.А. Рейсс и своих учеников, которые остались в советской России. В начале 1920-х годов к нему с письмом обратился С.М. Потапов, занимавший должность начальника научно-технического отдела управления уголовного розыска НКВД РСФСР, с просьбой посодействовать в выписке иностранных журналов по криминалистике. Спустя некоторое время в научно-технический отдел из-за границы поступили 13 иностранных журналов на английском, французском и немецком языках [15, с. 256].

За выдающиеся заслуги в области пацифистской деятельности ученый был избран Почетным гражданином города Крупань (Сербия), а также Почетным капитаном 1 класса пехоты Войска Королевства Сербов, Хорватов и Славенцев.

Умер доктор Р.А. Рейсс 8 августа 1929 года в Белграде от сердечного приступа на 55-м году жизни. Похоронен на кладбище «Торсидер», где ему установлен памятник. Согласно его завещанию, сердце ученого поместили в урну на горе Каймакчалан (ныне Македония), где во время Первой мировой войны шли ожесточенные бои. На урне выгравирована надпись:

«Овде у овој урни, на врху Кајмакчалан
Зласно срце слава
Пријатељ Срба из најтежих дана
Јунак Правде, Истине и Права
Швајцарца Рајса, ком'нек је слава»
[2, с. 286].

Немецкий исследователь истории криминалистики Ю. Торвальд, отмечая вклад ученого в развитие криминалистической науки, писал, что профессор Р.А. Рейсс является «одним из самых первых борцов за создание полицейских лабораторий, в которых нашли бы свое применение при расследовании преступлений все достижения науки и техники, где осуществлялось бы непосредственное сотрудничество ученых и полиции» [4, с. 320].

Список использованной литературы

1. *Сегай М.Я.* Рейсс Рудольф Арчибалд / М.Я. Сегай, Ю.Я. Касьяненко // Юридична енциклопедія. — К. : Укр. енцикл., 2003. — Т. 5.

2. *Шепитько М.В.* Рейсс Рудольф Арчибалд / М.В. Шепитько // Энциклопедия криминалиста в лицах / [под ред. проф. М.В. Шепитько]. — Харьков : Апостиль, 2014.

3. *Трегубов С.Н.* Новейшие приемы расследования преступлений / С.Н. Трегубов // Вестник Военно-юридической Академии. — 1912. — № 2.
4. *Торвальд Ю.* Столет криминалистики (пути развития криминалистики) / Ю. Торвальд. — М. : Изд-во «Прогресс», 1975. — 440 с.
5. *Парский Н.* Русские юристы в Лозаннском университете / Н. Парский // Вестник Военно-юридической академии. — 1912. — № 2.
6. *Григорьев В.С.* Всевидящее око (применение фотографии в сыске) / В.С. Григорьев // Революционный страж. — 1923. — № 3-4.
7. *Музей при Департаменте полиции* // Вестник полиции. — 1912. — № 43.
8. *Осмотр Санкт-Петербургских мест заключения* проф. Лозаннского университета д-ром Рейссом и группой членов Берлинского общества государствоведения // Тюремный вестник. — 1912. — № 6—7.
9. *Трегубов С.Н.* Первый кабинет научно-судебной экспертизы (история его учреждения и открытия) / С.Н. Трегубов. — СПб. : Сенет. тип., 1913.
10. *Путешествие* проф. Рейсса // Вестник полиции. — 1913. — № 42.
11. *Лучинский Н.Ф.* Эволюция в системе опознания личности / Н.Ф. Лучинский // Вестник полиции. — 1916. — № 7.
12. *Комаха В.О.* Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України / В.О. Комаха. — Одеса : Юрид. л-ра, 2002. — 510 с.
13. *Рейс Р.* Как австро-венгры вели войну в Сербии. Расследования, произведенные на местах подданным нейтральной державы проф. Лозаннского ун-та Р.А. Рейссом / Р. Рейс. — Пг. : Скобелевс. комитет, 1916.
14. *Чисников В.М.* Рейсс (Reiss) Рудольф Арчибальд (1875—1929) / В.М. Чисников // Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2 кн. / [Вербенський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О., Чисников В.М.]. — К. ; Харків : ДНДІ МВС України, 2013. — Кн. 2. — 602 с.
15. *Органы внутренних дел Российской Федерации* : в 2-х т. / [Белов Е.И., Малыгин А.Я., Мулукаев Р.С. и др.] ; под ред. С.И. Гирько. — М. : ВНИИ МВД России, 2002. — Т. 2.

УДК 343.982.34

В.В. Юсупов, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник науково-
дослідної лабораторії з проблем експертно-
криміналістичного забезпечення діяльності ОВС
Національної академії внутрішніх справ

СЛІДИ ПАЛЬЦІВ РУК: ІСТОРІЯ ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСАЦІЇ, ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлено питання запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність, проаналізовано основні нормативні документи та наукові видання із цього питання. В історичному аспекті проаналізовано розвиток криміналістичних рекомендацій та техніко-криміналістичних засобів виявлення слідів рук на місці злочину, їх фіксації та дослідження.

Ключові слова: дактилоскопія, фотографічні порошки, дактилоскопічні порошки, сліди пальців рук, відбитки.

Освещены вопросы внедрения дактилоскопии в правоохранительную деятельность, проанализированы основные нормативные документы и научные издания по этому вопросу. В историческом аспекте проанализировано развитие криминалистических рекомендаций и технико-криминалистических средств выявления следов рук на месте преступления, их фиксации и исследования.

In the article the introduction of fingerprinting in law enforcement activities, analyzes the main legal documents and scientific publications on the subject. We consider the emergence and development of forensic advice and technical and forensic detection fingerprint fingers at the crime scene, their fixation and research.

Дактилоскопія стала першим криміналістичним методом, що дозволив не лише побудувати систему реєстрації злочинців, яку використовують й донині, а й відкрив нову сторінку у науково-технічному оснащенні підрозділів, які розслідують злочини та встановлюють особу правопорушника.

Про розробку криміналістичних основ дактилоскопії, реєстрацію та встановлення особи правопорушника за слідами пальців рук написано чимало (особливо це стосується початку ХХ ст., коли у справі реєстрації злочинців дактилоскопія «змагалася» з антропометрією).

Історія запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність пов'язана з іменами Б. Альбінуса, Є. Буринського, Х. Вучетича, Ф. Гальтона, І. Гана, Е. Генрі, В. Гершеля, Г. Гросса, М. Жабчинського, А. Квачевського, А. Левенстіма, В. Лебедева, М. Лучинського, Е. Локара, М. Мальпігі, С. Познишева, Ж. Пуркінє, Р. Рейсса, Г. Рудого, В. Русецького, С. Трегубова, Г. Фолдса та ін.

Проблеми дактилоскопії досліджували також радянські вчені, у тому числі українські. Зокрема, цій проблемі присвятили дисертаційні роботи Д.Е. Маріанашвілі

«Декадактилоскопический и монодактилоскопический метод» (Тбілісі, 1942 р.), Г.П. Давидов «Дактилоскопическая экспертиза в советской криминалистике» (Москва, 1952 р.), Г.Л. Грановський «Основные положения советской криминалистической экспертизы следов папиллярных узоров» (Харків, 1955 р.), Г.А. Цимакурідзе «Основные вопросы дактилоскопии в советской криминалистике» (Тбілісі, 1956 р.), Л.Г. Еджубов «Использование некоторых методов и средств кибернетики в дактилоскопии» (Москва, 1962 р.), Х.Е. Ліндмяе «Идентификация личности по следам папиллярных узоров» (Тарту, 1968 р.), А.О. Фокіна «Идентификация личности по следам папиллярных узоров рук с применением вероятностно-статистических методов исследования» (Київ, 1970 р.), К.К. Бобоев «Методы и средства обнаружения следов рук» (Москва, 1975 р.), Ю.Ю. Ярослав «Теоретические и методические основы выявления и фиксации латентных следов папиллярных узоров в советской криминалистике» (Київ, 1981 р.), Є.М. Вікторова «Проблема использования следов рук в качестве вещественных доказательств при расследовании преступлений» (Москва, 1983 р.) [1, с. 45—46].

Численні криміналістичні джерела розкривають основні етапи запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність, роботу дослідників з розробки надійної методики криміналістичної реєстрації, яка базується на врахуванні та використанні фізіологічних особливостей шкірного покриву пальців рук людини, та інші аспекти, пов'язані з проведенням дактилоскопічних експертиз, запровадженням відповідних автоматизованих баз даних тощо. Водночас питання генези наукових знань щодо виявлення відбитків пальців рук на місці злочину, їх фіксації залишаються недостатньо дослідженими у криміналістичній науці. Розкриття цих проблем і становить мету статті.

Як свідчить аналіз літературних джерел, дактилоскопію запроваджено у діяльність правоохоронних органів наприкінці XIX ст. в Англії (1895 р.) та Аргентині (1896 р.). У Російській імперії дактилоскопію як метод розшуку та реєстрації злочинців було запроваджено в 1906 році, хоча на той час її не оцінили належним чином і розглядали лише як допоміжний до антропометрії метод. Такий комбінований метод кримінальної реєстрації, на відміну від європейських країн, продовжував існувати до повалення царизму, а в деяких регіонах — навіть і в перші роки радянської влади [2, с. 56].

Довгі «змагання» методів реєстрації злочинців закінчилися рішенням Міжнародного поліцейського конгресу, що відбувся у 1914 році в Монако і рекомендував дактилоскопічний метод як основний метод кримінальної реєстрації.

Це рішення підтримали поліцейські служби багатьох країн світу.

Науковою основою запровадження дактилоскопії у правоохоронну діяльність стали праці Ж.Е. Пуркіньє «До питання про фізіологію шкіри людини» (1823 р.), А. Квачевського «Про кримінальне переслідування, дізнання та попереднє дослідження злочинів за судовими статутами 1864 року» (1867 р.), Ф. Гальтона «Сліди пальців» (1892 р.), Е. Генрі «Класифікація і використання відбитків пальців» (1900 р.), Х. Вучетича «Загальний вступ до антропометрії і дактилоскопії» (1893 р.) та «Система ідентифікації» (1904 р.), М.О. Жабчинського «Застосування дактилоскопії у розшуковій справі (за Генрі)» (1907 р.), В.І. Лебедева «Искусство раскрытия преступлений, вып. 1. Дактилоскопия (пальцепечатание)» (1909 р.) та «Про реєстрацію злочинців та про прийоми дослідження злочинів» (1912 р.) тощо.

З часу запровадження дактилоскопії у діяльність з розкриття злочинів у Російській імперії існували два джерела поширення потрібних знань про цей метод: нормативні документи та криміналістичні джерела (посібники, брошури, статті тощо). Наприклад, А.А. Левенстім у 1895 році у своїй статті [3] проаналізував розділ «О папиллярных линиях на руке человека» книги Г. Гросса «Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции». Він зазначав, що слідчі під час розслідування вбивств часто-густо знаходять на різних предметах закривавлені відбитки пальців обвинувачених, проте не можуть скористатися цими слідами. З огляду на це автор навів результати відповідних досліджень Ф. Гальтона та вказав на два способи, за допомогою яких можна знімати відбитки з рук арештованого злочинця. На думку В.М. Чиснікова, це була перша в Російській імперії наукова публікація, в якій пропонувалося використовувати дактилоскопію у слідчій практиці [4, с. 225].

Крім цього, завдяки проведеному науковому пошуку В.М. Чисніков встановив першоджерело правового регулювання дактилоскопії в Російській імперії. Йдеться про документ «Инструкция чинам Киевской сыскной полиции» (далі — Інструкція), розроблений Г.М. Рудим і опублікований в 1905 році. Цей перший в Російській імперії нормативний акт закріпив дактилоскопію як один із методів кримінальної реєстрації і регламентував різні способи її практичного використання у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, у ньому було регламентовано прийоми зняття і зберігання слідів рук, порядок заповнення дактилоскопічних листків, виведення дактилоформули тощо [5, с. 65].

Запровадження у 1906 році в Російській імперії дактилоскопії як методу розшуку та реєстрації злочинців почалося з направлення 30 грудня цього року головним тюремним управлінням міністерства юстиції начальникам жандармських управлінь і охоронних відділень циркуляра № 32 «О введении дактилоскопии в тюремном ведомстве для регистрации преступников», в якому йшлося про необхідність використання дактилоскопії для реєстрації та розшуку злочинців, а також про потребу в організації при цьому управлінні Центрального дактилоскопічного бюро, де пропонувалося сконцентрувати дактилокарти на всіх засуджених. До циркуляра додавався документ «Правила о производстве и регистрации дактилоскопических списков», затверджений міністром юстиції І.Г. Щегловітовим 16 грудня 1906 року, дактилоскопічне приладдя (металева на дереві пластина, каучуковий валик, коробка з друкарською фарбою) у кількості близько 1000 комплектів та бланки дактилоскопічних листків. Пропонувалося на антропометричних картках злочинців залишати відбитки вказівного та великого пальців лівої руки, а також великого, вказівного і середнього пальців правої руки [6, с. 379—383].

Природному розвитку й удосконаленню дактилоскопії тимчасово завадили революційні події 1917 року. Проте вже у перші роки формування нової влади (липень 1918 року) це питання знову постало на порядку денному. У наказі № 40 по кримінально-розшуковій міліції НКВС РСФСР було підкреслено необхідність термінового ознайомлення співробітників міліції, передусім працівників карного розшуку, з можливостями дактилоскопії. З цієї метою у жовтні 1918 року Центrorозшук видав Правила для зняття фотографічних і дактилоскопічних відбитків із затриманих злочинців і розробив пропозиції щодо організації курсів з підготовки фахівців такого профілю та створення музею. Того самого року у наказі № 42 по криміналь-

но-розшуковій міліції викладено правила дактилоскопіювання затриманих злочинців [5, с. 67].

Велику увагу приділено і створенню органів, які мали займатися питаннями дактилоскопії. Так, 15 лютого 1919 року колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про організацію кабінету судової експертизи, реєстраційного та дактилоскопічного бюро і кримінального музею при Центральному управлінні карного розшуку РРФСР. 12 серпня 1924 року наказом відділу карного розшуку НКВС України затверджено документ «Руководство регистрационно-дактилоскопическим бюро милиции и уголовного розыска УССР».

Попри вжиті заходи, на жаль, у перші десятиліття радянської влади слідчі доволі мляво використовували дактилоскопію під час розкриття злочинів, про що свого часу писав С.П. Мітричев, незважаючи на те, що її цінність не обмежувалася роллю методу реєстрації злочинців, адже пальцеві сліди, виявлені на місці злочину, були вагомим доказом у справі [7, с. 30].

Розвиток дактилоскопічних науково-технічних засобів і методів роботи зі слідами пальців рук висвітлюють різні нормативні акти та криміналістичні джерела. Так, в окремому розділі «Сохранение и снятие следов преступления» Інструкції серед інших було висвітлено питання щодо збереження слідів рук і ніг, у тому числі пальців, а також втиснутих та інших слідів. У § 58 цього розділу йшлося про те, що «осматриваются все те предметы, с которыми вор мог иметь какое-либо соприкосновение, и если на каком-либо предмете, например, на стекле, стакане, графине, стекле от лампы, запыленном или недавно выкрашенном столе или подоконнике, или дверях, или на других предметах окажутся следы пальцев, то не дотрагиваясь до этих следов, как требующих специального исследования, следует тщательно сохранить их» [6, с. 320].

Циркуляром департаменту поліції МВС Російської імперії від 26.09.1907 р. було розіслано Правила для виявлення, зберігання і фотографування відбитків шкірних ліній пальців рук, виявлених під час оглядів місць вчинення злочинів. Правила містили рекомендації щодо вилучення слідів пальців рук та їх фотографування чинами поліції із зазначенням, на яких саме предметах їх насамперед залишають злочинці, а також щодо взяття відбитків пальців у присутніх під час огляду місця події осіб. Зверталася увага й на процесуальне оформлення таких дій: «...все обстоятельства, а равно и действия, и распоряжения полиции по обнаружению, проявлению и охранению дактилоскопических оттисков подробно излагаются в протоколах обысков, осмотров и выемок с указанием всех мест, где найдены дактилоскопические оттиски... полученные отпечатки прикладывают к делу...» [8, с. 315—320].

Сліди пальців рук у той час поділяли на видимі (зabarвлені) та невидимі (безколірні). Як слушно зазначав С.М. Трегубов, забарвлені сліди не викликають труднощів щодо їх виявлення та фіксації — якщо руки злочинця у крові або в іншій фарбуючій речовині, пальцеві сліди будуть видимими. Проте зазвичай на місці злочину залишають невидимі сліди, точніше важко помітні для ока. Такі сліди завдяки виділенням потових залоз злочинець залишає майже завжди, зокрема на всіх гладких предметах, яких він торкався, особливо на склі, полірованій поверхні металу або дерева, на гладкому папері, та й взагалі глянцевих поверхнях. Виявляти такі сліди краще при косому освітленні. Крім цього, їх можна виявити, обережно подихавши на те місце, де вони можуть бути залишені [9, с. 103—104, 106].

Якщо поверхня шорстка, матова (пофарбоване дерево тощо), виявити нашарування потожирової речовини шляхом огляду не вдається. Неможливо виявити сліди й у випадках, коли ця речовина не закріплюється на поверхні предмета, а вбирається у його структуру [10, с. 6].

Для виявлення видимих та маловидимих слідів пальців рук застосовували певні криміналістичні засоби (збільшувальне скло, лупу). Фіксували їх за допомогою фотографічних знімків.

Перші способи виявлення невидимих (безколірних) слідів пальців рук за допомогою криміналістичних засобів на місці злочину передбачали нанесення на їх поверхню за допомогою м'якої кісточки дрібного порошку, що надавав їм кольору, та подальше їх фотографування. Для цього використовували сажу, дрібно перетертий графіт, крейду. Частки порошку прилипали лише до невидимих тонких відкладень органічних речовин та робили їх не просто видимими, а й контрастними.

Відповідно до циркуляра департаменту поліції від 26.09.1907 р. «Правила для обнаружения, сохранения и фотографирования оттисков кожных линий пальцев рук, обнаруживаемых при осмотрах мест преступления» для виявлення слідів на предметах рекомендувалося певні місця посипати пудрою крейди (якщо предмет темного кольору) або пудрою графіту (якщо досліджуваний предмет світлий). Після цього пудру здували, і залишався чіткий рисунок пальців [6, с. 396].

Методи роботи зі слідами пальців рук постійно удосконалювалися. Так, у 1914 році в Одесі розробили метод фіксації та дослідження слідів пальців рук на металевих об'єктах за допомогою гальванопластики (автор Є.С. Ельчанінов) [11].

Проте «піонери» дактилоскопії, досліджуючи ідентифікаційні властивості слідів пальців рук і обґрунтовуючи наукові основи криміналістичного «пальцезнавства», використовували як головний метод фотографування. Так, Ф. Гальтон у межах відповідних дослідів збирав колекції відбитків пальців рук у відвідувачів Саут-Кенсінгтонського музею і з кожного відбитку робив збільшувані фотознімки для полегшення їх порівняння [12, с. 51]. Е. Генрі також збирав відбитки пальців у Калькутті (Індія) і фотографував їх [12, с. 71]. Навіть А. Бертильон, противник дактилоскопії, коли на одному з оглядів місця події виявив сліди пальців рук на уламку скла, взяв його із собою для того, щоб з'ясувати, як краще можна їх сфотографувати. Врешті-решт, «він зняв їх на темному фоні при світлі дугової лампи» [12, с. 86]. Про фотографування слідів пальців рук згадується і в книзі Р.А. Рейсса «Научная техника расследования преступлений» (Санкт-Петербург, 1912 р.) [13, с. 66]. Роль фотографування різних предметів на місці події для встановлення злочинця описував у 1915 році С.М. Трегубов, який вважав, що матеріал для виявлення злочинця можуть дати сліди пальців, зафіксовані фотографічним шляхом [9, с. 24].

Згідно з § 176 Інструкції «...в полицейской фотографии должны быть всегда в запасе следующие предметы: порошки графита, индиго, алюминия, фосфорного антимония, мела, каолина, танина, синьки, судана и пыли морской травы для посыпания дактилоскопических отпечатков на месте преступления» [6, с. 346]. Згідно з § 184 Інструкції «...перед производством фотографических снимков оказавшиеся на каком-либо предмете следы пальцев, смотря по цвету следов того предмета, на котором они отпечатались, опыляются одним из указанных выше в § 176 порошков, затем предмет этот быстро поворачивается вниз, чтобы осыпался лишний порошок. Поворот предмета в косом направлении следует избегать, так как может

испортиться отпечаток следа. При осыпании следа на недвижимом или неповорачиваемом предмете весь лишний порошок следует сдувать резиновым шарообразным пузырьком» [6, с. 347].

Посипання слідів пальців рук та відповідні маніпуляції з проявленими слідами мали на меті надати виявленим слідам контрастного кольору для результативного фотографування. Ймовірно, що під час проведення оглядів місця події чини Київської розшукової поліції почали використовувати фотографічні порошки й для виявлення слідів пальців рук.

Згідно з § 193 Інструкції «...следы пальцев, отпечатавшиеся на разноцветной бумаге, снимаются под косыми лучами света. Следы эти, смотря по цвету бумаги, на которой они отпечатались, осыпаются следующими порошками: а) на белой бумаге графитом, или индиго, б) на ярко-красной с синими крапинками — темно-красным порошком с желтыми крапинками, в) на светло-оранжевой бумаге — синим порошком, г) на бумаге: темно-красной, темно-зеленой, темно-желтой, темно-синей и черной — белым порошком» [6, с. 347—348].

Слід зазначити, що ще до розробки Інструкції Г.М. Рудий у 1903 році за результатами закордонного відрядження за власні кошти сформував у Київському розшуковому відділенні перший слідчий чемодан з наборами порошків для посипання пальцевих слідів з метою їх виявлення, який почали використовувати під час оглядів місць подій [14, с. 53].

Отже, Інструкція містила чіткі рекомендації щодо виявлення слідів пальців рук, у тому числі обробки їх фотографічними порошками з метою надання їм чіткості при фотографуванні, а також застосування порошків залежно від кольору поверхні, на якій їх виявляли. Запроваджена того часу технологія «посипання» порошками слідової поверхні згодом набула характеру криміналістичних рекомендацій з виявлення невидимих (безколірних) слідів пальців рук.

Сфотографовані на місці події сліди пальців рук згодом збільшували та порівнювали з відбитками пальців підозрюваної особи. Якщо сліди знаходилися на стіні і погано проглядалися на кольоровому фоні, їх відтворювали на фотографії належної якості, причому не лише за допомогою відповідних світлофільтрів, але й шляхом послідовного підсилення контрастів з початкового негативу кількох діапозитивів і негативів на контрастних пластинах з проявленням проявником [9, с. 105]. Якщо сліди пальців виявляли на склі з обох боків, то на одному боці слід забарвлювали в чорний колір і фотографували на білому фоні, а білий відбиток фотографували на чорному фоні [9, с. 109].

Фотографічний метод використовували не лише для фіксації слідів пальців, а й під час їх дослідження. Як зазначав С.М. Трегубов, порівняння слідів пальців проводили шляхом накладення плівок, фотографічного збільшення слідів тощо. При цьому застосовували три-, чотирикратне фотографічне збільшення слідів. Понад шестикратне збільшення проводити не рекомендували з огляду на те, що за наявності у сліді певних недоліків таке суттєве збільшення призведе до його спотворення (розірвання, нечіткість тощо), що ускладнить дослідження [9, с. 119, 315—316].

Порівняння відбитків пальців підозрюваної особи з виявленим на місці злочину неповним слідом пальця також проводили з використанням фотографування. У таких випадках для зручності робили фотографічне збільшення порівнюваних об'єктів, знаходили ознаки, які збігалися за розташуванням і напрямком ліній, ок-

реслювали ці частини олівцем, вибирали у них однакову точку і від неї проводили порівняльне дослідження всіх частин узору [9, с. 317—318].

Фотографування та збільшення на фотознімках слідів і відбитків пальців на початку ХХ ст. також використовували для демонстрації відповідних доказів у суді.

Отже, фотографування було не лише обов'язковою процедурою фіксації виявлених слідів, але й методом дослідження відбитків пальців рук.

З часом криміналістичні методи роботи зі слідами пальців рук почали узагальнювати та описувати у наукових джерелах.

Зокрема, узагальнені рекомендації щодо виявлення слідів пальців рук злочинців було викладено у практичному посібнику для судових фахівців «Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений» (1915 р.), які полягали в чотирьох основних методах:

- обробка ляпісом;
- забарвлення;
- посипання порошками;
- проявлення парама йоду [9, с. 106, 107].

Ляпіс (*argentum nitricum*) розводили у дистильованій воді і робили 10 % розчин.

Забарвлення пальцевих слідів за допомогою розчину фарбуючої рідини (розчину фуксину в алкоголі, спеціального розчину фарби «Судан III» тощо) використовували у разі залишення їх на склі.

Кращим способом виявлення слідів порівняно з використанням фарбуючої рідини було посипання слідів забарвлюючими порошками. Французький криміналіст А. Бертильон першим запропонував використання порошку графіту для виявлення слідів пальців на папері. Серед інших порошоків, яких застосовували на практиці, були крейда, лікоподій (жовтий порошок), магнезія, алюмінієвий порошок (аргенторат), спалена магнезія, свинцеві білила тощо.

Застосування парів йоду для виявлення пальцевих слідів на папері базується на їх властивості забарвлювати сліди у коричневий колір. Такі сліди рекомендувалося відразу фіксувати за допомогою фотоапарату із синім світлофільтром у зв'язку з їх швидким випаровуванням [9, с. 106, 111].

Помічник завідувача московського кабінету науково-судової експертизи В.Л. Русецький рекомендував виявляти невидимі сліди пальців за допомогою «бронзового» порошку (суміш спаленої слонової кістки, графіту і тальку). Завдяки широкій гамі кольорів порошок можна було використовувати на різних поверхнях [9, с. 116]. Крім цього, В.Л. Русецький за результатами дослідів отримав плівки, які за тривалістю зберігання слідів були кращими ніж закордонні, що використовували на той час [15].

Існував ще один спосіб виявлення та фіксації невидимих пальцевих слідів на склі, який активно використовували А. Бертильон і Р. Рейсс. Суть його полягала у фотографуванні відбитка на чорному фоні з кутовим освітлюванням сліду, для чого використовували спеціально виготовлений апарат Урбана [9, с. 111—113].

Види та склад дактилоскопічних порошоків постійно змінювали, удосконалюючи їх властивості щодо виявлення потожирових нашарувань слідів пальців рук. У працях зарубіжних криміналістів описано десятки переліків дактилоскопічних порошоків. Наприклад, Е. Локар лише для виявлення слідів на папері описав понад 30 порошоків [16, с. 121—130]. В. Скотт наводить близько 100 назв дактилоскопічних порошоків [17].

У 1940-х роках ХХ ст. науково-технічні підрозділи СРСР під час виїзду на місце події для виявлення слідів рук використовували такі порошки, як аргенторат, графіт, свинцеві білила. У фотолабораторії продовжували використовувати камеру А. Бертильона і штативи Урбана [18]. Як свідчить аналіз криміналістичної літератури, у 50-і роки ХХ ст. перелік дактилоскопічних порошоків поповнився карміном, голландською сажею і кіновар'ю. Потім з'явилися рекомендації з використання окису міді [19, с. 120], окису цинку, різних люмінофорів [20], метолу [21] тощо.

Дослідження дактилоскопічних порошоків дозволило їх узагальнити та виробити рекомендації щодо їх застосування на певних поверхнях. Результати такого узагальнення, викладені у довіднику з криміналістичної техніки 1959 року, наведено у таблиці [22, с. 185—186].

Таблиця

**Рекомендації щодо використання дактилоскопічних
порошків для виявлення слідів рук**

Поверхня предмета	Назва порошку
Скло	порошок алюмінію (часто-густо називають «аргенторатом» через збіг його кольору із сріблом), окис цинку, охра, гіпс, свинцеві білила, основний азотнокислий вісмут
Фарфор і фаянс	окис міді з каніфоллю, сурик, кіновар, бронзовий порошок, перекис марганцю
Нікельований метал	бронзовий порошок
Метал, дерево, вкриті темною фарбою	порошок алюмінію, окис цинку з каніфоллю, основний азотнокислий вісмут, свинцеві білила
Метал, дерево, вкриті світлою фарбою	графіт, сажа, палена слонова кість, палена пробка
Пластмаса	порошок алюмінію, окис цинку, графіт
Фанера	графіт, сажа
Папір, картон	графіт, сажа, окис міді, окис свинцю, окис кобальту, перекис марганцю, порошок сургучу
Тканина типу «мадеполам»	окис міді
Гума	окис цинку
Поверхня (шкірка) фруктів (яблук, слив)	окис міді з каніфоллю
Багатокольорова поверхня	натрій саліциловокислий (з подальшим спостереженням і фотозйомкою в ультрафіолетових променях), окис міді (з подальшим фотографуванням в інфрачервоних променях)

Слід зазначити, що участь у розробці та удосконаленні дактилоскопічних порошоків брали не лише науковці, а й експерти-практики. Так, у 70-х роках ХХ ст. на Івано-Франківщині старший експерт В. Юрків розробив, погодив для використання в системі МВС СРСР та впровадив нові види дактилоскопічних порошоків, удосконалених за рахунок хімічних домішок [23, с. 160].

З часом засоби для проявлення невидимих і забарвлення маловидимих поожирових слідів поділили на дві групи:

- реактиви механічної дії: різні порошки та рідкі фарбники;
- реактиви хімічної дії, що з'єднуються у хімічні сполуки з речовиною сліду [10, с. 6].

Сучасні методи виявлення слідів пальців рук умовно поділяють на три групи:

- візуальні;
- фізичні;
- хімічні.

Зміст візуального методу виявлення слідів пальців рук розглянуто у статті раніше. Цікавими є окремі варіанти його застосування. Зокрема, в одному з підручників з криміналістики зазначено, що для полегшення пошуку безколірних пальцевих слідів приміщення затемнюють, заслоняючи вікна підручними предметами, після чого вишуковують сліди при світлі електричного ліхтаря або свічки, які тримають під гострим кутом до поверхні предмета, яку оглядають [24, с. 212].

Фізичні та хімічні методи виявлення слідів пальців рук застосовують у випадку, коли цього не вдалося зробити шляхом візуального огляду. Фізичні методи виявлення слідів пальців рук передбачають обробку поверхонь порошками або парами йоду, хімічні — обробку поверхонь хімічними сполуками та речовинами, які вступають в реакцію з потожировими виділеннями, що робить сліди пальців рук видимими.

До фізичних методів виявлення слідів пальців рук належать:

- спеціальне освітлення та оптичне збільшення;
- обробка поверхні кольоровими порошками та їх сумішами;
- осадження на поверхні кіптяви;
- обробка поверхні люмінесцентними порошками та освітлення її ультрафіолетовими променями;
- обробка поверхні солями свинцю та просвічування м'яким рентгенівським промінням;
- авторадіографічна обробка поверхні;
- лазерне випромінювання.

До хімічних способів виявлення слідів пальців рук належать:

- реакції з речовинами, які наявні у складі крові (наприклад, при обробці бензином у поєднанні з перекисом водню);
- реакції з речовинами поту (солями чи амінокислотами) при обробці нінгідрином, ортоллідіном, аллоксаном, азотнокислим сріблом, ціанокрилатами [25, с. 206].

Застосування хімічних методів виявлення слідів пальців рук має довгу історію. До 1955 року радянські криміналісти користувалися практично одним хімічним реактивом — азотнокислим сріблом, одним із основних недоліків застосування якого була здатність проявляти сліди лише обмеженої давнини з інтенсивним забарвленням фону. Лише з 1955 року в СРСР було впроваджено у практичну діяльність використання нінгідрину, що дало змогу виявляти невидимі потожирові сліди необмеженої давнини і сприяло винайденню інших хімічних проявників, що діють на білки та продукти їх розпаду, які містить піт. Реактив швидко знайшов широке застосування на практиці [14, с. 225]. Проведені Г.Л. Грановським дослідження довели можливість використання замість нінгідрину 1—1,5 % розчину аллоксану в ацетоні [10, с. 15]. Обидва засоби і донині є найбільш розповсюдженими на практиці.

Сьогодні у криміналістичній практиці використовують немагнітні дактилоскопічні порошки: окис цинку, окис свинцю, окис міді, сажу, графіт, перекис марганцю тощо та їх суміші: універсальну білу, універсальну чорну, суміш окису міді із сажою тощо, магнітні порошки: «Топаз», «Рубін», «Малахіт», «Агат», «Сапфір», «Опал» тощо та флуоресцентні порошки: родамін, сульфід цинку, антрацен, хризан тощо.

За кольором дактилоскопічні порошки поділяють на світлі: окис цинку, окис свинцю, алюміній, тальк, лікоподій, магнітні порошки «Топаз», «Опал» тощо; темні: окис міді, сажа, графіт, магнітні порошки «Рубін», «Малахіт» тощо; нейтральні: карбонільне залізо (залізо, відновлене воднем) тощо.

Серед хімічних методів виявлення слідів рук, крім нінгідрину та розчину аллоксану в ацетоні, експерти-криміналісти також використовують йодові трубки, розчин нінгідрину в петролейному ефірі, а також ціаноакрилат і суспензію дисульфиду молібдену та двоокису титану (SPR) для виявлення слідів рук на вологих поверхнях [26, с. 6, 9]. Для випадку виявлення фрагментів слідів, непридатних для дактилоскопічних досліджень, вітчизняні вчені М.В. Кісін, Т.В. Стегнова і Н.М. Дяченко розробили методику визначення групи крові за потожировими слідами рук, що дозволило суттєво звузити коло підозрюваних осіб [27, с. 29].

Підбиваючи підсумки, слід наголосити на такому.

Дактилоскопію спочатку було запроваджено у правоохоронну діяльність як метод реєстрації осіб, які вчинили злочини. У подальшому її застосували для виявлення слідів пальців рук на місці вчинення злочину та встановлення особи, якій вони належать.

Із запровадженням дактилоскопії в Російській імперії чинам поліції рекомендувалося візуально виявляти пофарбовані, видимі сліди пальців рук. Криміналістичні джерела, присвячені запровадженню дактилоскопії у практику боротьби зі злочинністю, містили рекомендації щодо виявлення слідів пальців рук на певних предметах і поверхнях (свіжопофарбованих підвіконнях, гладких, полакованих поверхнях, склі тощо) із застосуванням певних криміналістичних засобів.

Розробка криміналістичних основ дактилоскопії та запровадження її у правоохоронну практику здійснювалися при активному залученні фотографії. Фотографічний метод використовували не лише для фіксації слідів пальців рук, а й для їх дослідження.

Запровадженню дактилоскопії на території Російської імперії важливе місце належало спеціально підготовленим інструкціям, циркулярам і криміналістичним джерелам.

Способи обробки різних поверхонь з метою виявлення слідів рук постійно удосконалювалися як за рахунок удосконалення науково-технічних засобів, так і за рахунок застосування нових (у тому числі удосконалених) реагентів і дактилоскопічних порошоків.

Нині за допомогою сучасних криміналістичних засобів експерти мають змогу виявляти сліди рук на будь-яких поверхнях, застосовуючи широкий спектр фізичних і хімічних методів.

Список використаної літератури

1. Бахин В.П. Библиографический указатель диссертаций по криминалистике / Бахин В.П., Викторова Е.Н., Ищенко А.В. — М. : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1989. — 156 с.

2. Криміналістика : підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / [Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Салтевський М.В., Тимошенко П.Ю.] ; за ред. П.Д. Біленчука. — К. : АТІКА, 1998. — 416 с.

3. *Левенстим А.А.* Предварительное следствие по руководству доктора Г. Гросса / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1895. — № 5. — С. 152—153.
4. *Чисников В.Н.* А.А. Левенстим — первый пропагандист трудов Ганса Гросса и науки криминалистики в Российской империи / В.Н. Чисников // Криміналістичний вісник. — 2014. — Вип. 1 (21). — С. 222—230.
5. *Ищенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / А.В. Ищенко ; за ред. І.П. Красюка. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. — 359 с.
6. *Чисніков В.М.* Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880—1917 рр.) : історико-правове дослідження : у 2-х кн. / В.М. Чисніков. — К. : НікаНова, 2011. — Кн. 1. Документи і матеріали. — 939 с.
7. *Митричев С.П.* Дактилоскопическая экспертиза / С.П. Митричев // Социалистическая законность. — 1941. — № 2. — С. 29—30.
8. *Колдаев В.М.* Из истории практической криминалистики в России. Применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: факты, документы, комментарии / В.М. Колдаев. — М. : ЛексЭст, 2005. — 376 с.
9. *Трегубов С.Н.* Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений : практ. руков. для судебных деятелей / С.Н. Трегубов. — Петроград : Издание Юрид. книжного склада «Право», 1915. — 334 с.
10. *Грановский Г.Л.* Методы обнаружения и фиксации следов рук / Г.Л. Грановский. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1973. — 32 с.
11. *Ельчанинов Е.С.* О проявлении и фиксировании пальцевых отпечатков на металлических поверхностях / Е.С. Ельчанинов // Журнал Министерства юстиции. — 1915. — № 6. — С. 186—189.
12. *Торвальд Ю.* Век криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Проспект, 2009. — 360 с.
13. *Постика И.В.* Судебная (криминалистическая) фотография: теория и практика : монография / И.В. Постика. — Одесса : Юрид. л-ра, 2002. — 296 с.
14. *Печніков В.С.* Є така служба... : в 2-х т. / В.С. Печніков ; за ред. І.П. Красюка. — К. : Еліт Прінт, 2011. — Т. 1. — Ч. 1. — 585 с.
15. *Русецкий В.Л.* О копировании и проявлении бесцветных пальцевых отпечатков / В.Л. Русецкий // Вестник полиции. — 1914. — № 36-37.
16. *Локар Э.* Руководство по криминалистике / [под ред. Митричева С. П.] ; пер. с нем. С.В. Познышева, Н.В. Терзиева. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. — 544 с.
17. *Scott W.R.* FingerPrintMechanics / W.R. Scott. — Springfield. — 1951. — 100 p.
18. *Быстрова Л.Е.* Из истории развития экспертно-криминалистической службы Санкт-Петербургской милиции / Л.Е. Быстрова // Экспертная практика. — 1993. — Вып. 35. — С. 13—18.
19. *Выборнова А.А.* К выявлению следов пальцев рук / А.А. Выборнова // Советская криминалистика на службе следствия. — 1953. — Вып. 4. — С. 107—120.
20. *Карасек В.П.* Выявление следов пальцев рук при помощи флуоресцирующих порошков : матер. науч. конф. по использованию химии, физики, биологии и судебной медицины в работе милиции / В.П. Карасек. — М., 1960. — С. 30—36.
21. *Гродников С.* Метол — опылитель бесцветных следов / С. Гродников // Советская милиция. — 1961. — № 4. — С. 57.
22. *Криминалистическая техника.* Справочная книга юриста / [рук. авт. кол. Б.И. Шевченко]. — М. : Госюриздат, 1959. — 528 с.

23. Печніков В.С. Є така служба... : в 2-х т. / В.С. Печніков ; за ред. І.П. Красюка. — К. : Еліт Прінт, 2010. — Т. 2. — 576 с.
24. Криміналістика / [под ред. А.И. Винберга, С.П. Митричева]. — М. : Гос. изд-во юрид. л-ры, 1950. — Ч. I. — 304 с.
25. Криміналістика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — 944 с.
26. Кузнєцов В.А. Особливості вибору та застосування методів виявлення слідів рук у «польових» умовах : метод. реком. / В.А. Кузнєцов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. — 19 с.
27. Клименко Н.І. Дактилоскопія як галузь криміналістичної техніки та її сучасні проблеми / Н.І. Клименко // Использование дактилоскопической информации в раскрытии и расследовании преступлений: проблемы и пути совершенствования : сб. матер. межд. науч.-практ. конф. — К. : ГНИЭКЦ МВД Украины, 2005. — С. 26—30.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано)*.

2. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

3. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися; автори-кандидати наук надають одну рецензію, доктори наук надають статті без рецензій.

4. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

4.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотогографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

4.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

4.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

4.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

4.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — *Прим. ред.*

4.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

4.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

5. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

6. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

7. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4, 5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел. Також до статті автори додають **резюме (анотацію) англійською мовою** обсягом 1,5—2 стор.

8. Разом з матеріалами до редакції автори надають копію акта експертної комісії установи щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

9. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

10. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей, точність та правильність викладення реферату англійською мовою.

11. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

12. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

13. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (24), 2015

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 09.02.2011, серія АА № 421285

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор А.В. Джулай
Коректор І.О. Пашкевич
Комп'ютерна верстка С.М. Гавриляк

Підп. до друку 4.12.2015. Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 16,9. Фіз. друк. арк – 13
Тираж 310 пр. Зам. № 3326.

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03680, Україна
тел.: (044) 374-34-23, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua <http://dndekc.mvs.gov.ua>